

T.C.

ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI TİCARET ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET ANALİZİ VE ECA BÖLGESİ İLE TİCARİ
ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Elif SARIÇİÇEK

**Danışman
Prof. Dr. Oğuz YILDIRIM**

**Alanya
2024**

T.C.
ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET ANALİZİ VE ECA BÖLGESİ İLE TİCARİ
ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Elif SARIÇİÇEK
Uluslararası Ticaret Ana bilim dalı

Danışman
Prof. Dr. Oğuz YILDIRIM

Alanya
2024

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Elif SARIÇİÇEK 'in "Türkiye'nin Dış Ticaret Analizi ve ECA Bölgesi ile Ticari Etkinliğinin Değerlendirilmesi" başlıklı tezi 29/05/2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, Uluslararası Ticaret Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Unvanı-Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı)

Üye

Üye

.....

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

.....

Elif SARIÇİÇEK

ÖNSÖZ

Bilgi ve önerileriyle tezin yazılmasında katkı sağlayan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Oğuz YILDIRIM'a teşekkür ederim. Tavsiye ve önerileri için Doç. Dr. Ata KAHVECİ ve Dr. Öğretim Üyesi Tayfur Süleyman KOÇ hocalarıma teşekkür ederim.

Eğitimim hayatımda desteğini ve emeğini esirgemeyen tüm hocalarıma teşekkür ederim. Hayatım boyunca beni destekleyen ve arkamda olan, bugünlere gelebilmemi sağlayan aileme çok teşekkür ederim.

ÖZET

TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET ANALİZİ VE ECA BÖLGESİ İLE TİCARİ ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Elif SARIÇİÇEK

Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

Mayıs, 2024 (111 Sayfa)

Dış ticaret ülkelerin kalkınması ve gelişmesi için önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmada, dış ticaretin ülke ekonomisi için son derece önemli bir etken olması üzerine Türkiye’nin dış ticaretinin analizinin yapılması, ECA (Avrupa ve Orta Asya) ülkeleri ile ticaretinin etkinliğinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda betimsel veri analizi ve ticaret tamamlayıcılık endeksi kullanılmıştır. Türkiye’nin dış ticaretinin betimsel analiz yapılarak 1990-2023 yılları dış ticaret seyri incelenmiştir. Böylece en çok dış ticaret gerçekleştirilen ülkeler ile ihracatı ve ithalatı en çok yapılan ürünlere ulaşılmıştır. Türkiye’nin dış ticaretinin ilerleme kaydetmesi hususunda ECA bölgesindeki ülkeler ile dış ticareti ele alınarak değerlendirme yapılmıştır. OECD verilerine göre ECA bölgesinden 46 ülkenin ticareti kolaylaştırma göstergeleri Türkiye ile birlikte değerlendirilmiştir. Türkiye'nin ihracat yapısının ECA ülkelerinin ithalat yapısı ile ne derece örtüştüğü ticaret tamamlayıcılık endeksi ile hesaplanmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin dış ticaretinin hangi ülkelerle ne ölçüde tamamlayıcı olduğu konusunda sonuçlara ulaşılmıştır.

Ticaret kolaylaştırma performansları ve ticaret tamamlayıcılık endeks sonuçlarına göre, Türkiye’nin dış ticaretinin ECA bölgesinde bulunan 28 ülke ile yüksek düzeyde tamamlayıcı nitelikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar dikkate alındığında, Türkiye’nin ticaretini daha etkili gerçekleştirebileceği ve böylelikle Türkiye dış ticaretine ve ekonomisine olumlu yansımalar olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, dış ticaret, ECA, ticaret tamamlayıcılık endeksi, ticaret kolaylaştırma göstergeleri

ABSTRACT

ANALYSIS OF TURKIYE'S FOREIGN TRADE AND EVALUATION OF ITS COMMERCIAL ACTIVITY WITH THE ECA REGION

Elif SARIÇİÇEK

Department of International Trade

Alanya Alaaddin Keykubat University, Graduate Education Institute,

May, 2024

Foreign trade plays an important role for the development and progress of countries. In this study, it is aimed to analyze Turkey's foreign trade and to evaluate the efficiency of its trade with European and Central Asian countries since foreign trade is a very important factor for the economy and development of a country. For this purpose, descriptive data analysis and trade complementarity index were used. A detailed descriptive analysis of Türkiye's foreign trade was conducted and the foreign trade trend for 1990-2023 was analyzed. Thus, the countries with the highest foreign trade and the products with the highest exports and imports are included. Türkiye's foreign trade with countries in the Europe and Central Asia region has been evaluated in terms of the progress in Türkiye's foreign trade. According to OECD data, trade facilitation indicators of 46 countries in ECA were evaluated together with Türkiye. The extent to which Türkiye's export structure overlaps with the import profile of European and Central Asian countries was calculated with the trade complementarity index, and the results were obtained on the extent to which Türkiye's foreign trade is complementary with which countries.

According to the results of trade facilitation performances and trade complementarity index, Türkiye's foreign trade with 28 countries in the Europe and Central Asia region is highly complementary. Considering the results, it is concluded that Türkiye can realize its trade more effectively and thus, there may be positive reflections on Türkiye's foreign trade and economy.

Keywords: Türkiye, foreign trade, ECA, trade complementarity index, trade facilitation indicator

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	i
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
SİMGELER VE KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ, TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET ANALİZİ VE ECA İLE DIŞ TİCARETİ.....	6
2.1. Dış Ticaret Teorileri	6
2.1.1. Merkantilizm.....	6
2.1.2. Klasik liberalizm.....	7
2.1.3. Klasik dış ticaret teorileri.....	7
2.1.3.1. Klasik dış ticaret teorisinde varsayımlar	8
2.1.3.2. Mutlak üstünlükler teorisi	8
2.1.3.4. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi	9
2.1.3.5. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi eleştirileri.....	10
2.1.4. Fırsat maliyeti	10
2.1.5. Modern ticaret teorileri	11
2.1.5.1 Faktör oranları teorisi (Heckscher-Ohlin Teorisi).....	11
2.1.5.2. Heckscher-Ohlin teorisi varsayımlar ve eleştiriler.....	12
2.1.5.3. Heckscher-Ohlin teorisinin test edilmesi: Leontief Paradoksu	12
2.1.6. Yeni dış ticaret teorileri	13
2.1.6.1. Nitelikli iş gücü teorisi	14
2.1.6.2. Teknoloji açığı teorisi	14
2.1.6.3. Ürün dönemleri teorisi	15
2.1.6.4. Tercihlerde benzerlik teorisi	15
2.1.6.5. Ölçek ekonomileri teorisi	16
2.1.6.6. Monopolcü rekabet teorisi.....	16

2.1.7. Dış ticaret teorilerine dair değerlendirme ve detaylar	17
2.2. Türkiye'nin Dış Ticaret Analizi	18
2.2.1. 1923-1990 dönemi dış ticaret ve ekonomi politikaları	18
2.2.2. 1990-2008 dönemi dış ticareti ve ekonomi politikaları	20
2.2.3. 2008-2023 dönemi dış ticaret ve ekonomi politikaları	26
2.2.4. Türkiye'nin ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler ve sektörler.....	33
2.3. Türkiye'nin ECA ile Dış Ticareti.....	43
3. YÖNTEM	49
3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	49
3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Seti.....	49
3.2.1. Türkiye ve ECA Ticareti Kolaylaştırma Göstergeleri	51
3.2.2 Türkiye'nin ve ECA Ülkeleri ile Ticaret Tamamlayıcılık Endeksi	59
4. BULGULAR.....	63
4.1. Türkiye ile Ticaret Tamamlayıcılık Endeksi Yüksek ECA Ülkeleri ve Ticaret Kolaylaştırma Performansları	63
4.2. Türkiye ile Ticaret Tamamlayıcılığı Yüksek Ülkelerin Dış Ticareti	73
5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	95
KAYNAKLAR	100
ÖZGEÇMİŞ	111

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Türkiye 1990-1999 yılları dış ticaret değerleri	21
Tablo 2.2 Türkiye 2000-2008 yılları dış ticaret değerleri	22
Tablo 2.3 1990-2008 yılları dış ticaret değişim değerleri	24
Tablo 2.4 Türkiye 2008-2023 yılları dış ticaret değerleri	27
Tablo 2.5 2008-2023 yılları arası ihracat ve ithalat değişim oranları	31
Tablo 2.6 Türkiye'nin 2023-2018 yılları arası en çok ihracat yaptığı ülkeler (Bin ABD \$)	33
Tablo 2.7 Türkiye'nin 2017-2013 yılları arası en çok ihracat yaptığı ülkeler (Bin ABD \$)	34
Tablo 2.8 Ekonomik faaliyetlere göre ihracat değerleri (Milyon \$)	37
Tablo 2.9 Türkiye'nin 2023-2018 yılları arası en çok ithalat yaptığı ülkeler (Bin ABD \$)	38
Tablo 2.10 Türkiye'nin 2017-2013 yılları arası en çok ithalat yaptığı ülkeler (Bin ABD \$)	39
Tablo 2.11 Ekonomik faaliyetlere göre ithalat değerleri (Milyon \$)	42
Tablo 2.12 Türkiye'nin ECA ülkeleri ile 2023 yılı dış ticaret verileri (Bin ABD \$).....	44
Tablo 2.13 Türkiye'nin ECA ülkeleri ile 2022 yılı dış ticaret verileri (Bin ABD \$).....	47
Tablo 3.1 OECD ticareti kolaylaştırma performansı detaylı değerlendirme kriterleri ..	52
Tablo 3.2 Türkiye ticaret kolaylaştırma performansı.....	56
Tablo 3.3 ECA ülkeleri OECD ticaret kolaylaştırma göstergeleri (2022)	57
Tablo 3.4 Türkiye ile ECA ülkeleri ticaret tamamlayıcılık endeksleri	61
Tablo 4.1 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ECA ülkeleri	64
Tablo 4.2 Ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan 28 ülkenin ticaret kolaylaştırma göstergeleri.....	66
Tablo 4.3 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$).....	73
Tablo 4.4 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$).....	77
Tablo 4.5 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$).....	81
Tablo 4.6 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$).....	84

Tablo 4.7 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$).....	87
Tablo 4.8 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$).....	91

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1 2023 yılı en çok ihracat yapılan fasıllar	36
Şekil 2.2 2023 yılı en çok ithalatı yapılan fasıllar	41
Şekil 2.3 Türkiye'nin 2023 yılında 3 milyar \$ ve üstü ticaret hacmine sahip olduğu ECA ülkeleri ve dış ticaret dengeleri (Bin ABD \$)	46
Şekil 2.4 Türkiye'nin 2023 yılında 3 milyar \$ altında ticaret hacmine sahip olduğu ECA ülkeleri ve dış ticaret dengeleri 2023 (Bin ABD \$)	46
Şekil 2.5 Türkiye'nin 2022 yılında 3 milyar \$ ve üstü ticaret hacmine sahip olduğu ECA ülkeleri ve dış ticaret dengeleri (Bin ABD \$)	48
Şekil 2.6 Türkiye'nin 2022 yılında 3 milyar \$ altı ticaret hacmine sahip olduğu ECA ülkeleri ve dış ticaret dengeleri (Bin ABD \$)	48
Şekil 3.1 Türkiye 2017, 2019, 2022 yılları OECD ticaret kolaylaştırma performansı... 57	
Şekil 3.2 Türkiye ve ECA bölgesi 2022 OECD ticaret kolaylaştırma performansı	59
Şekil 4.1 Ticaret kolaylaştırma performansı düşük olan ECA ülkeleri	71
Şekil 4.2 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları	74
Şekil 4.3 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları	78
Şekil 4.4 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları	82
Şekil 4.5 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları	85
Şekil 4.6 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları	88
Şekil 4.7 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları	92

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AS	Armonize Sistem
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BRICS	Brasil, Russia, India, China, South Africa
BT	Bilgi Teknolojileri
ECA	Europe and Central Asia
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
H-O.	Heckscher-Ohlin
HS	Harmonized System
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development
ICC	International Chamber of Commerce
IMF	International Monetary Fund
KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
MENA	Middle East and North Africa
NAFTA	North American Free Trade Agreement
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCI	Trade Complementarity Index
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TFI	Trade Facilitation Indicator
TİM	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TUIK	Türkiye İstatistik Kurumu
UN Comtrade	The United Nations Commodity Trade
WITS	World Integrated Trade Solution

1. GİRİŞ

Dış ticaret geçmişten günümüze kadar ulusların ihtiyaçlarını karşılama ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Ulusların ihtiyaçlarını giderebilmesi ve ekonominin büyüebilmesi için dış ticaret bir ülkenin en önemli faaliyetlerinden biridir. Ticaretin dünyayı daha iyi bir yer haline getirdiği bile söylenebilmektedir (IMF, 2024). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülke konumuna gelebilmesi için dış ticarete yoğunlaşılması gerekmektedir. Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olması, dış ticaretinin geçmişten günümüze nasıl bir seyir izlemiş olduğu konusunda merak uyandırmaktadır. Bu nedenle dış ticaretin geçmişten günümüze seyrini incelemek ve derinlemesine anlamak için geçtiği süreçleri incelemekte fayda vardır. Ayrıca Türkiye'nin dış ticaretini iyi hale getirebilmesi için ihracatını arttırması ve dış ticaret açıklarını azaltabilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin Avrupa ve Orta Asya bölgesinde stratejik-jeopolitik bir öneme sahip olması nedeniyle ECA¹ (Europe and Central Asia) ülkeleri ile ticaretinin değerlendirilmesi Türkiye'nin dış ticaretinin ivme kazanabilmesi için fayda sağlayabilir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde giriş bölümü yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, çalışmanın nasıl ilerlediği ve çalışmanın aşamalarına dair bilgiler verilmiştir. Bölüm sonunda literatüre olan katkısına yer verilerek benzer çalışmalardan bahsedilmiştir.

Bu çalışmanın ikinci bölümü oluşturan dış ticaret teorileri, Türkiye'nin dış ticaret analizi kısmında, ilk olarak dış ticaret teorileri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Daha sonra ise "Türkiye'nin dış ticaret analizi" başlığı altında Türkiye'nin 1923-1990 olarak bir dönem, 1990-2008 olarak bir dönem, 2008 ve 2023 yılları bir dönem olarak başlıklar halinde ele alınmıştır. Türkiye'nin 1990-2023 yılları arası dış ticareti betimleyici analiz yöntemi ile ayrıntılı olarak ele alındıktan sonra en çok ihracat gerçekleştirdiği ve ithalat gerçekleştirdiği 20 ülke ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye'nin en çok hangi ürün ve ürün gruplarının ihracatını ve ithalatını gerçekleştirdiğine de yer verilmiştir. Bölümün sonunda ise ECA ile 2022-2023 yıllarına ait dış ticaret verileri ele alınmıştır.

¹ OECD'nin ülkeleri coğrafi olarak sınıflandırmasında Europe and Central Asia, ECA grubu olarak ele alınmıştır. OECD verilerine göre ECA grubunda 48 ülke bulunmaktadır. OECD verilerine göre bu ülkelerin ticarete kolaylaştırma performansları ele alınacağı için OECD'nin sınıflandırmış olduğu ECA ülkeleri seçilmiştir.

Bu çalışmanın üçüncü bölümü olan yöntem bölümünde, çalışmanın amacı ve önemine, yöntem ve veri setine yer verilmiştir. Bölümün devamında ise, Ticaret kolaylaştırma göstergeleri detaylı olarak ele alınmıştır. Türkiye dahil 47 ülkenin OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) verilerine göre 2022 yılı ticaret kolaylaştırma performanslarına yer verilmiştir. Devamında, ticaret tamamlayıcılık endeks hesaplaması ayrıntılı şekilde açıklanmış ve Türkiye ile ECA bölgesinde bulunan 46 ülkenin ticaret tamamlayıcılık endeks hesaplamasına yer verilmiştir.

Bu çalışmanın dördüncü bölümü olan bulgular bölümünde ise Türkiye ve ECA ile ticari etkinliği değerlendirmek için ulaşılan verilere ve bulgulara yer verilmiştir. Ele alınan veriler sonucunda ulaşılan bulgular sunularak değerlendirilmeye alınmıştır.

Bu çalışmanın beşinci bölümünde tartışma ve sonuç kısmı yer almaktadır. Çalışmada ulaşılan bulgular doğrultusunda, çalışmanın amacını ortaya koyan sonuçlara yer verilmiştir. Tüm bunlar doğrultusunda sonuçlar tartışılarak bilgi ve öneriler sunulmuştur.

Daha önce yapılan benzer çalışmalara bakıldığında, Türkiye'nin dış ticareti ile ilgili çalışmalar olmasına karşın Türkiye'nin ECA ile ticaretini ele alan bir çalışma yoktur. Özellikle Türkiye'nin hem dış ticaret analizini yaparak hem de Türkiye'nin ECA ülkeleri ile ticaret tamamlayıcılık endekslerini hesaplayan ve ayrıca ticaret kolaylaştırma performanslarını değerlendiren bir çalışma daha yapılmamıştır. Böyle bir çalışmaya yer verilerek ayrıca literatüre katkı sağlanması da amaçlanmaktadır.

Daha önce bu alanda Türkiye'nin dış ticareti ve/veya başka ülke grupları ile dış ticaretini ele alan çalışmalar şu şekilde seyretmiştir:

Pelit (2023) çalışmasında, Türkiye'nin ülke gruplarına göre ithalat ve ihracatını kümeleme analizi yöntemi ile ele almıştır. Pelit, Türkiye'nin ve beş ayrı ülkenin 2013-2022 yılları dış ticaret verilerini k-ortalamlar yöntemi ile analiz etmiştir. Bu çalışmanın sonucunda hem ithalatta hem de ihracatta benzer olan iki grup belirlenmiştir. Çalışmada, ülkelerin hem ihracatta hem de ithalatta iki gruba ayrılmış ve grupların aynı ülke gruplarından oluşması sonucunda, Türkiye'nin ithalat ve ihracat yaptığı ülke gruplarının ithalatta ve ihracatta benzer özellikler gösterdiği sonucunu ulaştırmıştır.

Orkunoğlu Şahin (2022), Türkiye'nin 1980-2021 yıllarında ithalatını ve ihracatını sektörlere, mal gruplarına, ülkelere göre dağılımını ele almıştır. Çalışmanın sonuç kısmında, Türkiye'nin 1980-2021 yılları arası dış ticaret gelişiminin incelenmesi üzerine,

Türkiye’de uygulanan ekonomi politikaları neticesinde ithalat rakamlarının ihracat rakamlarına karşılık geldiğini ve böylece dış ticaret hacmini artırdığını sonucuna yer vermiştir. Ayrıca 2021 yılında döviz kuru değişiklikleri sonucunda, döviz kuru değişikliklerinin ticaret şartlarını değiştirerek ticaret dengesini etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Kahveci (2021) doktora tezinde, Türkiye’nin BRICS ülkeleri ile dış ticaretini çekim modeli yaklaşımı ile analiz etmiştir. Kahveci, tez çalışmasında BRICS üyesi ülkeler ile potansiyel dış ticareti araştırmıştır. Çalışmada, ampirik bulgular sonucunda Türkiye’nin 2000-2019 döneminde BRICS ülkeleri ile ticaretinin genel olarak potansiyelle yakın ve bazı ülkeler için potansiyelin üzerinde gerçekleştiği sonucuna ulaşmıştır. Kahveci, ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin dış ticareti etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğu, doğrudan yabancı sermaye yatırımları girişlerinin dış ticareti olumlu etkilediği, bölgesel ticaret anlaşmalarının ise dış ticareti negatif etkilediği sonuçlarına ulaşmıştır.

Tunalı ve AYTEKİN (2017), Türkiye’nin 2016 yılındaki dış ticaret kümelenmesini incelemiştir. Çalışmada, Ward ve k-ortalamlar kümeleme yöntemi kullanılmışlardır. Çalışmada, Türkiye’nin ithalatta enerji bağımlılığının olduğuna ve ihracatında katma değeri düşük pazarlama ürünlerinin etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, Türkiye’nin ithalatta; Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Çin, Brezilya ve Rusya’nın; ihracatında ise Almanya, Fransa, İran, İsrail, İtalya, Hollanda, Suudi Arabistan, İspanya, BAE, Mısır, Birleşik Krallık, ABD ve Irak’ın diğer ülkelerden ayrıştığına, bu ülkelerden ihracatta Irak, ithalatta ise Rusya’nın tek başına birer küme oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şentürk (2014), Gümrük Birliğinin başladığı tarihten makalenin yayımlanmış olduğu 2014 tarihine kadar Türkiye’nin dış ticaretinin yapısal dönüşümünü incelemiştir. Şentürk, Türkiye’nin Gümrük Birliği’ne üye olduktan sonra Avrupa Birliği ile ticaretinin olumlu etkilendiği fakat ilerleyen dönemlerde bu durumun değiştiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Türkiye’nin siyasi ilişkileri ve ikili anlaşmaları doğrultusunda Türkiye’nin ticaretinde bir dönüşüm yaşadığı sonucuna ulaşmıştır.

Daha önce bu alanda bir ülkenin/ülke grubunun dış ticaretini değerlendirmek için ticaret endekslerini hesaplayan veya OECD ticaret kolaylaştırma göstergelerini kullanan ve ele alan çalışmalar şu şekilde seyretilmiştir:

Duginets ve Omran (2022), Ukrayna'nın Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkeleri ile ticari iş birliğinin faydalarını analiz etmek ve ulaşılan sonuçların Ukrayna'nın ticaret politikasının temellerinin geliştirilmesi için kullanılma olasılıklarını belirlemek üzerine çalışma yapmışlardır. Bu çalışmada ulusal, kültürel özelliklerine göre MENA ülkelerinin sınıflandırılmasına yönelik yaklaşımlar incelenmiştir. Ukrayna ve MENA ülkelerinin dış ticaret politikasını ve ülkelerin ihracat geliştirmeye yönelik tutumları analiz edilmiştir. Sektörel önceliklerin belirlenmesi amacı ile 2013-2020 yılları ticaret tamamlayıcılık endeks sonuçları hesaplanmış ve ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, mevcut siyasi durumun ve lojistik engellerin göz önüne alınması ile birlikte ülkeler arasındaki ekonomik iş birliği üzerine yeniden inşa etmeye yönelik dönüşüm sürecinin ilgili taraflar için olumlu sonuçlar doğuracağı belirtilmiştir.

Tabassum (2021), Hindistan ve Bangladeş'in aralarındaki ticaret yoğunluğunu ve ticaret tamamlayıcılığını incelemiştir. Çalışmada, ticaret yoğunluk endeksleri ve ticaret tamamlayıcılık endeksi kullanılmıştır. Çalışmada, iki ülke arasında ticaret yoğunluğu ölçüldüğünde Hindistan'ın Bangladeş'e yaptığı ihracatın dünya ihracatındaki payının Bangladeş'e yapılan ihracattan daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İki ülkenin ticaret tamamlayıcılık sonuçlarına göre ise, Bangladeş'in ithalatında ve Hindistan'ın ihracatında yüksek tamamlayıcılık olduğuna, Hindistan'ın ithalatı Bangladeş'in ihracatında ise düşük düzeyde tamamlayıcılık olduğuna ulaşılmıştır.

Sultan ve Zainal Abidin (2019), çalışmalarında Pakistan'ın OECD ülkeleri ile tamamlayıcılığını tespit etmek üzere ticaret tamamlayıcılık endeksini kullanmışlardır. Çalışmanın amacı, Pakistan'ın ihracatı ile OECD ülkelerinin ithalatının ne derece de örtüştüğünü ve Pakistan'ın ihracatını nasıl artırabileceğini bulmaktır. Çalışmada Pakistan'ın OECD ülkeleri ile tamamlayıcılığının çoğunun 0,2 üzerinde olduğu ve Pakistan'ın ihracatının çoğu ülkeyle kısmen eşleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çelen ve Demirel (2018), çalışmalarında Türkiye'nin ticaretini bilimsel bir çerçevede ele almak ve Türkiye'nin ticaret gerçekleştirdiği partnerler ile ne derecede uyumlu olduğunu bulmayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda pazarların birbiri ile ne derecede uyumunu ölçmek için ise tamamlayıcılık endeksleri üzerine çalışmışlardır. Endekslerden birini kullanmak yerine endekslerin kombinasyonundan oluşan bir endeksi kullanarak, Türkiye'nin ticaret partnerleri ile ticaret uyumunu ele almışlardır. Bu çalışmanın sonucunda ise Türkiye'nin 2011-2015 yıllarında tamamlayıcı ticareti yüksek

olan partnerlerinin Kuveyt, Suudi Arabistan, Özbekistan, Katar, Avusturya olduğu, Singapur, Malta, Yunanistan Hindistan, Japonya ülkeleri ile ise tamamlayıcı ticaretinin düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Chandran (2011), çalışmasında Hindistan ve ASEAN ülkelerinin ticaret yapılarını inceleyerek ticari iş birliklerini geliştirmek için tamamlayıcı sektörleri ve ürün gruplarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada ülkelerin ticari tamamlayıcılıklarına ve benzerliklerine ulaşmak amacıyla yöntem olarak ticaret yoğunluk endeksi ve açıklanmış karşılaştırmalı endeks gibi ticaret endeksleri kullanılmıştır. Çalışmada, Hindistan ve ASEAN ülkeleri ile aralarında daha fazla iş birliği sağlamak için tamamlayıcı sektörlerin ve ürünlerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hindistan'ın gıda tahılları, kimyasallar, minareler, mücevherat ve değerli taşlar gibi ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip iken ASEAN'ın elektrikli ürünler, kauçuk ve tarım ürünleri, bitkisel yağlar gibi ürünlerde avantajlı konuma sahip olduğu ortaya konmuştur.

Shepherd ve Wilson (2009), Güney Doğu Asya Uluslar Birliği'ne üye ülkelerinin ticaretin kolaylaştırılmasına ilişkin ilerleme ve göstergeleri üzerine çalışmışlardır. Çalışmada bulgular sonucunda ithalat ve ihracat maliyetlerinin üye ülkelerde çok düşük seviyelerden orta derece ve yüksek seviyelere kadar önemli bir değişme gösterdiğine, tarife ve tarife dışı engellerin genellikle düşük ve orta düzeyde olduğuna, altyapı kalitesinin ve hizmet sektörünün genellikle orta ve iyi arasında değiştiğine değinmişlerdir. Çalışmada, bölgenin ticaretin kolaylaştırılması için yapılan reformlarda önemli ekonomik kazanımlar elde edilebileceği sonucuna ulaşmışlardır.

2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ, TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET ANALİZİ VE ECA İLE DIŞ TİCARETİ

Bu bölümde ilk olarak dış ticaret teorileri ele alınacaktır. Bölümün devamında, Türkiye’nin dış ticaret analizine detaylı olarak yer verilecektir. Bölümün sonunda ise Türkiye’nin ECA bölgesi ile dış ticareti ele alınacaktır.

2.1. Dış Ticaret Teorileri

Dış ticaret teorileri, ülkelerin neden ithalat ve ihracat yapması gerektiği ve dış ticaret yapmalarının ülkelere nasıl bir fayda sağlayacağı gibi sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Bununla birlikte, dış ticaret yaparken hangi ürünlerin ithalatının ve ihracatının yapılacağına, ürünlerin fiyatının nasıl belirleneceği gibi sorulara cevap getirmektedir ve içerisinde çeşitli iktisadi görüşleri barındırmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 12).

Klasik dış ticaret teorileri, henüz ortaya çıkmadan önce dış ticarete uzun yıllar boyunca hâkim olan iktisadi düşüncenin ele alınması gerektiği söylenebilir. Klasik dış ticaret teorilerinden önce var olan bu iktisadi düşünce merkantilizmdir. Daha sonra, ilk Adam Smith’in ortaya koyduğu mutlak üstünlükler teorisi ile klasik dış ticaret teorilerinin temelleri atılmış ve David Ricardo gibi iktisadi düşünürlerin ortaya koyduğu iktisadi düşünceler ile klasik dış ticaret teorileri gelişmiştir (Bayraktutan, 2018:12).

2.1.1. Merkantilizm

Merkantilizm düşüncesine göre dış ticaret sıfır toplamı bir oyundur. Ülkelerin aynı anda zengin olamayacağı yani bir ülkenin altın ve değerli madenlere ne kadar fazla sahipse diğer ülkelerin değerli altın ve madenlere sahip olamayacağı düşüncesi var olmuştur. Bir ülke kaybederken diğer ülke kazanır düşüncesi ile ticaret yapan ülkeler arasında daima bir çekişme söz konusu olmuştur. Merkantilizme göre bir ülke ne kadar altın ve değerli madene sahipse o kadar fazla zengindir (Uğur, 2022: 3).

Avrupa’da ortaya çıkan ve gelişmiş olan bu görüşün, özellikle İngiltere, Fransa ve İspanya gibi imparatorlukların daha fazla toprak elde etmesi ve daha fazla güç sahip olmaya çalışması ile ilgili olmuştur. Bu imparatorlukların ulusal birliği, merkantilist dönemde gerçekleşmiştir. İmparatorluklar tarafından artan gümüş ve altın oranı, zenginliğin bir göstergesi olarak görülmüştür. Böyle bir zenginliğe sahip olarak, olası bir savaş durumunda savaşı finanse etmek için yeterli kaynağa sahip olunacağı

düşünülmüştür. Ulusun zenginliği için daha fazla paraya sahip olması ve ulus içinde para akışının fazla olması için devletler dış ticarete müdahale etmiş ve kısıtlamalar yapmıştır (Allen, 1991: 440).

Sanayi devriminde, buhar gücüyle çalışan makinelerin kullanımı ve üretimdeki artış nedeniyle kaynakların sabit olması durumu ortadan kaldırılarak kitlesel üretilen bu ürünlerin dış pazara nasıl satılacağı söz konusu olmuştur. Böylelikle sanayi devrimi ve Adam Smith'in yazdığı ulusların zenginliği kitabı ile klasik liberalizm düşüncesine geçilmiştir. Adam Smith'in ortaya koyduğu mutlak üstünlükler teorisi ile dış ticarete ilk kez bilimsel bir düşünce ortaya konmuştur (Seyidoğlu, 2007:13).

2.1.2. Klasik liberalizm

Merkantilist düşüncede hâkim olan ulusal zenginliğe ulaşmanın yolu ticaret olarak görülmüştür. Tekeli elinde bulundurmaya amaçlayan iş adamları ve tüccarların savunduğu bir görüş olarak altın ve gümüşün varlığı zenginlik göstergesi olarak kabul görmüştür. Adam Smith'e göre merkantilist düşüncenin aksine dünya servetinin sabit olmadığı ve her bireyin çabası ile görünmez eli harekete geçirerek zenginliğe ve refaha ulaşabileceği söylenmiştir (Coleman, 1980:775).

Adam Smith'in klasik liberalizme yön veren görüşlerinden biri bütün insanların kendi çıkarlarına göre hareket ettiği ve insanların ekonomik insan (homo economicus) olduğudur. Diğer bir görüş ise, devletin insanların bireysel haklarına müdahale etmemesi ve kısıtlamaması gerektiğidir. Bireyler aslında kendi çıkarları peşinde girişim yaparak devlete ve topluma katkı sağlamış olmaktadır. Böylelikle, ekonomik hayata düzen getiren bir görünmez el oluşmaktadır. Bu görünmez el, fiyat mekanizmasıdır. Ekonomik düzende, fiyat mekanizması kendiliğinden ekonomik hayatı düzen getirdiği için devletin ekonomik hayata herhangi bir müdahalesine gerek yoktur. Bu düşüncelere göre de klasik liberalizm iş bölümü ve uzmanlaşmaya dair görüşlere dayanmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 15).

2.1.3. Klasik dış ticaret teorileri

Klasik dış ticaret teorisinde, klasik iktisatçılar dış ticaret için önemli olan üç soru üzerinde durmuştur. Bu sorular; ülkeler arasında hangi malların ihracatının ve ithalatının yapılacağı, ticareti yapılan malların fiyatlarının nasıl belirlendiği, dış ticaretten sağlanan karın ne kadar olduğu ve ülkeler arasında bu karın nasıl bölüştürüldüğüdür (Karluk, 2009:19-20).

Klasik dış ticaret teorileri, Adam Smith'in ortaya koyduğu mutlak üstünlükler teorisi ve mutlak üstünlükler teorisinde eksikleri tamamlayarak klasik dış ticaret teorilerini geliştiren David Ricardo'nun ortaya koyduğu karşılaştırmalı üstünlükler teorisinden oluşmaktadır.

2.1.3.1. Klasik dış ticaret teorisinde varsayımlar

Dış ticaret teorisi, ekonomi biliminin diğer teorilerine göre daha fazla değişken kullanarak dış ticaret çözüm yöntemlerine ulaşmaktadır. Bu nedenle dış ticaret teorilerinin daha az karmaşık, daha basit ve anlaşılır olması için çeşitli basitleştirici varsayımlar ortaya koymak gerekmiştir (Karluk,2009: 20-21).

Bu varsayımlardan ilki, paranın nötr olduğu kabul etmektedir. Dolayısıyla, parasal olarak meydana gelen artış ve azalışlardan nispi fiyatların etkilenmediği kabul edilmektedir. İkinci bir varsayım ise fiyatların tam esnek olduğu ve tam rekabet koşulları altında bu fiyatların belirlenmesidir. Üçüncü ve diğer önemli varsayım, emek-değer teorisidir ve bu teoriye göre bütün malların fiyatları emek değerine göre ölçülmektedir. Diğer önemli varsayımlar ise üretim faktörleri miktarının sabit olduğu, bütün verimli kaynakların tam kullanıldığı ve dünyada sadece iki malın ve iki ülkenin var olduğu varsayımlarından oluşmaktadır (Salvatore, 2013: 42).

2.1.3.2. Mutlak üstünlükler teorisi

Adam Smith, merkantalist düşüncenin aksine ülkelerin gönüllü olarak ticaret yapabilmesi için ticaret yapan ülkelerin karşılıklı olarak kazanması gerektiğini savunmuştur. Bu düşünce ile mutlak üstünlük teorisini ortaya koymuştur. Mutlak üstünlükler teorisine göre ülkeler hangi ürünü daha az maliyetle daha verimli üretiyorsa o ürünü üretmek için uzmanlaşarak bu üstünlüğünden yararlanmalıdır. Daha az verimli ve kıt kaynaklarla üretmeye çalıştığı ve yüksek maliyete sahip ürünleri ise üretmeyerek bu alanda üstün olan başka bir ülkeden satın almalıdır. Böylelikle, her ülke daha az çaba sarfederek daha verimli ürettiği üründe uzmanlaşarak zayıf olduğu ürünü başka bir ülkeden temin etmelidir. Bu doğrultuda, her iki ülke de mutlak üstünlüğünden yararlanarak ürettiği ürünün çıktısını da başka bir ülke ile değiştirmektedir (Zhang, 2008:24).

Örneğin: Almanya otomobil üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir fakat tekstil ürünleri üretmekte değildir. Aynı durumda Türkiye tekstil ürünlerini üretmekte mutlak üstünlüğe sahip iken otomobil üretiminde değildir. Bu durumda her iki ülkede daha

avantajlı ürettiği ürünlerden yararlanarak diğer ülke ile ticaret yapmalıdır. Böylelikle, her iki ülkede daha az maliyetle ürettiği ve kıt kaynaklara sahip olduğu ürünlere daha az çaba ve maliyet ile ulaşmış olacaktır. Sonuç olarak, daha fazla otomobil ve tekstil ürünü üretilerek daha fazla ürün çıktısı olacaktır. Böylelikle, iki ülke de daha kazançlı çıkmış olacaktır. Serbest ticaret sayesinde kaynaklar daha iyi ve verimli kullanılmaktadır, dolayısıyla da dünya ekonomisi daha üst düzeye ulaşmaktadır. Smith, böylelikle ülkelerin mutlak üstünlükler teorisinden yararlanarak ticaretten daha kazançlı çıkacağını savunmuştur (Zhang, 2008:24).

2.1.3.4. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, David Ricardo tarafından 1817’de ortaya atılmıştır. Daha eski zamanlara kadar dış ticaret ile ilgili önemli iktisadi görüşler olmasına rağmen ilk kez karşılaştırmalı üstünlükler teorisi sayesinde ticaretten iyi kazanç elde edilmeye başlanmıştır. Mutlak üstünlükler teorisinden sonra dış ticaret ile ilgili ortaya konulan bilimsel bir teoridir. Aynı zamanda, Adam Smith’in ortaya koymuş olduğu mutlak üstünlükler teorisindeki bazı eksiklerin yerini doldurmuş ve eski dönemlere kadar uzanan iktisadi görüşler içerisinde en derin ve en güzel sonucu elde etmiştir (Findley,1991: 99).

Ricardo, mutlak üstünlükler teorisine göre yalnızca ülke içindeki ihtiyaç fazlası ürünlerin dışarıya çıkarıldığını düşünerek bu teoriye karşı çıkan ilk kişidir (Ruffin, 2002:742). Böylelikle, David Ricardo, mutlak üstünlükler teorisinin eksik noktalarını tamamlamış ve Adam Smith’in ortaya koyduğu teoriyi daha da geliştirerek karşılaştırmalı üstünlükler teorisini ortaya koymuştur. David Ricardo’nun düşüncesine göre dış ticarete önemli olanın mutlak üstünlük değil, bir ülkenin üretiminde olan üstünlüğüdür, hangi üründe diğer ülkeden daha fazla üstünlüğe sahip ise o üründe uzmanlaşması gerektiğini söylemektedir (Seyidoğlu, 2007:19).

Bu teoriye göre, bir ülke diğer ülkeden daha az avantaja ve üstünlüğe sahip olsa bile üretimde kullandığı emtialar ticaret için karşılıklı bir avantaj sağlamaktadır. Bu şekilde, bir ülke diğer ülkeden her iki üründe de dezavantajlı olsa bile diğer ülkeye göre üretiminde daha az dezavantajlı olduğu ürünü üretmeli ve bu ürün üzerinde uzmanlaşmalıdır. Daha fazla dezavantajlı olduğu ürünü ise ithal etmelidir. Böylece karşılaştırmalı olarak üstün oldukları ürünlerin üretiminde uzmanlaşarak ithalat ve ihracat

yapabilecek ve bu şekilde her iki ülkede kazançlı çıkmış olacaklardır (Salvatore, 2013:36).

2.1.3.5. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi eleştirileri

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi hala geçerliliğini sürdüren bir teori olsa da bazı eksiklikleri bulunduğu belirtilmektedir. Teoriye olan eleştiriler aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

- Emek-değer teorisine dayanmaktadır. Bu şekilde, sermaye ve doğal kaynakların etkin kullanılması göz ardı edilmektedir.
- Ülkeler arasındaki iş gücü verimlilikleri arasındaki farklılıklar açıklanmamış durumdadır.
- Dış ticaret yalnızca sabit maliyetler ve üretim ile açıklanmıştır. Tüketici tercih ve beğenilerine göre bazı faktörler açıklığa kavuşturulmamıştır.
- Bir ülkenin ürettiği bir malda uzmanlaşarak diğer bir malı hiç üretmeyeceği varsayılmıştır.
- Teori statiktir ve zamanla ülkelerin ekonomisinde değişikliklerin meydana geleceği göz önünde bulundurulmamış ve analiz edilmemiştir.

Bu önemli eleştirilere rağmen günümüzde de geçerliliğini sürdüren güçlü bir teoridir (Çelik, Kalaycı, & Rıza, 2008: 6).

2.1.4. Fırsat maliyeti

Klasik dış ticaret teorilerinin, sadece emek-değer teorisine dayanması ile karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin eksikliği neoklasik iktisatçılar tarafından fırsat maliyeti kavramı ile giderilmiştir (Kaymakçı, Avcı & Şen, 2007: 6).

Fırsat maliyeti kavramı, bir maldan bir birim üretmek için başka bir maldan vazgeçme durumudur. Bir malı üretebilmek için alternatif olan diğer malın üretim maliyetinden vazgeçmek ve alternatif malı üretmek için kullanılacak kaynakların serbest kalması, fırsat maliyeti kavramını açıklamaktadır. Bu kavramda, emeğin homojen olmadığı ve üretimde tek faktör kullanılmadığı varsayılmıştır. Buna bağlı olarak bir malın üretiminde fırsat maliyetine sahip olan ülke, o malı üretmek için karşılaştırmalı üstünlüğe sahip durumdadır (Salvatore, 2013: 42).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, üretimde emeğin tek üretim faktörü olduğu varsayılmıştır fakat neoklasik iktisatçılara göre, üretimde tek faktör emek değildir.

Üretimde sermaye, doğal kaynaklar gibi faktörlerinde bulunduğunu ve üretimde kullanılan emeğin tek türden ve nitelikten olmadığını savunmuşlardır. Böylece, diğer üretim faktörlerinin de göz önüne alınması durumunda, farklı fırsat maliyetlerine sahip iki ülkenin emek-değer teorisine dayanmaması ile de aynı sonuçları vereceği savunulmuştur (Çelik vd. 2008: 7).

2.1.5. Modern ticaret teorileri

20. yüzyıl 'da iktisadi düşünürler, karşılaştırmalı üstünlük teorisinin, yalnız emek değer teorisine bağlı olarak değil aynı zamanda ülkelerin diğer üretim faktörlerine de sahip olması gerektiğini savunmuşlardır. Teorinin çeşitli unsurları vardır. Bu unsurlar Heckscher-Ohlin teorisi (faktör oranları teorisi) veya Heckscher-Samuelson teorileridir. Bu teorilerin hepsi aynı düşünceleri savunmaktadır (Gerber, 2021: 88).

2.1.5.1 Faktör oranları teorisi (Heckscher-Ohlin Teorisi)

Faktör oranları teorisi, Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından ortaya atılmıştır. Faktör oranları teorisi, klasik yaklaşımdan farklı olarak iki temel düşünceye dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, klasik yaklaşımın benimsediği üretimde sadece emek faktörünün kullanılmasının aksine farklı girdilerin de kullanılması gerektiği ve üretilen malların farklı nitelikte girdilere ihtiyacı olduğu düşüncesidir. İkinci olarak ise ülkelerin sahip oldukları faktör donanımlarına göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacağı düşüncesidir (Dunn & Mutti, 2004: 52).

Heckscher-Ohlin teorisi, bir ülke sahip olduğu bol faktörler ile çok ürün üretebiliyorsa bu ürünü ihraç etmesi gerektiğini ve eğer başka bir üretimde kullanması gereken faktörler daha az ve kıt ise bu ürünü ise ithal etmesi gerektiğini söylemektedir (Karluk,1973: 234).

Faktör donatımı teorisi, karşılaştırmalı üstünlük teorisinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Bir ülkenin emek faktörü yoğun şekilde sahip olduğu ve diğer ülkenin sermayeye yoğun şekilde sahip olduğu senaryoda emek faktörünün yoğun olarak kullandığı üretim için emek faktörüne sahip olan ülkenin bir malı daha ucuza üretebileceği ve üretiminde sermayenin yoğun olarak kullanıldığı bir ürünü ise sermayeye yoğun olarak sahip olan ülkenin daha ucuza ürün üretebileceği savunulmuştur (Seyidoğlu, 2007: 64).

Heckscher-Ohlin teoreminden dört ayrı önemli teorem türetilmiştir. Bu teoremler;

- **Faktör donatımı teoremi**, ülkeler zengin olarak sahip oldukları faktörleri yoğun bir şekilde üretiminde kullandıkları mallar üzerinde uzmanlaşarak bu mal üzerinde karşılaştırmalı üstünlük elde etmiş olurlar (Seyidoğlu, 2016: 74).
- **Faktör fiyatları eşitliği teoremi**, serbest ticaret ülkeler arası faktör fiyatlarını eşitlemektedir (Husted & Melvin, 2020: 80)
- **Stolper-Samuelson gelir dağılımı teoremi**, bir malın fiyatında meydana gelen artışın o malın üretiminde kullanılan faktörlerin gelirini artırdığını ortaya koymaktadır (Gerber, 2021: 93).
- **Rybczynski teoremi**, tam istihdam durumunda iki faktörlü ve iki mallı bir modelde bir faktörün arzı artığında o faktörün kullanıldığı üretim artmakta, diğerinde ise azalmaktadır (Özalp, 2004: 12)

2.1.5.2. Heckscher-Ohlin teorisi varsayımlar ve eleştiriler

Heckscher-Ohlin teorisi güçlü varsayımlara dayanmaktadır bu nedenle de birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bu varsayımlardan biri, üretim faktörlerinin ve tekniklerinin her yerde aynı olduğunu varsayımıdır. Fakat teknoloji göz önünde bulundurulduğunda dünyanın her yerinde teknolojinin yani üretim faktörlerinin ve tekniklerinin aynı olduğu söylenemez. Bu sebeple bu varsayıma eleştiriler gelmiştir (Karluk, 2009: 74).

Diğer bir varsayımda, teorinin iki mal-iki üretim faktörü ve iki ülkeye dayanmasının gerçeği yansıtmadığı söylenmektedir. Malların faktör yoğunluğu ve oranlarına göre farklılık gösterdiği, bazı malların üretiminde yoğun sermaye kullanılması gerekirken bazılarının yoğun emek gerektirdiği de varsayımlardan biridir (İyiboğurt, 2001: 53)

Diğer varsayımlardan bazıları ise; üretimde ölçeğe göre sabit verim koşullarının geçerli olması, teorinin arza önem verirken talebe çok önem vermemesi ve ülkelerin talep koşullarının benzer olmasıdır (Bayraktutan, 2018: 61).

2.1.5.3. Heckscher-Ohlin teorisinin test edilmesi: Leontief Paradoksu

Heckscher-Ohlin teorisi, ilk olarak Wassily Leontief tarafından ABD verileri kullanarak test edilmiştir. Leontief, ABD'nin ihracat ve ithalat ettiği ürünlerin bileşimini kullanarak H-O teorisinin testinin gerçekleştirmiştir. Bu test için Leontief ABD'nin 1947 yılına ait girdi ve çıktı tablolarını kullanarak ekonomideki her ürünün çıkış ve giriş verilerini ele almıştır. İthalat ve ihracat ikameleri için oluşturduğu bir milyon değerinde temsili bir paket ile emek ve sermaye miktarını hesaplamıştır. Fakat testin sonuçları

Heckscher-Ohlin teorisini doğrulamamıştır. Heckscher-Ohlin teorisine göre ABD'nin sermaye bakımından zengin olmasına rağmen emeğin yoğun olarak kullanıldığı malları ihraç ederek sermayenin yoğun olduğu malları ithal ettiği görülmüştür (Salvatore, 2013: 131).

Bu testin sonuçlarının Heckscher-Ohlin teorisinin öngörülleri ile çelişmesi sonucunda, bu bulgular Leontief paradoksu olarak adlandırılmıştır. Leontief, bu sonuçlar doğrultusunda ilerleyen yıllarda araştırmaları tekrarlamış fakat yine teori ile çelişen sonuçlara varmıştır. Leontief paradoksunun Heckscher-Ohlin teorisine yönelttiği şüphe sonucunda birçok ampirik çalışma yapılmaya başlanmış ve ekonomistler yeni teori arayışlarına girmişlerdir (Carbaugh, 2019: 89).

2.1.6. Yeni dış ticaret teorileri

Merkantilist düşüncenin yaygın olduğu dönemden Heckscher-Ohlin teoremine kadar çeşitli teoriler ve iktisadi düşünceler geliştirilmiştir. Bazı teorilerin geçerliliği test edilmiş ve diğer iktisatçılar tarafından tekrar geliştirilmiş ve ortaya yeni teoriler koyulmuştur. Klasik düşünürlerin son olarak ortaya koyduğu Heckscher-Ohlin teorisinde Leontief Paradoksu sonucunda çelişkili olduğunu ortaya koyması ile iktisatçılar yeni teori arayışlarına girmişlerdir ve böylece yeni kuramlar geliştirilmiştir (Öztürk, 2003: 113-114). Geliştirilen yeni kurumlar klasik iktisadın aksine homojen mallar yerine farklılaştırılmış malları, tam rekabet yerine aksak rekabet koşullarını göz önüne almıştır. Ayrıca klasik yaklaşımda sadece arz koşullarını ele alınmasının üzerine talep koşullarını da değerlendirmişlerdir. Yine klasik dış ticaret teorisinde benimsenmiş olan ölçeğe göre sabit getirinin aksine gerçeğe daha yakın olduğu düşünülen ölçeğe göre artan getiri koşulları dikkate alınmıştır (Uğur, 2022: 23). Tüm bunlar doğrultusunda oluşan yeni dış ticaret teorileri ise 7 başlık altında incelenmektedir. Bu teoriler şöyledir;

- Nitelikli iş gücü teorisi
- Teknoloji açığı teorisi
- Ürün dönemleri teorisi
- Tercihlerde benzerlik teorisi
- Ölçek ekonomileri teorisi
- Monopolcü rekabet teorisi
- Endüstri-içi ticaret ve ölçülmesi

Bu dış ticaret teorileri 1960 yıllarında yeni arayışların başlaması sonucunda ortaya çıkmıştır. 1970'li yılların sonuna doğru ise daha fazla geliştirilmiş ve oluşumu tamamlanmıştır (Uğur, 2022: 23).

2.1.6.1. Nitelikli iş gücü teorisi

Keesing (1965), ülkelerin endüstrilerde faktör donanımlarının aynı olmadığını ve farklı teknik ve oranlara sahip olduğunu belirtmektedir. Bir ülkenin vasıflı veya vasıfsız işgücüne sahip olması ve bunlardan hangisinde yoğun bir iş gücüne sahipse o malın üretiminde uzmanlaşması gerektiğini söylemektedir. Kenen (1970) ise çalışmasında ortaya destekleyici argümanlar koymuş ve Keesing'in bu teoriye önemli bir katkı sağladığını belirtmiştir. Keesing (1970), sonraki çalışmasında da bir ülkenin üretiminde kullandığı işgücü niteliğinin yoğunluğuna göre o ülkenin ihracat düzeyine yansıdığını söylemiştir (Keesing, 1971: 452; Kenen, 1970: 199).

Sonuç olarak bu teori, sanayi ürünleri ihraç eden gelişmiş ülkeler arasındaki farklılıkları ortaya koyarak, nitelikli iş gücünün yoğun kullanıldığı mallar ile sermayenin yoğun kullanıldığı malları aynı tür mallar olarak kabul etmektedir. Böylelikle nitelikli iş gücüne yoğun olarak sahip olan ülkeler nitelikli iş gücü gerektiren malların üretiminde ihracat yaparak bu malın üretiminde uzmanlaşması gerektiği belirtilmektedir. Bu bağlamda bu teorinin faktör donatımı teorisinin değiştirilmiş hali olması üzerine Neo-faktör donatımı teorisi de denilmektedir (Yüksel & Sarıdoğan, 2011: 201).

2.1.6.2. Teknoloji açığı teorisi

Bu teori M.V. Posner tarafından 1961 yılında ortaya atılmıştır. Heckscher-Ohlin teorisinin tüm ülkelerin aynı teknolojiyi ve üretim tekniklerini kullanabileceği varsayımına karşı çıkarak teknolojinin her ülkenin aynı anda aynı teknolojiye sahip olamayacağını varsaymaktadır. Üretim tekniklerini ve teknolojileri ülkeler tarafından gizli tutulmaktadır. Bu teknolojilerin ve tekniklerin patent ve fikri mülkiyet hakları ile korunarak diğer ülkelerin öğrenmesi engellenmektedir. Böylelikle yeni ve gelişmiş teknolojiye sahip olan ülke elindeki teknoloji ile ürettiği malın ilk ihracatçısı ve monopolcüsü olmaktadır. Daha sonraları teknolojinin diğer ülkeler tarafından öğrenilmesi ile bol kaynaklara ve işgücüne sahip az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler daha ucuza üreterek malın ihracatçısı konumuna geçmektedir. Bu şekilde malı ilk üreten ülkenin icat ettiği malı başka ülkeler daha ucuza ihraç ettiği için rekabet edememekte ve malın ithalatçısı konumuna düşmektedir (Dura, 2000: 6.)

Yeniliği elinde bulunduran ülke bir süre ticaret ortaklarına karşı daha üstün ve avantajlı durumdadır. Fakat yapılan her yenilik zamanla dünyaya yayılarak başlangıçta sahip olunan avantaj kaybedilmektedir. Ancak ülkeler sürekli teknolojiye ve üretim tekniklerinde ilerledikçe yeni ürünleri ihracat etme avantajına sahip olmaktadır. Böylelikle teknolojik ilerlemeye devam eden bu ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürünler sürekli olarak değişmektedir (Deardorff, 1984: 494).

2.1.6.3. Ürün dönemleri teorisi

Raymond Vernon, teknoloji ve malların üretim aşamalarını ve evrimi hakkında görüşlerini açıkladığı ürün dönemleri teorisini ortaya koyulmuştur. Vernon bu teorisinde otomobil, elektronik cihazlar ve pek çok mamul ürününün girdilerinin zaman içinde değiştiği bir yaşam döngüsünden geçtiğini belirtmektedir (Gerber, 2023:100).

Bu teori teknoloji açığı teorisinin geliştirilmiş ve daha fazla genişletilmiş halidir. Bu teoriye göre, bir ürünün icat edildiği zamandan itibaren geçirdiği yaşam döngüsü beş ayrı aşamaya ayrılmıştır. Bir ürünün nerede üretileceği hangi dönemde ve aşamada olduğuna bağlıdır (Özalp, 2004:14).

Birinci aşama, ürünün icat edildiği ve iç piyasa için üretildiği aşamadır. İkinci aşama üretimin arttığı ve ürünün olgunlaşarak ihracata başlandığı zamandır. Üçüncü aşama; ürünün özelliklerinin, üretiminin ve teknolojisinin standart hale geldiği ve üretimde düşük işgücü maliyetlerine sahip olan ve ürünün daha ucuza üretebilen ülkelerin üretime başladığı aşamadır (Gerber, 2023:101.) Dördüncü aşama, ürünü ilk icat eden ülkenin üretimi azalarak sonradan üretime başlamış olan ülkenin üretiminin arttığı aşamadır. Bu aşamada malı ilk üreten ülke rekabet etme gücünü kaybetmeye başlamaktadır. Çünkü sonradan üreten ülke daha ucuza ürün üreterek piyasaya sürmektedir. Beşinci aşama olan son aşamada ise ilk üreten ülke kendi iç piyasasında ve dünya pazarında rekabeti kaybetmiştir. Böylece ilk ihracatçı olarak başladığı konumdan ürünün ithalatçısı konuma geçmiştir (Gerber, 2023:102).

2.1.6.4. Tercihlerde benzerlik teorisi

Linder (1961) tarafından tercihlerde benzerlik teorisi öne sürülmüştür. Linder, dış ticaret kuramlarında talep konusuna yer veren ilk iktisadi düşünürdür. Linder bu teoride, zevklerin ve tercihlerin yansıtan ve homojen olmayan sanayi ürünleri ticaretini açıklamaktadır. Sanayi ürünleri ticareti benzer zevklere tercihlere sahip olan ülkeler

arasında daha aktif gerçekleşmektedir. Bu şekilde ticaret bu ülkeler arasında yoğunlaşmakta ve ticari ilişkiler bu yönde kurulmaktadır (Atik, 2006: 34).

2.1.6.5. Ölçek ekonomileri teorisi

Heckscher-Ohlin teorisinde her iki malın da iki ülkede ölçeğe göre sabit getiri ile üretildiği varsayımında bulunmaktadır. Fakat ölçek ekonomileri teorisinde bu varsayımın aksine ölçeğe göre artan getiri söz konusu olmaktadır. Bu teoride, her iki ülke ölçeğe göre artan getiri ile aynı koşullara sahip olsa bile karşılıklı olarak fayda sağlayan bir ticaret gerçekleştirebilmektedir. Ölçeğe göre artan getiri ile üretimde, çıktı girdilere oranla daha fazla artmaktadır. Örneğin üretimde tüm girdilerin iki katına çıktığı senaryoda çıktılar iki kattan daha fazla artmaktadır (Salvatore, 2013:160).

Heckscher-Ohlin teorisinde, ölçeğe göre sabit getiri varsayımında toplam maliyet ve çıktı aynı oranda artmaktadır. Yani bir firma çıktılarını iki katına çıkarmak istediği durumda girdilerini de iki katına çıkarmak zorundadır. Çıktıların ve girdilerin iki katına çıkması durumunda ortalama maliyet değişmemektedir. Fakat ölçek ekonomileri teorisine göre yukarıda da örnek verildiği üzere ölçeğe göre artan getiri söz konusudur. Girdilerin iki katına çıkması durumunda çıktılar iki katından daha fazla artmaktadır. Bu durumda ölçek ekonomileri teorisinde bazı mallarda üretim hacmi artarken, maliyet azalmaktadır. Dolayısıyla, çıktı miktarının toplam maliyetten hızlı artması sonucu bir birim çıktı üretmenin ortalama maliyeti çıktı arttıkça azalmaktadır (Pugel, 2023: 89).

Tüm bunlar sonucunda, ölçek ekonomisi büyük firmalara monopol olma gücü, maliyet avantajı gibi faydalar sağlamaktadır. Böylelikle, bu teoriye göre ülke ölçek ekonomisine sahip olduğu mallarda uzmanlaşarak diğer malları ithal etmektedir. Ölçek ekonomisi ayrıca ürün çeşitlendirme imkanını sağladığı için tüketici refahını da artırmaktadır (Bayraktutan, 2003: 183).

2.1.6.6. Monopolcü rekabet teorisi

Monopolcü rekabet teorisi, endüstri-içi ticaret ve ölçek ekonomilerine dayanmaktadır. Endüstri-içi ticaret, faktör donanımlarının benzer fakat malların farklılaştığı iki yönlü ticaretten oluşmaktadır. Bu teoriye göre, sanayileşmiş ülkelerin faktör donanımları birbirine ne kadar benzer ise o kadar yoğun olacağını ve karşılıklı olarak ithalat ve ihracat yapacaklarını belirtmektedir. Bu durumda, monopolcü rekabet teorisi gelir ve faktör donanımı bakımından birbirine yakın olan ülkelerin dış ticaretine açıklık getirmektedir (Azgün, 2019: 7).

Geleneksel dış ticaret teorilerinde dünya ticaretinin birbirine benzemeyen ve farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerin yaptığı endüstriler arası ticarete dayandığı düşünülmüştür. Fakat günümüzde dış ticaret yüksek oranda aynı endüstrilerin yaptığı farklılaştırılmış mallara dayanan endüstri-içi ticarettten oluşmaktadır (Şahin, 2016: 178).

Krugman (1983), çalışmasında bu teori için Dixit, Norman, Lancaster, Helpman, Eithier ve kendisinin bu teori için modeller sunduklarını belirtmektedir. Sunulan bu çalışmaların genel olarak aynı niteliği taşıdığı fakat detaylar olarak farklı sonuçlara vardığını belirtmektedir. Krugman'a göre, ülkelerin faktör donanımlarına göre endüstriyel yapısı belirlenmektedir. Bu şekilde ülkelerin ölçek ekonomilerine göre her ülkenin bir ürün yelpazesinin olduğu ve ülkelerin ne ürettiğinin buna göre değişeceğini söylemektedir. Bu sundukları modellerin aynı nitelikte olduğunu fakat farklı detaylara değindiklerini belirtmektedir. Yapılan ampirik testler sonucunda endüstri-içi ticaret teorisini, benzer sanayi ülkelerinin neden daha yoğun ticaret yaptığını ve yaptıkları ticaretin neden daha çok iki yönlü olduğunu açıklamışlardır (Krugman, 1983: 344).

2.1.7. Dış ticaret teorilerine dair değerlendirme ve detaylar

Ülkeler arası dış ticaret ilişkisini açıklamak için klasik iktisatçıların yaklaşımlarından yeni dış ticaret teorilerine kadar farklı dış ticaret teorileri öne sürülmüştür. Bu dış ticaret teorilerinin hepsi bir şekilde iktisadi katkıda bulunmuştur. Klasik iktisatçılar genellikle gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki tarım ve sanayii ticareti ilişkisini yani endüstriler arası ticaret ilişkisi için açıklayıcı teorilerde bulunmuşlardır. Sonrasında, değişen ihtiyaçlar ve teknoloji ile ikinci dünya savaşı sonrasında yeni dış ticaret teorileri ortaya çıkmış ve daha çok endüstri içi ticareti açıklayıcı teoriler yani çoğunlukla gelişmiş ülkeler arasında benzer endüstrilerin farklılaştırılmış malların ticaretini açıklamaya yarayan ölçek ekonomisi, monopolcü rekabet gibi teoriler ortaya koyulmuştur. Bu teorilerin hepsi dış ticaret ilişkisinin anlamak için birbirini tamamlayıcı nitelikte olan her biri dış ticaret için katkısı olan iktisadi düşüncelerden oluşmaktadır (Deviren, 2004: 1).

Taşıma maliyeleri, dış ticaret için önem arz etmekte ve uluslararası ticaret hacmini etkilemektedir. Dolayısıyla taşıma maliyetlerinin ve lojistik masraflarının firmaların maliyetlerini artırdığı dikkate alınması gerekmektedir (Kutlu & Başar, 2006: 102). Klasik iktisat teorilerinden yeni dış ticaret teorilerine kadar neredeyse tüm varsayımlarda taşıma maliyetleri sıfır olarak ele alınmıştır (Seyidoğlu, 2016: 92). Fakat bir malın ihracatı ve

ithalatını gerçekleştirirken ulaştırma masrafları malın fiyatını ve kuruluş yeri gibi kararlarını etkilemektedir. Dolayısıyla lojistik maliyetler göz önünde bulundurulduğunda firmalar ek maliyetlere katlanmaktadır (Bayraktutan, 2018: 84).

Çevre standartları da dış ticaret için dikkate alınması gereken bir unsurdur. Sanayi devriminde kitlesel üretim başlamış ve bunun neticesinde sadece iktisadi büyüme düşünülerek üretim yapılmıştır. Firmalar büyüme düşüncesi üzerine daha fazla üretim yapmak için doğal kaynakları kontrolsüz kullanmış ve çevreye verilen zararı dikkate almamışlardır (Şanlısoy, 1999: 177). Bunun üzerine alınan kararlar neticesinde doğal kaynakların kontrollü kullanılması ve çevreye zarar vermeyecek şekilde üretim yapılması için belli standartlar belirlenmiştir. Dolayısıyla üretim yaparken firmaların bu standartlara uyma zorunluluğu olduğu için ekstra maliyetler de ortaya çıkmıştır (Seymen, 2005: 105).

2.2. Türkiye'nin Dış Ticaret Analizi

Bu bölümde Türkiye dış ticareti ve ekonomi politikaları incelenecektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıl olan 1923 yılı ve 1990 yılları arası bir dönem, 1990 ve 2008 yılları arası bir dönem, 2008 ile 2023 yılları arası bir dönem olarak ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır. Türkiye'nin bu dönemlerde gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat değerleri, dış ticaret hacmi ve dengesi yıllara göre incelenecektir. Daha sonra, Türkiye'nin en çok ihracat ve ithalat gerçekleştirdiği ülkeler ayrı ayrı ele alınacak ve bu ülkeler ile en çok hangi ürünlerin ticaretinin yapıldığı belirtilecektir. Son olarak ise Türkiye'nin en çok ihracatını ve ithalatını gerçekleştirdiği ürün ve ürün grupları, fasıllara ve ekonomik faaliyetlere göre tablolar ve grafikler ile gösterilecektir.

2.2.1. 1923-1990 dönemi dış ticaret ve ekonomi politikaları

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlar ve yabancı devletlere verilmiş olan imtiyazlar nedeniyle cumhuriyetin kurulduğu birkaç yıl boyunca ekonomi ve dış ticaret bu durumdan kötü etkilenmiştir (Özdemir, Yiğit & Oral, 2016: 149). 1929 yılında Osmanlı'dan kalmış olan borçların ödenmeye başlanması ve global olarak buhran yaşanması da Türkiye'nin izleyeceği dış ticaret politikalarını oluşturmuştur. Türkiye, 1944 yılına kadar liberal bir ekonomi politika izlemesine rağmen devletin zaman zaman ekonomiye müdahaleleri olmuştur (Şenkardeşler, 2018: 110). 1939 ile 1950 yılları arası devlet ekonomide üretim ve yatırım bakımından aktif olmuş ve kalkınma planları gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin devletçiliği benimsediği bu dönemde dış ticarete korumacılık ve ithal ikameci büyüme politikaları

izlenmiştir. 1950 yılında çok partili hayata geçiş ile liberal ekonomi politikasına geçilmiş ve dış ticaret açığının artması sonucu ithalatta kısıtlama yoluna gidilmiştir. 1953 yılında ise serbest ithalat rejimi kaldırılmıştır (Şenkardeşler, 2018: 112). Bu yıllardan itibaren ithalata getirilen kısıtlamalar nedeniyle sanayii üretiminde düşüşler yaşanmıştır. Bu nedenle, 1958 yılında ekonomide ithalatın önündeki engellerin kaldırılması ve Türk lirasının devüle edilmesi için birtakım politikalar izlenmiştir (Kılınç-Savrul, Özel & Kılıç, 2013: 63). Bunun sonucunda, 1960 yılına kadar ekonomide büyüme gerçekleşmiş fakat 1960 yıllarında meydana gelen darbe nedeniyle 1961 yılında ekonomide durgunluk başlamıştır. Bu sebeple, 1974 yılına kadar ithal ikameci politika izlenerek ülke içi üretiminin yeterli düzeye ulaştığı noktada ithalat kısıtlanarak ithalattan sağlanan mallar yerli üretimden tahsis edilmiştir. Fakat 1974' te meydana gelen petrol krizi nedeniyle dış ticaret hadleri bozulmuş ve maliyetler artmıştır. Bundan dolayı ithalatın zorlaşması sonucu devlet ithalatı kolaylaştırma önlemleri almıştır (Özdemir, Yiğit & Oral, 2016: 157-158). 1970 yıllarında meydana gelen bunalımlar nedeniyle hükümet ekonomide birtakım değişikliklere giderek ithal ikameci sanayileşme politikası bırakılmıştır. 1980 yılında 24 Ocak Kararları ile dışa açık bir politika olarak ihracata dayalı sanayileşme politikası benimsemiştir. 1980 yılında alınan bu kararlar ile dış ticareti serbestleştirme ve artırma amacı ile ihracata dayalı sanayileşme stratejisi hedeflenmiştir. Bu dönem itibari ile dış ticaret hacminde artışlar meydana gelmiş olmasına rağmen 1988 yılında ekonomide durgunluk çeşitli sebeplerden dolayı devam etmiş ve sermaye hareketleri ile yapay bir refah sağlanmıştır (Saçık, 2009: 1-2). 1980'den itibaren dış ticaret hacminde artışlar meydana gelmiş fakat dış ticaret açıkları devam etmiştir. 1988 ve 1989 yılında dış ticaret açıklarında az seviyede düşüşler yaşanmış fakat devam eden süreçte 1990 yılında yaşanan küresel kriz ile dış ticaret açıkları artmıştır (Özdemir, vd. 2016: 162).

- **İthal ikameci sanayileşme politikası:** Çoğunlukla az gelişmiş ülkeler, ülke içindeki pazarı dış rekabetten korumak için ithal ikameci sanayileşme politikasını benimsemektedir. Bu strateji ile ülke yurt dışından ithal edilecek ürünleri kendi ülkesinde dışarıyı bağımlı olmadan üretmeye yani ithalat yaparak aldığı ürünleri kendisi ülke içinde üreterek ikame etmeye başlamaktadır. Bu şekilde sanayileşmeye başlayan ülkede istihdam da sağlanmaktadır ve işçiler kazandıkları gelirler ile ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri satın alarak tüketim mallarının bulunduğu piyasayı genişletmektedir. (Alexander, 1967: 300-301). Türkiye, 1980 yılına kadar bu politikayı izlemiştir ve her yıl benimsediği bu politika

doğrultusunda %5 büyüme gerçekleştirmiştir. 1970-1980 yılları arası sanayileşmiş ve ekonomideki tarım sektörünün payı azalarak yerini sanayi sektörüne doğru bırakmıştır. Fakat 1980 yıllarına gelindiğinde, Türkiye'nin tarım sektöründeki payı yine artmış ve tarım ekonomisi olarak devam etmiştir (Yıldırım, 2006: 73-74).

- **İhracata dayalı sanayileşme politikası:** Gelişmekte olan ülkelerin dış piyasa için düşük maliyet ve yüksek kalite ürünler üretmesi ve bunun sonucunda dış piyasada rekabet etmesini sağlamaktadır. Bu doğrultuda, bu politikanın hedefi ülkenin sanayileşerek dış ülkelere ihracat yapmak böylece ekonomik büyüme ve refah elde etmektedir. Dolayısıyla, ülke ihracat yaparak küresel ekonomiler ile de entegrasyon sağlayabilmektedir (Mandel & Müller, 1974: 37; Soyuyiğit, 2010: 135). Bu strateji, ülkeye döviz girmesini sağlarken aynı zamanda istihdam olanağını yaratmaktadır. IMF ve World Bank gibi uluslararası kurumlar ülkenin kalkınması ve ödemeler dengesinin düzelmesi için yeniden yapılanma programları sağlayarak ihracat politikalarını desteklemektedir (Van Dijck, Linnemann & Verbruggen, 1987:2). Türkiye bu politikaya 1980 yılında geçmiştir. 1980 yılı itibari ile hükümet ihracatı artırmak için teşvikler vermiştir ve paranın değeri düşürülmüştür. Bu teşvikler 1996 Gümrük Birliği anlaşmasına kadar devam etmiştir. Tüm bunlar doğrultusunda, çabalar sonuç vererek ihracat birkaç yıl içinde önemli düzeyde artmıştır (Taymaz, Voyvoda & Yılmaz, 2008: 8).

2.2.2. 1990-2008 dönemi dış ticareti ve ekonomi politikaları

1990 yılında meydana gelen Irak-Kuveyt Körfez Savaşı'ndan dolayı ortaya çıkan kriz, Türkiye dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. Körfez Savaşı neticesinde petrol fiyatlarının yükselmesi ithalatın artmasına ve 1990 yılında dış ticaret açığının diğer yıllara göre daha fazla olmasına neden olmuştur (Yaycı, 2019: 339). Tablo 2.1'de görüldüğü üzere 1990 yılı ihracatı yaklaşık 13 milyar dolar iken ithalatı 22,3 milyar dolardır. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %58,1'dir.

1991-1993 yılları arasında ihracatın yavaş artış göstermesi ise dünya piyasasındaki fiyatların gerilemesi ve ihraç edilen malların maliyetlerinin artması, Körfez Savaşı'nın etkilerinin ortaya çıkması sonucu olmuştur (Mızırak, 2014: 93). Dış ticarete 1993 yılı, 1980 yılından itibaren ihracatın ithalatı karşılama oranının en düşük olduğu yıl olmuştur. Bunun nedeni ise 1993 yılında TL'nin aşırı değerlenmesi ve iç talebin daha

fazla genişlemesidir (Sezgin, 2009:182). Tablo 2.1’de görüldüğü üzere 1990 yılından itibaren ihracatın ithalatı karşılama oranının en düşük olduğu yıl 1993 yılı olmuştur.

Tablo 2.1 Türkiye 1990-1999 yılları dış ticaret değerleri

Yıl	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin \$)	Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1990	12.959.288	22.302.126	- 9.342.838	35.261.413	58,1
1991	13.593.462	21.047.014	- 7.453.552	34.640.476	64,6
1992	14.714.629	22.871.055	- 8.156.426	37.585.684	64,3
1993	15.345.067	29.428.370	- 14.083.303	44.773.436	52,1
1994	18.105.872	23.270.019	- 5.164.147	41.375.891	77,8
1995	21.637.041	35.709 011	- 14.071.970	57.346.052	60,6
1996	23.224.465	43 626.642	- 20.402.178	66.851.107	53,2
1997	26.261.072	48.558.721	- 22.297.649	74.819.792	54,1
1998	26.973.952	45.921.392	- 18.947.440	72.895.344	58,7
1999	26.587.225	40.671.272	- 14.084.047	67.258.497	65,4

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TUİK], 2024a. (1990-1999 yıllarına ait bu veriler Ticaret Bakanlığı, TCMB gibi, TUİK dış ticaret istatistiklerinin bulunduğu çeşitli kaynaklardaki arşivlerden toplanmıştır.)

1994 yılında, Körfez Krizi’nin etkilerinin devam etmesi üzerine enflasyon artışının devam etmesi, bütçe açıklarının oluşması, ithalat oranının ihracat oranına göre fazla olması ve dengenin bozulması ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve finansal krize neden olmuştur. 1980 yılından itibaren enflasyonun en yüksek seviyeyi görmesi ve dış dengenin bozulması üzerine uzun vadede büyümenin sağlanması için 5 Nisan Kararları alınmıştır. Ekonomik istikrarın sağlanması için alınan bu kararlar neticesinde TL’de tekrar devalüasyon olması ve uluslararası piyasada rekabet avantajı sağlamasıyla ihracat oranlarında artışlar meydana gelmiştir (Mazlum, 2020: 56).

1995 yılında imzalanan ve 1996 yılında uygulamaya konulan Gümrük Birliği anlaşması sonrasında ihracat hacmi artmış ve 1997 yılına kadar artmaya devam etmiştir (Erdoğan, 2023: 1323). 1996 yılında uygulamaya konulan bu anlaşma ilerleyen yıllarda beklendiği kadar olumlu sonuçlar doğurmamıştır. Bunun nedeni ise Gümrük Birliği’ne üye olan Avrupa Birliği ülkelerinin sanayi ürünlerinin gümrüksüz ülkeye girmesi sonucu dış ticaret açığında artış meydana gelmesidir (Özdemir, vd. 2016: 165).

Tablo 2.1’de görüldüğü üzere ihracat 1998 yılında 26 milyar dolar civarındayken bir önceki yıla göre artış performansı düşük gerçekleşmiştir. Bunun nedeni ise 1997 yılında Asya Krizi’nin meydana gelmesi ve Türk dış ticaretini de olumsuz etkilemesidir. İhracatın %4’lük kısmının bu bölgelere olması ve iç talep koşullarının yetersizliğinden dolayı bu bölgelere olan ihracatta azalmalar meydana gelmiştir (Mızırak, 2014: 94).

1999 yılında ülkenin en önemli ticaret ve sanayi bölgesi olan Marmara bölgesinde deprem meydana gelmesi ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve ihracat ve ithalat oranlarında düşüşler meydana gelmiştir. 1990-1999 yılları arası, ihracatın ithalatı karşılama oranı %64’ü geçmemiştir (Aksoy & Çoşkun, 2004: 404).

Tablo 2.1’de görüldüğü üzere Marmara depremi nedeniyle ithalat ve ihracat oranlarında meydana gelen azalma ile 1999-2001 yılları arasında ihracatın ithalatı karşılama oranı %65’e çıkmıştır. 1989’dan sonra ilk kez ihracat ve ithalatta gerileme meydana gelmiştir. 1999 yılında ihracat %1,4 ve ithalat ise %11,4 azalmıştır (Mızırak, 2014: 95).

1999 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Stand-by anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, enflasyon ile mücadele programını oluşturmaktadır. Temel amaç; enflasyon ile mücadele, para ve döviz kuru politikalarını kapsayan yapısal reformlardan oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2023a).

Tablo 2.2 Türkiye 2000-2008 yılları dış ticaret değerleri

Yıl	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin \$)	Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	27.774.906	54.502.821	- 26.727.914	82.277.727	51,0
2001	31.334.216	41.399.083	- 10.064.867	72.733.299	75,7
2002	36.059.089	51.553.797	- 15.494.708	87.612.886	69,9
2003	47.252.836	69.339.692	- 22.086.856	116.592.528	68,1
2004	63.167.153	97.539.766	- 34.372.613	160.706.919	64,8
2005	73.476.408	116.774.151	- 43.297.743	190.250.559	62,9
2006	85.534.676	139.576.174	- 54.041.498	225.110.850	61,3
2007	107.271.750	170.062.715	- 62.790.965	277.334.464	63,1
2008	132.027.196	201.963.574	- 69.936.378	333.990.770	65,4

Kaynak: TÜİK, 2024a. (2000-2008 yıllarına ait bu veriler Ticaret Bakanlığı, TCMB gibi TÜİK dış ticaret istatistiklerinin bulunduğu çeşitli kaynaklardaki arşivlerden toplanmıştır.)

2000 yılında uygulamaya konulan enflasyon ile mücadele programı enflasyonu yaklaşık %70'ten % 35-40 civarlarına kadar düşürmüştü fakat uygulanan sabit kur politikası TL'nin değerlenmesine yol açmıştır (Akyıldız & Eroğlu, 2004: 58). Türk lirasının değerlenmesi ihracatçıyı olumsuz etkilemiş ve ihracat performansı %4,5 artarken ithalat; %34 oranında artış göstermiştir (Mızırak, 2014: 95). Tablo 2.1'de ve 2.2'de görüldüğü üzere 2000 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %51 seviyelerine inmiştir ve 1990 yılından 2000 yılına kadar olan süreçte en düşük seviyeyi görmüştür.

2001 yılında yaşanan ekonomik kriz ile program sekteye uğramış, enflasyon ve faiz oranları tekrar yükselmiştir. Krize çözüm geliştirmek amacıyla dalgalı kur rejimine geçilmiş ve TL diğer yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmiştir (Mazlum, 2020: 56). 2001 yılında TL'nin yabancı para birimlerine göre değer kaybetmesi nedeniyle bir önceki yıla göre ihracat artmış, ithalat ve dış ticaret hacmi ise azalmıştır (Oskay, 2014: 57). Tablo 2.2'de görüldüğü üzere 2001 yılı 31,3 milyar dolar civarı olan ihracat 2000 yılında 27,7 milyar dolardır. İthalat ise 2000 yılında 54,5 milyar dolar iken 2001 yılında 41,3 milyar dolardır. Dış ticaret dengesi 82,2 milyar dolarken bir sonraki yıl 72,7 milyar dolardan oluşmaktadır. Bu yıl dış ticaret hacmi azalış göstermiş olsa da Tablo 2.2'de görüldüğü üzere dış ticaret açığı bir önceki yıl 26,7 milyar dolar iken 2001 yılında 10 milyar dolara inerek dış ticaret açığında azalma meydana gelmiştir. Aynı zamanda ihracatın ithalatı karşılama oranı da %75,7 seviyelerine çıkmıştır.

2001 yılının nisan ayında krizin etkileri azaltmak için güçlü ekonomiye geçiş programı başlatılmıştır. Bu program; yapısal reformların sağlanması, ekonomik büyümede istikrarın sağlanması, makroekonomik politikaların enflasyon ile mücadelede etkin kullanılması gibi amaçlar için uygulamaya konulmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2023b).

2002 yılından itibaren üç yıl süreyle uygulanacak Stand-by anlaşması imzalanmış daha sonra bu sürenin sonunda 2005 yılında tekrar Stand-by anlaşması imzalanmıştır. 2002 yılında uygulamaya konulan güçlü ekonomiye geçiş programı ve imzalanan diğer anlaşmalar nedeniyle de ekonomi 2008 yılına kadar iyileşme göstermiştir. Aynı zamanda ithalat ve ihracatta 2008 yılına kadar artış göstermiştir (Saçık, 2009: 4; Mazlum, 2020: 55).

1 Ocak 2005 tarihinde YTL'ye (Yeni Türk lirası) geçiş ile altı sıfır atılmıştır. Bu reform iki aşamada gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Birinci aşamada 2005 yılında altı

sıfırın atılarak YTL dolaşıma çıkarılmış, ikinci aşamada ise yeni Türk lirası ifadesinden yeni ifadesinin çıkarılarak tekrar TL ifadesi ile Türk lirasının asli haline dönmüş ve 2009 yılında dolaşıma çıkarılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası [TCMB], 2008a). 1970’lerde başlayan enflasyonist süreç ile paranın alım gücü sürekli düşmüştür. Dünyadaki en büyük kupürlü banknot haline gelmesi de paranın itibarını diğer yabancı ülkelerin gözünde düşürmüştür. Paranın ticari işlemlerde kullanımının karmaşık hale gelmesi ve ifade edilmesinin zorlaşması gibi çeşitli nedenlerden dolayı, bu reforma ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Aynı zamanda, Türk lirasının bir yatırım aracı olarak kullanılması ve değişimi yönünden de olumsuz etkilenmeye başlanması da bu düşüncede etkili olmuştur. Başka ülkelerde de istikrar programının gündeme getirdiği para reformu uygulamaya konulmuş ve enflasyona olumlu etki ettiği görülmüştür. Bu nedenlerden dolayı, 2005 yılında uygulamaya başlanmasındaki sebep, yürütülen istikrar programı ile para reformu gerçekleştirerek enflasyona olumlu etki etmesini sağlamak olmuştur (TCMB, 2004).

Böylelikle 2005 yılında altı sıfırın atılması ile Türk lirasının ekonomideki dolaşımının ve diğer ülkelerle yapılan ticari işlemlerin daha kolay hale gelebileceği ön görülmüştür. Aynı zamanda, Türk lirasından altı sıfırın atılması ve çok kupürlü kâğıt paraların ortadan kalkması ile TL’nin diğer ülkelerin gözünde daha güvenilir konuma geleceği düşünülmüştür. Bununla birlikte; sayısal hesaplamalarda, muhasebe ve finans işlemlerinde kullanımın daha kolay ve anlaşılır hale geleceği, dış ticarete ve diğer işlemlerde kullanılan SWIFT sistemindeki sıkıntılarının ortadan kalkabileceği öngörülmüştür (TBMM, 2004).

Tablo 2.2’de görüldüğü üzere, 2002 yılından sonra devamlı uygulanan istikrar programı ve uygulamalar neticesinde ihracat ve ithalat büyük artışlar göstermiş, 2002 yılında yaklaşık 36 milyar dolar olan ihracat değeri 2008 yılında yaklaşık 132 milyar dolar olmuştur. İthalat oranına bakıldığında ise 51,5 milyar dolardan yaklaşık 201,9 milyar dolara çıktığı görülmektedir. Dış ticaret hacmi 87,6 milyar dolar seviyelerindeyken 2008 yılında ulaştığı seviye 333,9 milyar dolar olmuştur.

Tablo 2.3 1990-2008 yılları dış ticaret değişim değerleri

Yıl	İhracat Değişim (%)	İthalat Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi Değişim (%)	Dış Ticaret Hacmi Değişim %
1990	11,5	41,2	124,2	28,6
1991	4,9	-5,6	-20,2	-1,8
1992	8,2	8,7	9,4	8,5

1993	4,3	28,7	72,7	19,1
1994	18,0	-20,9	-63,3	-7,6
1995	19,5	53,5	172,5	38,6
1996	7,3	22,2	45,0	16,6
1997	13,1	11,3	9,3	11,9
1998	2,7	-5,4	-15,0	-2,6
1999	-1,4	-11,4	-25,7	-7,7
2000	4,5	34,0	89,8	22,3
2001	12,8	-24,0	-62,3	-11,6
2002	15,1	24,5	53,9	20,5
2003	31,0	34,5	42,5	33,1
2004	33,7	40,7	55,6	37,8
2005	16,3	19,7	26,0	18,4
2006	16,4	19,5	24,8	18,3
2007	25,4	21,8	16,2	23,2
2008	23,1	18,8	11,4	20,4

Kaynak: TÜİK, 2024a. (1990-2008 yıllarına ait bu veriler Ticaret Bakanlığı, TCMB gibi, TÜİK dış ticaret istatistiklerinin bulunduğu çeşitli kaynaklardaki arşivlerden toplanmıştır.)

Tablo 2.3'te dış ticaretteki yüzdesel değişim oranlarına bakıldığında ise 1990 yılından 2002 yılına kadarki süreçte ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmindeki değişimlerin bazı yıllarda negatif oranlarda olduğu söylenebilmektedir. Fakat 2002 yılı itibari ile ihracat, ithalat ve dış ticaret hacmindeki değişimin pozitif bir şekilde seyrettiği görülmektedir. 2008 yılında dahil gelinen süreçte değişimin hem pozitif ilerlediği hem değerlerde artış gösterdiği de görülmektedir.

Tablo 2.1'e ve Tablo 2.2'ye bakıldığında 1990-2008 yılları arası dış ticaret dengesinin sürekli açık verdiği görülmektedir. Tablo 2.3'e bakıldığında ise 1990 yılından 2002 yılına kadar negatif ve pozitif değişimler sergilediği görülmektedir. Dış ticaret dengesindeki negatif değişimlerde dış ticaret dengesindeki açığın azaldığı ve pozitif değişimlerde ise dış ticaret dengesindeki açığın arttığı bilgisini göz önünde bulundurulduğunda, Tablo 2.3'te dış ticaret açığının 2002 yılından 2008 yılına kadar sürekli artış gösterdiği görülmektedir.

2002-2008 yılları arası ithalatın ihracata göre yüksek oranda artış göstermesi ve dolayısıyla dış ticaret açığının sürekli artış göstermesine, uygulanan istikrar programları ve yapısal reformlar sebebiyle Türk lirasının değerinin artması, ülke içinde üretimde kullanılan ara malların talebinin artması, dayanıklı ve lüks malların talebinin artması gibi nedenler gösterilebilir (Saçık, 2009: 4; Mızırak, 2014: 55).

2.2.3. 2008-2023 dönemi dış ticaret ve ekonomi politikaları

2008 küresel krizi, 2007 yılında ABD’de daha az kredibiliteye sahip kişilere verilen subprime ipotekli kredilerin artması ve bunların geri ödenememesi ile başlamıştır. ABD’de başlayan finansal kriz nedeniyle küresel çapta diğer dünya ülkelerinin ekonomileri 2008 yılında etkilenmeye başlamıştır. Özellikle, finansal piyasalarında daha fazla işlem gerçekleştiren gelişmiş ve güçlü ülkelerde ekonomiye etkisi daha hızlı olmuştur ve güçlü ülkeler diğer ülkelere oranla daha fazla etkilenmiştir (Helleiner, 2011: 69).

Türkiye ekonomik olarak küresel krizi 2008 yılının sonlarına doğru hissetmeye başlamış fakat krizin ekonomiye etkileri 2009 yılında daha fazla ortaya çıkmıştır (Kutlu & Demirci, 2011:129). Türkiye’nin diğer ülkelere oranla krizden daha yavaş etkilenmesinin nedeni ise geçmiş yıllarda bankacılık ve finans alanında yapmış olduğu reformlar ve yapısal dönüşümlerdir. Böylece, Türkiye’nin krizden daha geç etkilenmesinin nedenlerinden biri bankacılık ve finans yapısındaki güçlü bir yapıya sahip olmasıdır (Engin & Göllüce, 2016: 34-35). Krizin etkilerinin çıkmaya başladığı 2009 yılında ise enflasyon ve işsizlik artmış, GSYİH ve büyüme ise azalmıştır. Çoğunlukla sanayi üretimi düşmüş ve iç talep daralmıştır. Türkiye, sanayisinin dörtte üçünü 2009 yılının başlarında kaybetmiş ve bu durumda ekonominin ciddi oranda küçülmesine neden olmuştur. Büyüme oranları da büyük ölçüde düşüş göstermiştir (Ertuğrul, Evren & Çolak, 2010: 63-64).

TCMB (2008b) Başkanı Durmuş Yılmaz, kriz ortaya çıktığı zaman yazdığı bir yazıda 2008 yılının son aylarında ihracat ve ithalatta yavaşlama gözlemlendiğinden bahsetmiş ve OECD raporlarına göre birçok ekonominin 2009 yılında resesyona gireceğini belirtmiştir.

Tablo 2.4’te görüldüğü üzere ihracat ve ithalat oranları, 2009 yılında 2008 yılına göre ihracat yaklaşık 30 milyar dolar azalırken ithalatta yaklaşık 61 milyar dolar azalmıştır. Kriz nedeniyle diğer ülkelerin ekonomilerinin olumsuz etkilenmesi ve ülke içindeki yüksek enflasyon ve işsizlik nedeniyle iç talebin azalması ile ithalat düşüş göstermiştir. Ülke içi üretimde krizin daha çok yoğun sanayii üretimi imalatını etkilemesi ve ara malların diğer ülkelere karşılanamaması nedeniyle ihracat azalma göstermiştir (Fidan & Fırat, 2020: 97). Dış ticaret hacmi, 2009 yılında 2008 yılına göre yaklaşık 91

milyar dolar düşük gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise 2008 yılında 65,4 seviyesindeyken 2009 yılında 72,5 seviyelerine çıkmıştır.

Tablo 2.4 Türkiye 2008-2023 yılları dış ticaret değerleri

Yıl	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Dış Ticaret Dengesi (Bin \$)	Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
2008	132.027.196	201.963.574	- 69.936.378	333.990.770	65,4
2009	102.142.613	140.928.421	- 38.785.809	243.071.034	72,5
2010	113.883.219	185.544.332	-71.661.113	299.427.551	61,4
2011	134.906.869	240.841.676	-105.934.807	375.748.545	56,0
2012	152.461.737	236.545.141	-84.083.404	389.006.877	64,5
2013	161.480.915	260.822.803	-99.341.888	422.303.718	61,9
2014	166.504.862	251.142.429	-84.637.567	417.647.291	66,3
2015	150.982.114	213.619.211	-62.637.098	364.601.325	70,7
2016	149.246.999	202.189.242	-52.942.243	351.436.241	73,8
2017	164.494.619	238.715.128	-74.220.509	403.209.747	68,9
2018	177.168.756	231.152.483	-53.983.726	408.321.239	76,6
2019	180.832.722	210.345.203	-29.512.481	391.177.924	86,0
2020	169.637.755	219.516.807	-49.879.052	389.154.562	77,3
2021	225.214.458	271.425.553	-46.211.095	496.640.011	83,0
2022	254.169.748	363.710.575	-109.540.827	617.880.322	69,9
2023	255.538.193	361.766.457	-106.228.264	617.304.651	70,6

Kaynak: TÜİK, 2024a. (2011-2023 yılları arası veriler TÜİK'ten alınmıştır. 2008-2010 yılları arası veriler ise Ticaret Bakanlığı, TCMB gibi TÜİK dış ticaret istatistiklerinin bulunduğu çeşitli arşivlerden toplanmıştır.)

2010 yılına geldiği zaman Türkiye'nin aldığı önlemler ve yaptığı çalışmalar sayesinde enflasyon ve işsizlik oranları azalmış, ekonomik büyüme ve dış ticaret hacmi artmıştır (Mazlum, 2020: 57). Tablo 2.4'te görüldüğü üzere 2010 yılında ihracat bir önceki yıl 102 milyar dolar iken 113 milyar dolar civarına ulaşmıştır. Bununla birlikte, ithalat hacmi de artarak yaklaşık 141 milyar dolardan 185,5 milyar dolara çıkmıştır. İthalatın ihracata oranla daha fazla artması dış ticaret dengesindeki açığı da 31 milyar dolar civarı artırmıştır. Dış ticaret hacmi 2009 yılına göre yaklaşık 56 milyar artış göstermiştir. İthalatın ihracatı karşılama oranı 2009 yılında 72,5 seviyesindeyken 2010 yılında 61,4 seviyesine inmiştir. Buna sebep olarak, ülkenin kendini toparlayarak büyüme

sağlaması, enflasyon ve işsizliğin azalarak tüketimin artması ve sonuç olarak ihracata oranla daha fazla ithalat yapması söylenebilir.

2011 yılında alınan tedbirler ve uygulanmaya devam edilen programlar neticesinde, Tablo 2.4'e bakıldığında, ihracat bir önceki yıla göre yaklaşık 22 milyar dolar artarak 134,9 milyar dolara ulaşmıştır. İthalat ise bir önceki yıl 55,2 milyar dolar artarak 240,8 milyar dolara çıkmıştır. İthalat ihracata göre daha yüksek oranda arttığı için dış ticaret dengesinde bir önceki yıla göre daha fazla artarak yaklaşık 105,9 milyar dolara ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı bir önceki yıla göre daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %56 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bunun nedeni ithalatın ihracata oranla daha yüksek artış göstermesidir.

Türkiye ekonomisi 2011 yılında %11,1 büyümüştür ve 2012 yılında ise %4,8 büyüme göstermiştir. 2012 yılında ekonominin büyümesinin yanında enflasyon düşmüş ve işsizlik oranları azalmıştır (Mazlum, 2020: 57). Tablo 2.4'te görüldüğü üzere, 2012 yılında ihracat 152,4 milyar dolara çıkmıştır bunun yanında ithalat ise yaklaşık 4,3 milyar dolar azalarak 236,5 milyar dolar civarı gerçekleşmiştir. İhracatın bir önceki yıla göre iyi bir artış göstermesi ve buna nazaran ithalatın bir önceki yıla göre az da olsa düşüş göstermesi dış ticaret açığında azalmanın meydana gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, dış ticaret açığı bir önceki yıla göre azalarak 84,6 milyar civarı gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre artarak 389 milyar dolar gerçekleşmiştir. İhracatın artması ve ithalatın azalması sonucu, ihracatın ithalatı karşılama oranı %64 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

2013 yılında ihracat ve ithalat artış göstermiş dolayısıyla dış ticaret hacmi artmıştır. İhracat 161,4 milyar dolar gerçekleşirken ithalat 260,8 milyar dolar gerçekleşmiştir. İthalatın ihracata oranla daha fazla artması ile dış ticaret açığı bir önceki yıla göre artmış ve 99,3 milyar dolar olmuştur. 2014 yılında ihracat artış göstermiş ve 166,5 milyar dolar gerçekleşmiştir, ithalat ise bir önceki yıla göre azalarak yaklaşık 251 milyar dolar gerçekleşmiştir. İhracat oranının artması ve ithalat oranının bir önceki yıla göre azalması ile dış ticaret açığı 84,6 milyar dolar olmuştur.

2015 yılında Rusya uçağının düşürülmesi ve buna bağlı olarak yaşanan siyasi gerginlik (Sarıaslan, 2019: 187) ile 2016 yılında gerçekleşen darbe teşebbüsünden Türkiye sosyal, siyasi ve ekonomik olarak olumsuz etkilenmiştir (Davras & Aktel, 2018: 27). 2014 yılından itibaren döviz kurunun yükselişe geçmesi 2015 yılında 2,80 TL olması

ve ardından 2016 yılında 3 TL olması ile döviz kurunda meydana gelen bu hızlı artış ile Türkiye ekonomisi olumsuz etkilenmiştir (Kartal, Kılıç-Depren & Depren, 2018: 225; Mazlum, 2020: 57). Birçok işletmenin iflas etmesi ve işsizlik oranların artması ile dış ticaret hacmi de azalmıştır (Mazlum, 2020: 57). Buna bağlı olarak Tablo 2.4'te görüldüğü üzere, ihracat bir önceki yıla göre 16,4 milyar dolar düşerek 2015 yılında yaklaşık 150,9 milyar dolar gerçekleşmiştir. İthalat ise yaklaşık 37,5 milyar dolar azalış göstererek 213,6 milyar dolar gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, dış ticaret hacmi de bir önceki yıla göre düşerek 364,6 milyar dolar olmuştur. Eğilmez (2016), yazısında 2016 yılında olumsuz bütün olayların yaşanması sonucu ekonominin olumsuz etkilendiği ve ekonominin dirençsiz hale geldiğinden bahsetmiştir. Tablo 2,4'te de görüldüğü üzere ihracat yine düşerek 149,2 milyar dolar gerçekleşmiş ithalat ise yine düşüş göstererek 202,1 milyar dolar gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2016 yılında dış ticaret hacmi düşmüş ve 351,4 milyar dolar gerçekleşmiştir.

2017 yılında döviz kurunda ani düşüşler ve yükselişler yaşanmıştır (Kartal vd., 2018: 210). 2017 yılında da önceki yıllarda ülke içinde yaşanan olumsuz olaylar, Rusya ile yaşanan siyasi gerginlik ve ABD'nin yarattığı gerilimlerin etkileri ekonomi üzerinde hissedilmeye devam etmiştir (Eğilmez, 2017b). Tablo 2.4'te de görüldüğü üzere 2017 yılında ihracat bir önceki yıla göre 15,2 milyar dolar artmış ve 164,4 milyar dolar gerçekleşmiştir. İthalat ise bir önceki yıla göre yaklaşık 36,5 milyar dolar artmış ve 238,7 milyar dolar civarı gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, dış ticaret hacmi de bir önceki yıla göre 51,7 milyar dolar artarak 403,2 milyar dolar gerçekleşmiştir.

2018 yılında Türkiye'de yaşanan kur şoku nedeniyle ekonomi olumsuz etkilenmiş ve nisan ayında 4 TL olan dolar ağustos ayında 7 TL'yi geçmiştir (Akkoç, 2023: 82). Dolayısıyla Türk lirası yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmiştir. Bu durum, ihraç edilen mallar üzerinde rekabet edilebilirliği artırmıştır. Kurun artması ve TL'nin değer kaybetmesi ile ithalat azalmış ve ihracat artmıştır. Buna bağlı olarak, dış ticaret açığı azalmıştır. Ekonomiden olumsuz etkilenen birçok şirket konkordato ilan etmiş ve iflasını açıklamıştır (Akkoç, 2023: 94-95). Tablo 2.4'te de görüldüğü üzere ihracat bir önceki yıla göre 12,6 milyar dolar artış göstermiş ve 177,1 milyar dolar civarı gerçekleşmiştir. İthalat ise bir önceki yıla göre düşüş göstermiş ve 231,1 milyar dolar gerçekleşmiştir. Dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre 20,2 milyar dolar azalmış ve yaklaşık 53,9 milyar dolar olmuştur.

2019 yılında bazı alanlarda iyileşme yaşansa da 2018 yılının bıraktığı etki ile ekonomi yavaş bir büyüme kaydetmiştir (Eğilmez, 2019). Tablo 2.4'e bakıldığında ihracatın artış gösterdiği ithalatın ise düştüğü görülmektedir. Bundan dolayı dış ticaret açığı bir önceki yıla göre daha az gerçekleşmiştir. İhracatın artması ithalatın ise azalması sonucu ihracatın ithalatı karşılama oranı 1990 yılından 2019 yılına kadar olan süreçte ilk kez %86 seviyelerini görmüştür.

2019 yılında Çin'de ortaya çıkan korona virüsü, 2020 yılının mart ayında Türkiye'de ilk vakanın ortaya çıkması ile görülmüştür. Bunun üzerine sosyal ve ekonomik olarak etkileri derinden hissedilmeye başlanmıştır. Meydana gelen pandemi sürecinde küresel olarak ekonomiler olumsuz etkilenmiştir. Türkiye ekonomisi de pandemi nedeniyle olumsuz etkilenen ekonomilerden biridir. Dolayısıyla dış ticaret işlemleri de olumsuz etkilenmiştir (Adıgüzel, 2020: 192; Gürbüz, Türkoğlu & Bekçi, 2023: 368). Tablo 2.4'e bakıldığında ihracatın bir önceki yıla göre 11,2 milyar azaldığını ithalatın ise 9,1 milyar dolar artış gösterdiği görülmektedir. Dış ticaret hacmi önceki yıla göre 2 milyar dolar azalmış ve toplam 389,1 milyar dolar gerçekleşmiştir. Dış ticaret dengesindeki açık bir önceki yıla göre artmış ve -49,8 milyar dolar olmuştur.

2021 yılına yaklaşırken Türkiye'nin normalleşme sürecine girmesi, ülkelerin ticarete serbestleşmeye başlaması ve Türkiye'nin coğrafi konumu itibari ile dış ticaret işlemleri iyileşmeye başlamıştır. 2021 yılında ülkelerin kontrollü serbestleşmesi ile üretim ve tüketim artmış ve Türkiye de krizi fırsata çevirerek dış ticaret hacminde önemli bir artış göstermiştir. 2021 yılında ihracat önemli düzeyde artması dış ticaret açığının da bir önceki yıla göre azalmasını sağlamıştır. Fakat 2022 yılına gelindiğinde kur artışının yaşanması ve imalat sanayisinde maliyetlerin artması sonucu ithalat ihracata oranla çok yüksek seviyede artmıştır. Bunun sonucunda ise dış ticaret açığı bir önceki yıla göre çok yüksek düzeyde gerçekleşmiştir (Ünüvar & Aktaş, 2022: 133; Gürbüz vd., 2023: 368).

Tablo 2.4'e bakıldığında 2021 yılında ihracatın bir önceki yıla göre 55,5 milyar dolar artarak 225,2 milyar dolar gerçekleştiği, ithalatın ise bir önceki yıla göre 51,9 milyar dolar artarak 275,4 milyar dolar gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla dış ticaret dengesindeki açık bir önceki yıla göre 3,6 milyar dolar azalmış ve 46,2 milyar dolar civarında olmuştur. Dış ticaret hacmi ise yaklaşık 107,4 milyar dolar artarak 496,6 milyar dolar gerçekleşmiştir. İhracatın çok iyi bir artış göstermesi sonucu ihracatın ithalatı karşılama oranı bir önceki yıla göre yükselmiş %83 seviyelerine ulaşmıştır. 2022 yılında ihracat bir önceki yıla göre daha az artış göstermiş ve 28,9 milyar dolar artarak 254,1

milyar dolar gerçekleşmiştir. Fakat ithalata bakıldığında özellikle döviz kurun yükselmesi ile çeşitli sebeplerden dolayı 363,7 milyar dolar civarı gerçekleşmiştir. Toplamda dış ticaret hacmi oldukça fazla artış göstererek 618,7 milyar dolar gerçekleşmiştir. Fakat hacmin bu kadar artması görece ithalattan kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı dış ticaret dengesindeki açık hiç olmadığı kadar artmış ve 109,5 milyar dolar olmuştur. Dolayısıyla ihracatın ithalatı karşılama oranı bir önceki yıla oranla %69,9 seviyelerinde olmuştur.

2023 yılı şubat ayında meydana gelen deprem felaketinin etkisi ihracatta sınırlı düzeyde kalmıştır, bir önceki yılın ilk sekiz ayına göre 0,4 düşüş kaydetmiştir. İthalatta ise enerji fiyatlarının düşüş göstermesi ile ithalatta düşüş göstermiştir. Fakat diğer kalemlerde ithalatın yüksek seyretmesi ise ithalatın belirli oranda düşüş yaşamasına neden olmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Genel olarak dış ticaret göstergelerine bakıldığında, Tablo 2.4'te görüldüğü üzere, ihracat bir önceki yıla göre az da olsa yükselmiş ve 255,5 milyar dolar hacminde gerçekleşmiştir. İthalat ise bir önceki yıla 1,9 milyar dolar azalmış ve 361,7 milyar dolar gerçekleşmiştir. İthalatta meydana gelen azalma nedeniyle dış ticaret açığı da bir önceki yıla göre düşmüş ve 106,2 milyar dolar olmuştur.

Tablo 2.5 2008-2023 yılları arası ihracat ve ithalat değişim oranları

Yıl	İhracat (Bin \$)	İhracat Değişim (%)	İthalat (Bin \$)	İthalat Değişim (%)
2008	132.027.196	23,1	201.963.574	18,8
2009	102.142.613	-22,6	140.928.421	-30,2
2010	113.883.219	11,6	185.544.332	31,7
2011	134.906.869	18,5	240.841.676	29,8
2012	152.461.737	13,0	236.545.141	-1,8
2013	161.480.915	-0,4	260.822.803	6,4
2014	166.504.862	3,1	251.142.429	-3,7
2015	150.982.114	-9,3	213.619.211	-14,9
2016	149.246.999	-1,1	202.189.242	-5,4
2017	164.494.619	10,2	238.715.128	18,1
2018	177.168.756	7,7	231.152.483	-3,2
2019	180.832.722	2,1	210.345.203	-9,0
2020	169.637.755	-6,2	219.516.807	4,4
2021	225.214.458	32,8	271.425.553	23,6
2022	254.169.748	12,9	363.710.575	34,0
2023	255.538.193	0,5	361.766.457	-0,5

Kaynak: TÜİK, 2024a

Tablo 2.5'te 2008-2023 yılları arasında ihracat ve ithalat değişim oranları göz önünde bulundurulduğu zaman ihracattaki değişimin genellikle pozitif seyrettiği fakat

2009, 2013, 2015, 2016 ve 2020 yıllarında negatif seyrettiği görülmektedir. Bu yıllarda negatif olmasının nedenleri, yukarıda yılların detaylı olarak ele alındığı paragraflarda belirtildiği gibi, bu yıllarda meydana gelen krizler sosyal, siyasi ve finansal krizler ile ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve dış ticaretin de düşmesine neden olmuştur. İthalata bakıldığında genellikle pozitif değişim sergilerken bazı yıllarda negatif değişim sergilemiştir. Bu yıllar; 2009, 2012, 2014, 2015, 2016, 2018, 2019 yıllarından oluşmaktadır. Bu yılların 2009, 2015, 2016 yıllarında ihracatın da düştüğünü görülmektedir. Söz konusu yıllarda ihracatın düşmesinin sebebi çeşitli krizlerden kaynaklıdır. Fakat diğer yıllarda ekonominin gidişatına bağlı olarak değişen tüketim ve talep miktarından ve buna ilaveten ülkeler arasında gerçekleşen siyasi gerilimlerden ve krizlerden kaynaklı olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak 1990-2023 yılları arası Türkiye'nin dış ticaret istatistiklerine göre değerlendirildiği zaman ve ayrıca Tablo 2.1, Tablo 2.2 ve Tablo 2.4'te de görüldüğü üzere, Türkiye'nin dış ticarete çok fazla yol kat ettiği görülmektedir. Özellikle, 1980 yılında dışa açık olan ihracata dayalı sanayileşme politikasını benimsemesi üzerine ihracatı belli dönemler harici sürekli artış göstermiş ve dış ticaret hacmi de artmıştır. 1990 yılından itibaren ihracat ve ithalat, buna bağlı olarak dış ticaret hacmi de belli yıllar dışında sürekli artış göstermiştir. Dış ticaret dengesinde 1990 yılından 2023 yılına kadar sürekli açık verilmiştir. Fakat 1990'lı yıllarda 2000'li yıllara göre daha az dış ticaret açığı verilmiş ve belli düzeyde seyretmiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde dış ticaret açığı 2023 yılına kadar zaman zaman düşüş gösterse de yıllar itibari ile çoğunlukla artış göstermiştir. Özellikle, 2011 ve 2022 yıllarında en yüksek seviyelere çıkmış ve -100 milyar doları aşmıştır. Bununla birlikte, 2021 ve 2022 yıllarına bakıldığı zaman, ihracat hacminde iyi bir artış yaşanmıştır. Aynı şekilde ithalat da yüksek düzeyde artış göstermiştir. Dolayısıyla son iki yılda dış ticaret hacmi önemli ölçüde artmıştır. 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği anlaşması ile Avrupa ülkelerinin ürünlerini serbest şekilde ülke içine sokması ülke içindeki rekabeti ve tüketici talebini artırmıştır. Dolayısıyla, ithalat hacmi 1995 yılı itibari ile hızlı şekilde artış göstermiş ve 1995 yılından önce 20-30 milyar civarların da seyrederken 1995 yılı itibari ile 40 milyar dolar üzerine çıkmış ve 2023 yılında 361,7 milyar doları bulmuştur. İhracat, 2001 yılına kadar 20 milyar civarında seyrederken 2001 yılı krizi ile dalgalı kur rejimine geçilmesi ve TL'nin değer kaybetmesi ile Türkiye dış piyasada rekabet edebilir hale gelmiş ve ihracat hacmi daha hızlı artış göstermeye başlamıştır. 2001 yılı itibari ile 31 milyar dolara çıkmış ve 2023 yılına

gelindiğinde 255,5 milyar dolara ulaşmıştır. 2023 yılında meydana gelen deprem felaketi ile ihracat yalnızca yüzde 0,5 artış göstermiş ithalat ise 0,5 azalış göstermiştir. Dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre neredeyse aynı kalarak çok fazla değişim göstermemiştir. Fakat 2021 ve 2022 yıllarında meydana gelen ihracattaki iyi değişimin deprem felaketinin yaşanmadığı senaryoda daha iyi artış göstermiş olabileceği ihtimali Tablo 2.4’te ve 2.5’te görülmektedir.

2.2.4. Türkiye’nin ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler ve sektörler

Bu bölümde Türkiye’nin son on yılda ihracat ve ithalat gerçekleştirdiği ülkelere yer verilecektir. 2013-2023 yılları arası başlıca ithalat ve ihracat yaptığı ülkeler tablo olarak yer almaktadır. Ayrıca tablolar üzerinde hangi ülke ile daha fazla ilişki içerisinde olduğuna değinilecek ve daha çok hangi ürünler için ticaret yaptıklarından bahsedilecektir. İhracat yapılan ülkeler yıllar itibariyle iki tablo olarak gösterilmiş, ithalat yapılan ülkeler de yine iki ayrı tablo şeklinde verilmiştir. Tablo 2.6 ve Tablo 2.7’de 2013-2023 yılları arası ihracat yapılan ülkeler sunulmaktadır. Tablo 2.9 ve Tablo 2.10’da ise 2013-2023 yılları arası ithalat gerçekleştirilen ülkeler yer almaktadır. Tablo 2.8 ve Tablo 2.11 ‘de ekonomik faaliyetlere göre gerçekleştirilen ihracat ve ithalat değerleri yer almaktadır. Şekil 2.1 ve 2.2 ‘de en çok ihracat ve ithalat yapılan fasıllar yer almaktadır.

Tablo 2.6 Türkiye’nin 2023-2018 yılları arası en çok ihracat yaptığı ülkeler (Bin ABD \$)

Ülke	2023	2022	2021	2020	2019	2018
Toplam	255.538.193	254.169.748	225.214.458	169.637.755	180.832.722	177.168.756
Almanya	21.080.648	21.141.783	19.311.023	15.978.698	16.617.244	17.353.443
ABD	14.824.005	16.885.325	14.720.364	10.182.966	8.970.658	9.072.756
Irak	12.761.758	13.750.276	11.125.650	9.142.047	10.223.292	9.437.007
Birleşik Krallık	12.462.404	13.004.798	13.703.695	11.235.582	11.278.615	11.473.927
İtalya	12.378.821	12.386.045	11.473.021	8.082.560	9.753.018	10.047.453
Rusya Federasyonu	10.908.533	9.342.796	5.774.392	4.506.681	4.152.137	3.652.603
Fransa	10.287.231	9.534.619	9.111.137	7.195.168	7.945.607	7.655.340
İspanya	9.773.132	9.654.318	9.619.642	6.683.488	8.138.744	8.121.096
BAE	8.589.440	5.252.673	5.493.362	2.828.043	3.627.237	3.254.019
Hollanda	7.854.098	8.026.254	6.764.786	5.195.120	5.761.921	5.100.744
Romanya	6.949.968	6.947.484	5.175.021	3.893.981	4.073.075	4.137.338
Polonya	5.951.388	5.417.452	4.673.825	3.474.726	3.448.829	3.488.043
İsrail	5.422.787	7.032.339	6.355.775	4.704.088	4.463.820	4.022.878
Belçika	4.367.706	4.778.506	4.899.300	3.634.672	3.396.193	4.152.550
Bulgaristan	4.232.470	4.721.645	3.953.436	2.634.444	2.668.230	2.816.992
Yunanistan	4.171.549	3.302.681	3.118.900	1.799.836	2.245.318	2.323.001
Ukrayna	3.442.097	3.059.409	2.900.545	2.090.327	2.156.454	1.684.156
Mısır	3.337.794	4.556.656	4.513.693	3.136.160	3.508.791	3.214.750
Çin	3.305.697	3.281.335	3.662.748	2.865.866	2.726.078	3.078.644
İran	3.289.304	3.067.097	2.770.743	2.253.118	2.737.240	2.765.863
Diğerleri	90.147.365	89.026.257	76.093.403	58.120.186	62.940.222	60.316.152

Kaynak: TÜİK, 2024

Tablo 2.7 Türkiye'nin 2017-2013 yılları arası en çok ihracat yaptığı ülkeler (Bin ABD \$)

Ülke	2017	2016	2015	2014	2013
Toplam	164.494.619	149.246.999	150.982.114	166.504.862	161.480.915
Almanya	16.356.392	15.164.954	14.490.426	16.275.367	14.832.546
ABD	9.259.583	7.262.306	7.019.678	6.921.046	6.646.601
Irak	10.109.827	8.496.076	9.966.655	13.154.131	12.949.891
Birleşik Krallık	9.932.539	11.961.673	10.822.850	10.216.479	9.126.733
İtalya	8.787.949	7.857.667	7.152.827	7.486.504	7.474.295
Rusya Federasyonu	2.869.847	1.792.916	3.684.263	6.170.452	7.213.894
Fransa	6.895.251	6.309.389	6.101.381	6.856.439	6.654.651
İspanya	6.584.921	5.228.613	4.948.407	4.977.490	4.554.381
BAE	9.267.012	5.542.247	4.935.172	4.939.732	5.243.566
Hollanda	4.190.305	3.843.718	3.352.623	3.654.059	3.783.681
Romanya	3.315.130	2.801.685	2.924.657	3.141.513	2.783.798
Polonya	3.186.757	2.752.851	2.420.266	2.484.489	2.137.802
İsrail	3.504.850	3.054.604	2.806.579	3.063.444	2.810.289
Belçika	3.364.087	2.728.080	2.724.271	3.190.514	2.835.446
Bulgaristan	2.919.793	2.488.143	1.762.803	2.117.335	2.136.157
Yunanistan	1.724.184	1.472.536	1.488.662	1.668.860	1.544.239
Ukrayna	1.465.923	1.330.651	1.181.147	1.855.867	2.387.613
Mısır	2.547.809	2.832.073	3.249.097	3.442.287	3.336.392
Çin	3.037.675	2.378.538	2.500.618	2.970.633	3.755.649
İran	3.860.566	5.462.154	4.115.205	4.142.394	4.456.195
Diğerleri	51.314.219	48.486.122	53.334.528	57.775.825	54.817.094

Kaynak: TÜİK, 2024b

Tablo 2.6 ve 2.7'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin 2013 ve 2023 yılları arasında en çok ihracat yaptığı 5 ülke olarak Almanya, ABD, Irak, Birleşik Krallık ve İtalya yer almaktadır. Ardından Rusya, Fransa, İspanya gibi ülkeler de yoğun şekilde ihracat yaptığı ülkelerdir. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında birinci sırada olan ve 2013 ve 2023 yılları arasında en çok ihracat yaptığı ülke Almanya'dır. Almanya'dan sonra ikinci sırada en çok ihracat yapılan ülke ise 2021, 2022 ve 2023 yıllarında ABD'dir. 2020, 2019, 2018 yıllarında ise Birleşik Krallık ikinci olarak en çok ihracat gerçekleştirilen ülkedir. 2013, 2014, 2017 yıllarında ikinci olarak en çok ihracat yapılan ülke ise Irak'tır. Kısaca 2013 ve 2023 yılları arasında; 2021, 2022, 2023 yıllarında ikinci en çok ihracat gerçekleştirilen ülke ABD olmasına karşın 2013 ve 2020 yılları arasında Irak ve Birleşik Krallık arasında değişmiştir.

2023 yılında en çok ihracat gerçekleştirilen ülkeler arasında altıncı sırada yer alan ve 2022 yılında dokuzuncu sırada yer alan Rusya, 2015 yılı Kasım ayında yaşanan uçak krizi Türkiye ile aralarındaki ilişki durma noktasına gelmiştir ve dolayısıyla aralarındaki ticari ilişkide olumsuz etkilenmiştir (İmanbeyli, 2015: 1). Bu gerginliğin yansımaları 2016 yılında da devam etmiştir. Tablo 2.6 ve Tablo 2.7'de görüldüğü gibi, 2015 ve 2016 yıllarında Rusya, Türkiye'nin en az ihracat yaptığı ülkelere biridir.

ABD, 2021 ve 2023 yılları arasında ikinci sırada yer alırken 2020’de üçüncü sırada yer almıştır. 2013 ve 2019 yıllarında ise genellikle en fazla ihracat yapılan ülke olarak beşinci sıralarda yer almıştır. Birleşik Krallık ve Irak ise 2013 ve 2020 yıllarına kadar en çok ikinci ve üçüncü sırada yer almışlardır ve ABD’ye nazaran sıralamaları çok fazla değişmemiştir.

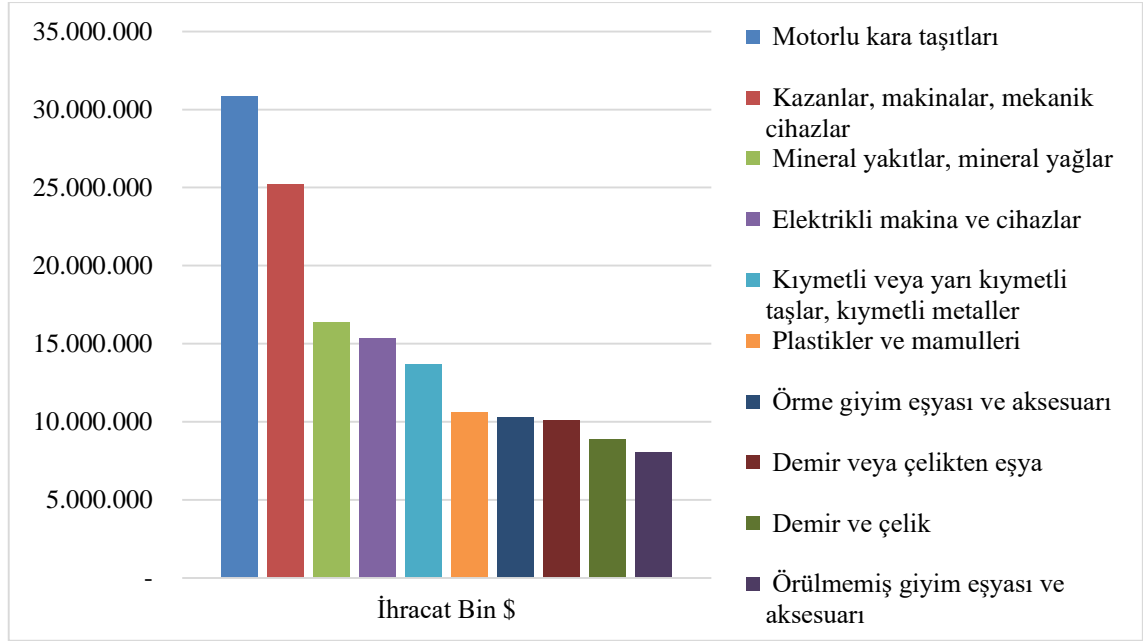
ABD’nin yıllara göre sıralama değişikliğinin arkasında ABD Başkanı Donald Trump ile yaşanan siyasi gerginlikler ve bunun getirdiği tarife kısıtlamaları yer almaktadır. ABD ile yaşanan bu siyasi gerginliğin yarattığı ticaret savaşları sebebiyle 2018 yılına kadar dördüncü sırada yer alırken siyasi gerginliğin başlaması ile 2020 yılına kadar beşinci sırada yer almıştır. 2020 yılında tarife kısıtlamalarının kaldırılması ile üçüncü sıraya; 2021, 2022 ve 2023 yılında ise ikinci sıraya gelmiştir (Altinkaya & Altın, 2023:108).

Ülkelere yapılan ihracatı sektörel bazda değerlendirildiği zaman, en çok ihracat yapılan ülkeler arasında birinci sırada olan Almanya’ya 2022 yılında en çok ihracat yaptığımız ürünler sırasıyla; demiryolu ve tramvay vagonları dışındaki taşıtlar ve parçaları; kazanlar, nükleer reaktörler, makineler, mekanik cihazlar ve bunların aksam ve parçaları; örme ve tığ işi giyim eşyaları, elektrikli makine ve cihazlar ve bunların parçaları, alüminyum ve bunlardan mamul eşyalardan oluşmaktadır (TUİK, 2024c; Trade Map, 2024a). 2022 yılında ikinci sırada yer alan ABD’ye değerli taşlar, değerli metaller, kaplanmış metaller, doğal veya kültür incileri; kazanlar, makineler, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler ve bunların aksam ve parçaları; demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki taşıtlar ve bunların aksam ve parçaları; halılar ve diğer tekstil zemin kaplamaları, demir veya çelikten eşyalar; tuz, kükürt, toprak, taş, kireç ve çimento, mineral yakıtlar ve mineral yağlar ihraç edilmektedir (TUİK, 2024c; Trade Map, 2024b).

Üçüncü sırada yer alan Irak’a en çok ihracatı yapılan ürünler sırasıyla; değerli taşlar, değerli metaller, kaplanmış metaller, doğal veya kültür incileri; plastikler ve bunlardan mamul eşyalar, değirmencilik endüstrisi ürünleri; hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar; et ve yenilebilir sakatat, makineler, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler ve bunların aksam ve parçaları gibi ürünlerden oluşmaktadır (TUİK, 2024c; Trade Map, 2024c).

2022 yılında dördüncü sırada yer alan Birleşik Krallık’a ise en çok ihracatı yapılan ürünler sırasıyla; demiryolu ve tramvay vagonları dışındaki taşıtlar ve parçaları; elektrikli

makine ve cihazlar, örme veya tığ işi giyim eşyası; makineler, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler bunların aksam ve parçaları, demir veya çelikten eşyalardan oluşmaktadır. Beşinci sırada yer alan İtalya'ya ise sırasıyla; demiryolu ve tramvay vagonları dışındaki taşıtlar ve parçaları; kazanlar, mekanik cihazlar ve parçaları, demir ve çelik, mineral yakıt ve yağlar; plastikler ve bunlardan oluşan mamul eşyalar ihraç edilmiştir (TUİK, 2024c; Trade Map, 2024d).

Şekil 2.1 2023 yılı en çok ihracat yapılan fasıllar

Kaynak: TUİK, 2024c

Ülkelere yapılan ihracat yaklaşık olarak benzer ürünlerden oluşmaktadır sadece bazı ürünler daha çok veya az ihraç edilmiştir yani ihracat yapılan ürünlerin ağırlıkları değişmiştir. Genel olarak, Türkiye ihracat yaptığı ülkelere; motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı, kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler ve bunların aksam ve parçaları, elektrikli makine ve cihazlar, kıymetli ve yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, demir ve çelik, plastik ve bunlardan yapılan mamuller, örme ve örme olmayan giyim eşyaları ve aksesuarları, mineral yakıt ve yağlar, alüminyum ve bunlardan yapılan eşyalar, mobilya, hububat, sebze meyve ürünlerinden oluşmaktadır. Daha birçok çeşitli ürünün ihracatı gerçekleştirilmiştir. Fakat yukarıda sıralanan ürün ve ürün grupları ihracat payı içinde en yüksek paya sahip ürünlerden oluşmaktadır. 2023 yılı en çok ihracatı yapılan fasıl grupları için Şekil 2.1' e bakıldığında, en çok ihracatı yapılan grupların sırasıyla; motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı; kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve

aletler, nükleer reaktörler ve bunların aksam ve parçaları; mineral yakıtlar, mineral yağlar; elektrikli makine ve cihazlar, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar ve kıymetli metaller, plastikler ve mamuller, örme giyim eşyası veya aksesuarı, demir veya çelikten eşya, demir ve çelik, örülmemiş giyim eşyası kategorileri olduğu görülmektedir (TUIK, 2024c).

Tablo 2.8 Ekonomik faaliyetlere göre ihracat değerleri (Milyon \$)

Ekonomik Faaliyetler	2021	2022	2023
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	7.156	7.768	9.654
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	4.060	4.620	3.785
Kömür ve linyit çıkartılması	13	280	73
Ham petrol ve doğalgaz çıkarımı	78	227	39
Metal cevheri madenciliği	2.082	2182	1.954
Taş ocakçılığı ve diğer madencilik	1.886	1.931	1.720
İmalat	212.809	240.378	240.819
Gıda ürünleri	17.298	21.454	20.813
İçecekler	396	485	455
Tütün ürünleri	527	618	698
Tekstil ürünleri	14.803	14.232	12.949
Giyim eşyası	18.598	19.810	18.658
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	1.646	1.963	1.837
Ağaç ve mantar ürünleri (mobilya hariç) vb.	1.457	1.767	1.780
Kâğıt ve kâğıt ürünleri	2.925	3.835	3.621
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	32	32	32
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri	7.452	14.404	14.813
Kimyasal madde ve ürünler	13.514	18.401	16.868
Temel eczacılık ürünleri ve eczacılığa ait malzemeler	1.899	1.916	2.218
Plastik ve kauçuk ürünleri	10.374	11.252	10.960
Metalik olmayan diğer mineral ürünler	6.373	7.452	6.532
Ana metal sanayii	28.901	26.688	22.222
Makine ve teçhizat hariç, fabrikasyon metal ürünleri	12.015	13.601	14.237
Bilgisayarlar, elektronik ve optik ürünler	2.731	2.969	3.567
Elektrikli teçhizat	14.657	16.063	16.869
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	13.565	15.804	18.210
Motorlu kara taşıtı ve römorklar	26.771	28.048	32.529
Diğer ulaşım araçları	4.443	5.227	6.404
Mobilya	3.853	4.212	4.148
Toplam	225.214	254.170	255.538

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2024

Tablo 2.8'e bakıldığında sektörel olarak ihracat değerleri görülmektedir. 2021, 2022 ve 2023 yıllarına bakıldığında tarım, ormancılık ve balıkçılık, madencilik ve taş ocakçılığı ve imalat sektörlerinden ihracattaki payı en yüksek olan sektör imalat sektörüdür. İkinci sırada tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörü en yüksek paya sahiptir. Son sırada ise madencilik ve taş ocakçılığı sektörü yer almaktadır. İhracattaki en yüksek paya sahip olan imalat sektöründe ise en çok paya sahip ürün ve ürün grupları olarak motorlu kara taşıtları ve römorklar ile ana metal sanayii gelmektedir. 2021 yılında 28,9

milyar dolar ile ana metal sanayii en çok paya sahip olarak birinci sıradadır. İkinci sırada ise 26,7 milyar dolar ile motorlu kara taşıtları ve römorklar yer almaktadır. 2022 yılında bu sıralama değişmiş, motorlu kara taşıtları ve römorklar en yüksek paya sahip olmuştur. En çok paya sahip ikinci sektör ise ana metal sanayii olmuştur. 2023 yılında da 2022 yılı ile aynı sektörler en yüksek paya sahip olmuşlardır. 2023 yılında en yüksek paya sahip olan motorlu kara taşıtı ve römorkların 32,5 milyar dolar ihracatı gerçekleşmiştir. İkinci sırada ana metal sanayii kategorisinden 22,2 milyar dolar, üçüncü en yüksek paya sahip olan gıda ürünlerin 20,8 milyar dolar ihracatı gerçekleştirilmiştir. İmalat sektörü içerisinde bulunan bu sektörler dışında 2021 yılında en yüksek paya sahip olan diğer sektörler sırayla; giyim eşyası, gıda ürünleri, tekstil ürünleri, elektrik ve makine teçhizatı, kimyasal madde ve ürünler, fabrikasyon metal ürünleri, plastik ve kauçuk ürünler gelmektedir. 2022 ve 2023 yıllarında ise motorlu kara taşıtları ve römorklar, ana metal sanayii ürün grupları dışında en çok paya sahip ürün ve ürün grupları sırayla; gıda ürünleri, giyim eşyası, kimyasal madde ve ürünler, elektrikli teçhizat, makine ve teçhizat, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri, tekstil ürünleri, fabrikasyon metal ürünleri, plastik ve kauçuk ürünlerden oluşmaktadır. Bu ürün ve ürün gruplarının yıllara göre genel olarak sıralamaları değişse de çoğunlukla ihracatta yüksek paya sahiptirler (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2024).

Tablo 2.9 Türkiye'nin 2023-2018 yılları arası en çok ithalat yaptığı ülkeler (Bin ABD \$)

Ülke	2023	2022	2021	2020	2019	2018
Toplam	361.766.457	363.710.575	271.425.553	219.516.807	210.345.203	231.152.483
Rusya Federasyonu	45.598.195	58.848.948	28.959.361	17.829.309	23.115.236	22.710.751
Çin	44.980.250	41.354.561	32.238.052	23.041.354	19.128.160	21.506.001
Almanya	28.683.427	24.033.074	21.726.305	21.732.759	19.280.399	21.535.223
İsviçre	19.902.495	15.335.897	3.054.869	7.770.804	3.374.800	2.884.349
ABD	15.777.614	15.228.078	13.147.623	11.524.951	11.847.373	12.995.754
İtalya	14.993.143	14.082.252	11.562.694	9.199.617	9.349.593	10.791.919
Fransa	11.545.469	9.429.702	7.931.536	6.988.074	6.760.064	7.836.528
BAE	11.530.205	4.470.951	2.442.660	5.603.801	4.388.996	3.810.185
İspanya	9.483.746	7.004.013	6.311.611	5.039.428	4.446.113	5.682.750
Güney Kore	9.479.139	9.004.399	7.597.023	5.734.268	5.777.022	6.638.438
Hindistan	7.931.079	10.697.077	7.936.146	4.830.115	6.635.217	7.524.705
Birleşik Krallık	6.523.031	5.904.556	5.558.194	5.582.666	5.638.296	7.637.468
Japonya	5.466.690	4.640.815	4.389.292	3.743.373	3.647.962	4.515.222
Polonya	5.074.013	4.294.369	3.635.826	3.005.108	2.603.243	3.229.871
Hollanda	4.420.517	4.497.087	4.508.587	3.628.586	3.202.985	3.448.909
Belçika	4.302.133	4.420.585	5.628.385	3.716.088	3.229.280	3.646.331
Brezilya	4.139.841	4.830.904	3.827.073	3.228.347	2.655.109	3.303.735
Malezya	4.136.760	4.288.755	3.098.059	1.989.963	1.847.831	2.251.571

Çek Cumhuriyeti	3.825.017	2.895.417	2.713.597	2.746.268	2.338.350	2.746.990
Ukrayna	3.691.683	4.455.394	4.524.675	2.590.375	2.725.419	2.753.654
Diğerleri	100.282.012	113.993.741	90.633.986	69.991.553	68.353.754	73.702.129

Kaynak: TUIK, 2024d

Tablo 2.10 Türkiye'nin 2017-2013 yılları arası en çok ithalat yaptığı ülkeler (Bin ABD \$)

Ülke	2017	2016	2015	2014	2013
Toplam	238.715.128	202.189.242	213.619.211	251.142.429	260.822.803
Rusya Federasyonu	20.097.027	15.467.237	20.744.050	25.411.700	26.046.541
Çin	23.753.644	24.852.474	25.283.734	25.732.865	25.260.751
Almanya	22.281.369	22.647.552	22.735.874	23.482.150	25.598.452
İsviçre	6.946.016	2.568.962	2.527.633	4.993.377	9.797.013
ABD	12.288.503	11.275.869	11.603.111	13.464.951	13.350.433
İtalya	12.119.734	10.701.289	11.342.852	12.945.260	13.530.848
Fransa	8.425.089	7.679.138	7.983.110	8.584.304	8.650.205
BAE	5.588.390	3.761.061	2.107.679	3.485.288	5.437.605
İspanya	6.531.631	5.800.683	5.706.483	6.293.257	6.624.006
Güney Kore	6.822.629	6.468.304	7.246.896	7.731.590	6.357.876
Hindistan	6.116.451	5.664.350	5.598.699	7.196.350	6.739.652
Birleşik Krallık	6.806.375	5.479.965	5.792.390	6.195.865	6.582.729
Japonya	4.434.186	4.062.899	3.268.129	3.481.908	3.753.678
Polonya	3.604.585	3.368.728	3.148.487	3.252.300	3.387.726
Hollanda	3.856.922	3.052.394	3.033.962	3.618.175	3.512.108
Belçika	3.871.278	3.257.661	3.250.443	4.017.369	3.983.785
Brezilya	2.603.611	1.764.443	1.815.584	1.839.058	1.485.005
Malezya	3.097.171	2.046.167	1.408.496	1.286.532	1.352.519
Çek Cumhuriyeti	2.924.205	2.662.087	2.309.515	2.514.898	2.756.896
Ukrayna	2.936.030	2.596.436	3.519.255	4.295.993	4.607.646
Diğerleri	73.610.281	57.011.540	63.192.831	81.319.241	82.007.330

Kaynak: TUIK, 2024d

Tablo 2.9 ve Tablo 2.10'a bakıldığı zaman 2023 yılında en çok ithalat yapılan ilk beş ülkenin Rusya, Çin, Almanya, İsviçre, ABD olduğu görülmektedir. Fakat yıllara göre genel olarak bakıldığında İsviçre 2023 ve 2022 yılında en çok ithalat yapılan dördüncü ülke olmasına rağmen 2013-2021 yılları arasında 2022 yılında beşinci ve altıncı sırada yer alan ABD ve İtalya'ya göre daha az ithalat gerçekleştirilmiştir. Genel tabloya bakıldığında en çok ithalat gerçekleştirilen ülkeler sırasıyla Rusya ve Çin olmuştur, yıllara göre ise birinci veya ikinci olarak sıraları değişmiştir. Ardından Almanya en çok ithalat yapılan üçüncü ülkedir. ABD dördüncü ülke ve İtalya beşinci ülke konumundadır. Bu ülkelerin ardından, en çok ithalat yapılan ülkeler olarak; Hindistan, Fransa, Güney Kore, İspanya, Birleşik Krallık ve İsviçre gelmektedir. 2013-2023 yılları arasında en çok ithalat yapılan üç ülke hep Rusya, Çin ve Almanya olmuştur. Rusya; 2013, 2018, 2019, 2022 ve 2023 yıllarında en çok ithalat yapılan birinci ülke olmasına rağmen 2014, 2015,

2016, 2017, 2020 ve 2021 yıllarında Çin birinci sırada yer almıştır. Genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin son 10 yılda en çok ithalat yaptığı ülke Çin olmuştur. İkinci sırada ise Rusya olmuştur. 2013, 2018 ve 2019 yıllarında ise Almanya Çin'den gerçekleştirilen ithalata az bir farkla ikinci sırada yer almış ve diğer yıllarda hep üçüncü en çok ithalat gerçekleştirilen ülke konumunda olmuştur.

Türkiye'nin ve Rusya'nın Karadeniz Ekonomik İş Birliği Teşkilatı'nda (KEİ) üye ülkeler olması dış ticaret ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Suriye krizinde ilişkiler gerilmiş olsa da 2016 yılı itibari ile düzelmeye başlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2024a). Türkiye'nin Rusya'dan yoğun olarak ithalat yaptığı başlıca sektörler kimyevi maddeler ve mamulleri, hububat, bakliyat, yağlı tohumlar, çelik, madencilik ürünleri, demir ve demir dışı metallerdir. Türkiye'nin enerji ihtiyacını karşılaması için gerekli olan kimyevi maddeleri ithal etmesi de Rusya'dan olan ithalatını son derece artıran bir etkidir (Türkiye İhracatçılar Meclisi [TİM], 2022: 9-10).

Çin ile olan ithalat incelendiği zaman ise yoğun olarak ithalat yapılan başlıca ürünler; otomatik bilgi işlem makineleri, hücresel ağlar için veya diğer kablosuz ağlar için telefonlar; ses-görüntü ve diğer bilgileri almaya, çevirmeye yarayan araçlar, makine ve cihazların diğer aksam ve parçaları; hava taşıtı, radar, telsiz-uzaktan kumanda cihazı aksam, parçaları gibi ürünlerden oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2024b).

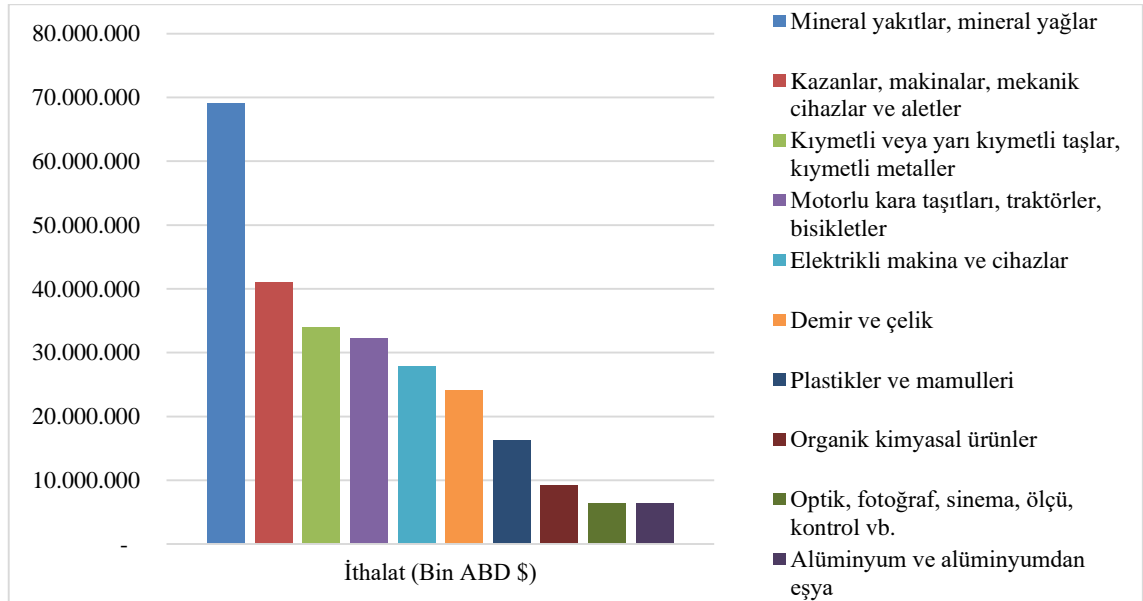
Almanya'dan en çok ithalatını gerçekleştirdiğimiz ürünler; kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları; motorlu kara taşıtları bunların aksam ve parçaları, plastik ve mamulleri; elektrikli makine ve cihazlar, bunların aksam ve parçaları; hava taşıtları, uzay taşıtları, bunların aksam ve parçaları, demir ve çelik ürünlerinden oluşmaktadır (TUİK, 2024e; Trade Map, 2024e).

2022 yılında dördüncü sırada yer alan İsviçre'den ithal edilen ürünler başlıca; değerli ve yarı değerli taşlar, değerli metaller, kaplanmış metaller, inciler gibi ürün gruplarından oluşmaktadır (TUİK, 2024e; Trade Map, 2024f). Beşinci sırada yer alan ABD'den ithal edilen ürünler; mineral yakıtlar ve yağlar, demir-çelik; kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları; pamuk, organik kimyasal ürünler, plastik ve mamullerden oluşmaktadır (TUİK, 2024e; Trade Map, 2024g).

İtalya'dan başlıca ithal edilen ürünler ise; kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, mineral yakıtlar ve yağlar, değerli ve yarı değerli taşlar, değerli metaller, kaplanmış metaller, inciler, motorlu kara taşıtları bunların aksam ve parçaları, plastik ve mamulleri, elektrikli makine ve cihazlar bunların aksam ve parçalarından oluşmaktadır (TÜİK, 2024e; Trade Map, 2024h).

Bu ülkelerden ithal edilen başlıca ürün ve ürün gruplarının bazıları aynı olmakla birlikte ithalat içindeki payları değişmektedir. İthalat yapılan ülkelerden daha birçok çeşitli ürün ithal edilmektedir fakat bunların görece payları daha azdır. Daha çok, ithalat yapılan ürünlerden payı yüksek olanlar yazılmıştır.

Türkiye'nin çoğunlukla ithalatını yaptığı ürünler; mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunlardan elde edilen ürünler; kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler ve bunların aksam ve parçaları, demir ve çelik, elektrikli makine ve cihazlar bunların aksam ve parçaları, kıymetli ve yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, organik kimyasal ürünler; motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları; hububat, hayvansal ve bitkisel yağlar, eczacılık ürünleri, kauçuk ve kauçuktan eşyalar, pamuk ve pamuk ipliği gibi ürün ve ürün gruplarından oluşmaktadır. Bu ürünler dışında çeşitli ürün gruplarının ithalatı gerçekleştirilmiştir. Fakat, burada söz konusu olan ürünler, ithalat yapılan ürünler içerisinde en çok paya sahip ürünlerden oluşmaktadır (TÜİK, 2024e).

Şekil 2.2 2023 yılı en çok ithalatı yapılan fasıllar

Kaynak: TÜİK,2024e

Şekil 2.2'ye bakıldığında, en çok ithalatı yapılan ürün ve ürün gruplarına yer verilmiştir. Şekil üzerinde de gözüktüğü üzere en çok paya sahip olan mineral yakıtlar ve yağlardır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Rusya ile gerçekleştirdiğimiz ithalatın büyük kısmı mineral yakıtlar ve mineral yağlar kategorisinde bulunmaktadır. Ardından en çok ithal ettiğimiz fasıl olarak kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar ve aletler gelmektedir. Diğer ürün gruplarından ise kıymetli veya yarı kıymetli taşlar ve kıymetli metaller, ardından; motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, bunların aksam ve parçaları; elektrikli makine ve cihazlar, demir ve çelik gelmektedir. En çok ithalatını yaptığımız ürünler arasında daha az paya sahip olanlar ise sırasıyla; plastikler ve mamulleri, organik kimyasal ürünler; optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarları; alüminyum ve alüminyumdan eşya kategorilerinden oluşmaktadır (TUIK, 2024e). Fakat 2023 yılı şubat ayında meydana gelen deprem nedeniyle ithal edilen ürünlerin talebi az da olsa değişiklik göstermiş olabilir. Bu nedenle, 2022 yılına bakıldığında, en çok ithalat edilen fasılların sıralamalarının değiştiği görülmektedir. En çok ithalat yapılan fasılların sıralaması ise şöyledir; mineral yakıtlar ve yağlar, kazanlar, makinalar ve mekanik cihazlar, demir ve çelik; kıymetli veya yarı kıymetli taşlar ve kıymetli metaller; elektrikli makine ve cihazlar, plastikler ve mamulleri; motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler ve bunların aksam ve parçaları; organik kimyasal ürünler, hububat.

Tablo 2.11'e bakıldığında ekonomik faaliyetlere göre ithalat değerleri verilmiştir. Bu ekonomik faaliyetler tarım, ormancılık ve balıkçılık, madencilik ve taş ocakçılığı, imalat olarak üç gruba ayrılmıştır. İthalat paylarına bakıldığında en çok paya sahip olan imalat sektörüdür. İkinci olarak madencilik ve taş ocakçılığı, üçüncü olarak ise tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörleri gelmektedir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2024: 75).

Tablo 2.11 Ekonomik faaliyetlere göre ithalat değerleri (Milyon \$)

Ekonomik Faaliyetler	2021	2022	2023
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	12.082	14.772	13.799
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	40.086	75.344	46.310
Kömür ve linyit çıkartılması	4.077	8.169	5.530
Metal cevheri madenciliği	2.224	1.687	1.235
Taş Ocakçılığı ve diğer madencilik	505	658	540
Gizli Veri	33.281	64.829	39.005
İmalat	205.984	261.115	291.894
Gıda ürünleri	7.370	10.771	10.455
İçecekler	733	965	1.167
Tütün ürünleri	639	744	919
Tekstil ürünleri	4.691	6.032	5.031

Giyim eşyası	1.544	2.449	3.047
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	1.016	1.555	2.183
Ağaç ve mantar ürünleri (mobilya hariç) vb.	467	717	1.047
Kâğıt ve kâğıt ürünleri	3.772	5.656	4.312
Kayıtlı medyanın basılması ve çoğaltılması	39	47	53
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri	13.187	22.935	23.845
Kimyasal madde ve ürünler	39.184	46.479	39.333
Temel eczacılık ürünleri ve eczacılığa ait malzemeler	7.175	4.963	5.401
Plastik ve kauçuk ürünleri	5.814	6.502	7.051
Metalik olmayan diğer mineral ürünler	2.199	2.839	2.955
Ana metal sanayi	36.012	56.616	62.028
Makine ve teçhizat hariç, fabrikasyon metal ürünleri	4.613	5.375	6.273
Bilgisayarlar, elektronik ve optik ürünler	14.869	16.196	20.410
Elektrikli teçhizat	11.403	12.022	15.480
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	22.545	25.949	31.192
Motorlu kara taşıtı ve römorklar	19.693	21.432	35.896
Diğer ulaşım araçları	5.164	6.165	7.369
Mobilya	483	569	655
Toplam	271.426	363.711	361.766

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2024

Ekonomik faaliyetler arasından en çok paya sahip olan imalat sektörü içerisinde 2021, 2022 yılları içerisinde en çok ithalat yapılan ürün ve ürün gruplarından ana metal sanayii, kimyasal madde ve ürünler gelmektedir. 2021 yılında 39,1 milyar ile en çok ithalat yapılan ürün grubu kimyasal madde ve ürünlerdir. Ardından ikinci olarak ise ana metal sanayii ürünleridir. 2022 ve 2023 yıllarında en çok ithalat ana metal sanayii ürünleri ile gerçekleşmiştir. İkinci olarak ise en çok kimyasal madde ve ürünler gerçekleşmiştir. 2021 yılında bu ürünler dışındaki ürünlerin payına bakıldığında zaman, motorlu kara taşıtları, bilgisayarlar, elektronik ve optik ürünler, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri, elektrikli teçhizat, gıda ürünleri, temel eczacılık ürünleri ve eczacılığa ait malzemeler gelmektedir. 2022 yılında ise sırayla; başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri, motorlu kara taşıtı ve römorklar, bilgisayarlar, elektronik ve optik ürünler, elektrikli teçhizat, gıda ürünleri gelmektedir. 2023 yılında ekonomik faaliyetlerde ise ana metal sanayii, kimyasal madde ve ürünlerden sonra, motorlu kara taşıtları ve römorklar, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri, bilgisayarlar, elektronik ve optik ürünler, elektrikli teçhizat, gıda ürünleri, diğer ulaşım araçları gelmektedir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2024).

2.3. Türkiye'nin ECA ile Dış Ticareti

Bu bölümde Türkiye'nin ECA ülkeleri ile gerçekleştirdiği dış ticaret ele alınacak olup dış ticaret hacimleri ve dengeleri incelenecektir. İncelemenin sonunda Türkiye'nin

dış ticaret dengesinde meydana gelen dış ticaret açığı ve fazlası verdiği ülkeler belirlenecektir. Aşağıdaki Tablo 3.1’de Türkiye’nin dış ticaret gerçekleştirdiği ülkeler ile sahip olduğu dış ticaret hacimleri yoğunluğuna göre yukarıdan aşağıya doğru sıralanmıştır. Türkiye ile ECA ülkelerinin dış ticaret değerleri aşağıdaki Tablo 3.1’de görülmektedir. OECD verilerine ECA ülkeleri Tablo 3.1’de görülmektedir.

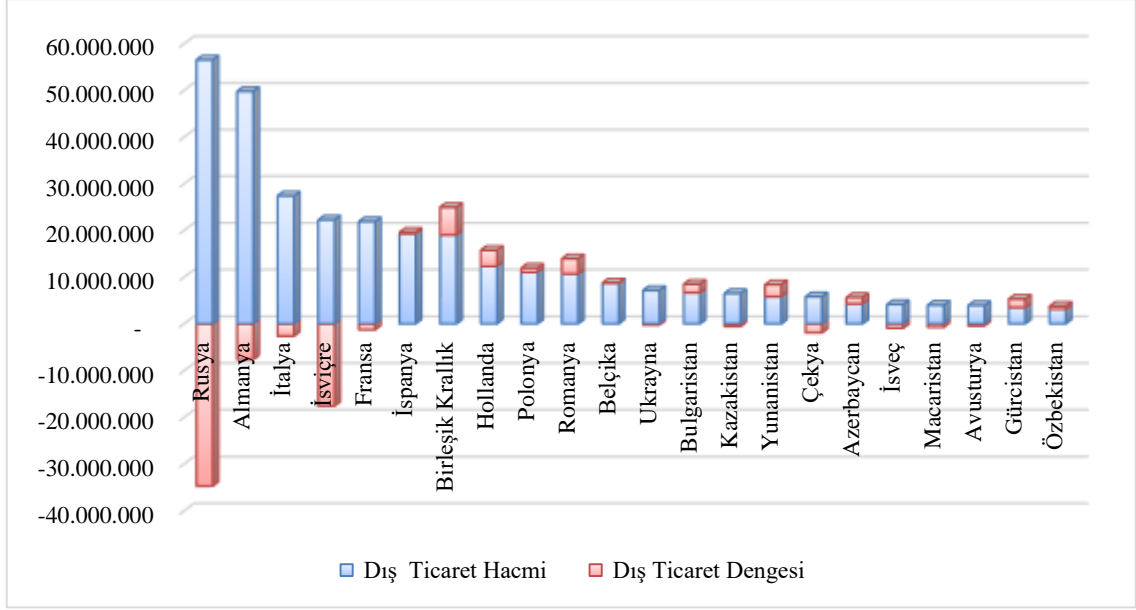
Tablo 2.12 Türkiye’nin ECA ülkeleri ile 2023 yılı dış ticaret verileri (Bin ABD \$)

Ülkeler	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
Rusya	56.506.727,60	-34.689.661
Almanya	49.764.074,97	-7.602.779
İtalya	27.371.963,66	-2.614.321
İsviçre	22.224.581,45	-17.580.408
Fransa	21.832.699,85	-1.258.238
İspanya	19.256.877,65	289.386
Birleşik Krallık	18.985.434,80	5.939.373
Hollanda	12.274.614,35	3.433.581
Polonya	11.025.401,22	877.375
Romanya	10.635.465,74	3.264.470
Belçika	8.669.838,31	65.573
Ukrayna	7.133.779,58	-249.586
Bulgaristan	6.639.780,26	1.825.160
Kazakistan	6.458.574,41	-543.690
Yunanistan	5.799.837,81	2.543.260
Çek Cumhuriyeti	5.764.591,32	-1.885.442
Azerbaycan	4.237.072,12	1.356.923
İsveç	4.110.277,12	-906.416
Macaristan	3.946.343,62	-711.880
Avusturya	3.882.838,26	-420.562
Gürcistan	3.431.251,94	1.832.111
Özbekistan	3.080.731,81	662.404
Portekiz	2.880.757,05	-213.989
Slovenya	2.550.253,67	1.529.299
Danimarka	2.534.682,29	103.324
Slovakya	2.328.537,11	-652.286
Finlandiya	2.223.879,56	-897.401
Sırbistan	2.220.859,43	881.303
İrlanda	2.009.645,37	-114.593
Belarus	1.929.085,16	1.437.880
Norveç	1.865.621,93	112.143
Kırgızistan	1.474.706,82	926.810
Malta	1.262.902,40	1.169.263
Litvanya	1.036.287,08	-14.611
Hırvatistan	949.942,09	385.727
Bosna Hersek	920.510,01	518.688

Kuzey Makedonya	875.019,70	419.743
Arnavutluk	818.785,69	707.532
Moldova	778.033,85	510.422
Letonya	673.830,40	192.626
Tacikistan	529.002,56	283.242
Estonya	428.589,56	-80.734
Lüksemburg	423.784,31	-51.866
Karadağ	197.025,19	157.788
İzlanda	77.989,37	19.895
Ermenistan	25.905,28	19.372

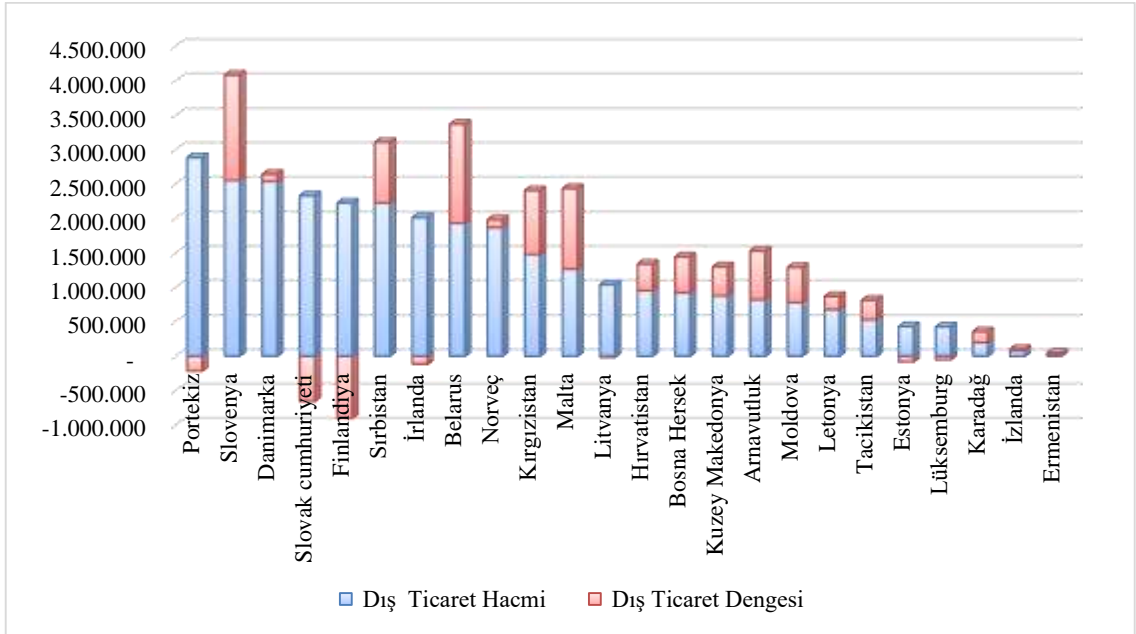
Kaynak: TÜİK, 2024f; TÜİK, 2024g

Ülkeler aşağıda yer alan Şekil 3.1 ve Şekil 3.2’de dış ticaret hacminin yoğunluğuna göre sıralanmıştır. Şekil 3.1’de ve Şekil 3.2’de görüldüğü üzere Türkiye’nin ECA bölgesi ile en çok dış ticaret hacmine sahip olduğu ülke Rusya’dır. Rusya’dan sonra en yüksek dış ticaret hacmine sahip olduğu ülkeler sırayla Almanya, İtalya, İsviçre, Fransa, İspanya, Birleşik Krallık gibi gelişmiş ülkelerdir. Fakat bu ülkeler ile olan ticaretinde dış ticaret dengesi olarak İspanya ve Birleşik Krallık haricinde en çok Rusya ile olmak üzere Almanya, İtalya, İsviçre, Fransa ülkelerinde dış ticaret açığı vermektedir. Bu ülkelerden Rusya ile sahip olduğu dış ticaret hacmi yaklaşık 56,5 milyar dolar olmasına karşın dış ticaret dengesinin -34,6 milyar dolardır. Almanya ile 49,7 milyar dolar ticaret hacmine sahipken dış ticaret dengesi -7,6 milyar dolardır. İtalya ile 27,3 milyar dolar dış ticaret hacmine ve 2,6 milyar dolar dış ticaret açığına sahiptir. Rusya ile birlikte dış ticaret açığının fazla olduğu diğer bir ülke İsviçre’dir. İsviçre ile 22,2 milyar dolar dış ticaret hacmine sahip olmasına karşın dış ticaret dengesi -17,5 milyar dolardır. Fransa ile dış ticaret hacmi 21,8 milyar dolar, dış ticaret dengesi ise -1,2 milyar dolardır. 3 milyar doların üstünde ticaret gerçekleştirilen diğer ülkelerden İspanya, Birleşik Krallık, Hollanda, Polonya, Romanya, Belçika, Bulgaristan, Yunanistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan ile dış ticaret dengesi fazla vermektedir.

Şekil 2.3 Türkiye'nin 2023 yılında 3 milyar \$ ve üstü ticaret hacmine sahip olduğu ECA ülkeleri ve dış ticaret dengeleri (Bin ABD \$)

Kaynak: TÜİK, 2024f; TÜİK, 2024g

Şekil 2.4 Türkiye'nin 2023 yılında 3 milyar \$ altında ticaret hacmine sahip olduğu ECA ülkeleri ve dış ticaret dengeleri (Bin ABD \$)

Kaynak: TÜİK, 2024f; TÜİK, 2024g

Şekil 3.2'de milyar dolar altında ticaret hacmine sahip olunan ülkeler dış ticaret hacminin yoğunluğuna göre sıralanmıştır. Türkiye bu ülkelerden; Portekiz, Slovakya, Finlandiya, İrlanda, Litvanya, Estonya, Lüksemburg ülkeleri ile dış ticaret dengesinde açık vermektedir. Geri kalan diğer ülkeler ile olan ticaretinde ise Slovenya, Danimarka, Sırbistan, Belarus, Norveç, Kırgızistan, Malta, Hırvatistan, Bosna Hersek, Kuzey

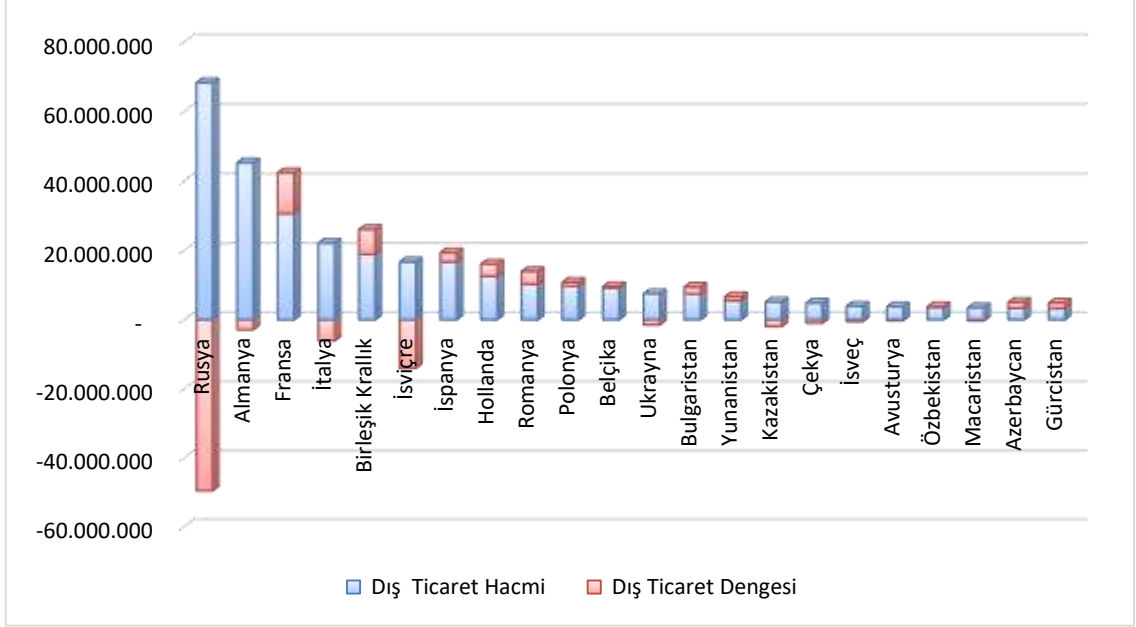
Makedonya, Arnavutluk Moldova, Letonya, Tacikistan, Karadağ, İzlanda, Ermenistan ülkeleri ile dış ticaret dengesinde fazla vermektedir.

Tablo 2.13 Türkiye'nin ECA ülkeleri ile 2022 yılı dış ticaret verileri (Bin ABD \$)

Ülkeler (ECA)	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
Rusya	68.191.744	-49.506.153
Almanya	45.174.857	-2.891.291
Fransa	30.571.485	11.712.081
İtalya	22.108.505	-6.055.998
Birleşik Krallık	18.909.354	7.100.243
İsviçre	16.670.774	-14.001.020
İspanya	16.658.331	2.650.305
Hollanda	12.523.341	3.529.166
Romanya	10.283.131	3.611.838
Polonya	9.711.822	1.123.083
Belçika	9.199.091	357.921
Ukrayna	7.514.804	-1.395.985
Bulgaristan	7.414.986	2.028.304
Yunanistan	5.489.323	1.116.038
Kazakistan	5.121.211	-1.908.605
Çek Cumhuriyeti	4.801.281	-989.553
İsveç	3.898.824	-496.966
Avusturya	3.749.354	-191.491
Özbekistan	3.560.081	195.004
Macaristan	3.446.473	-252.101
Azerbaycan	3.340.866	1.667.980
Gürcistan	3.272.285	1.527.214
Portekiz	2.840.374	155.946
Danimarka	2.669.511	134.565
Sırbistan	2.345.138	1.197.845
Slovenya	2.291.276	1.252.278
Finlandiya	2.104.083	-686.317
İrlanda	2.012.057	157.504
Slovakya	1.886.679	-368.036
Norveç	1.800.194	-312.156
Belarus	1.417.992	834.265
Litvanya	1.205.165	-86.737
Hırvatistan	1.141.666	262.369
Arnavutluk	1.065.332	915.901
Kırgızistan	1.022.268	783.161
Moldova	956.140	369.321
Malta	954.485	756.337
Kuzey Makedonya	954.408	441.893
Bosna Hersek	944.840	566.000
Letonya	726.785	251.497
Tacikistan	560.001	217.351

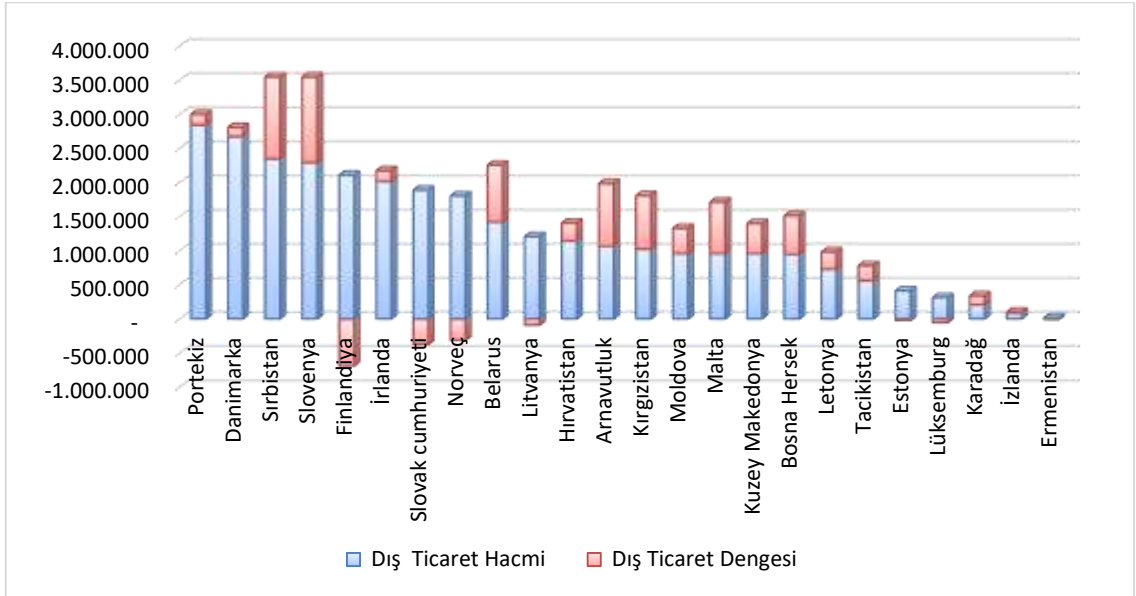
Estonya	410.559	-19.890
Lüksemburg	309.814	-51.183
Karadağ	203.943	133.866
İzlanda	84.546	13.161
Ermenistan	12.290	-5.122

Kaynak: TÜİK, 2024f; TÜİK, 2024g

Şekil 2.5 Türkiye'nin 2022 yılında 3 milyar \$ ve üstü ticaret hacmine sahip olduğu ECA ülkeleri ve dış ticaret dengeleri (Bin ABD \$)

Kaynak: TÜİK, 2024f; TÜİK, 2024g

Şekil 2.6 Türkiye'nin 2022 yılında 3 milyar \$ altı ticaret hacmine sahip olduğu ECA ülkeleri ve dış ticaret dengeleri (Bin ABD \$)

Kaynak: TÜİK, 2024f; TÜİK, 2024g

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın amacı, Türkiye'nin dış ticaretinin ayrıntılı bir analizini yapmak, ECA ülkeleri ile ticaretinin etkinliğini değerlendirmektir. Çalışmada Türkiye'nin dış ticaretinde nasıl bir yol izlenebileceğine dair bilgiler verilerek, ülke ekonomisi için gerekli politikaların izlenebilmesi ve iş birliklerinin geliştirilmesi adına katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın önemi, Türkiye'nin dış ticaretinin ele alınması Türkiye ekonomisinin büyümesi ve ülkenin kalkınması için son derece önem arz etmektedir. Ülke ekonomisinin büyümesi ve gelişmiş ülke konumuna gelebilmesi için dış ticaretinde nasıl bir yol izlemesi gerektiği ve hangi politikaların izlenebileceğine dair bilgi vermek çalışmanın önemini göstermektedir. Türkiye, Avrupa ve Asya arasında geçiş köprüsü görevi görmekte ve stratejik-jeopolitik bir konumda yer almaktadır. Türkiye, Orta Asya'dan Avrupa'ya enerji transferini gerçekleştirecek en kısa yol üzerinde yer alması ve diğer tüm ticari ilişkilerde Türkiye'nin konumunun etkin şekilde kullanılmak istenmesi Türkiye'nin bulunduğu konumun ne derece önemli olduğunu göstermektedir (Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi [TASAM], 2008: 14). Bu nedenle, Türkiye'nin ECA bölgesi ile dış ticaret etkinliğinin değerlendirilmesi Türkiye'nin dış ticareti ve ekonomisi için son derece önemlidir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Seti

Çalışmada yöntem olarak, betimsel veri analizi ve ticaret tamamlayıcılık endeksi hesaplaması yer almaktadır. Betimsel veri analizi, çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin 1990-2023 yıllarına ait verileri detaylı olarak ele almak ve ayrıca Türkiye'nin ECA bölgesinde ticaretini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Betimsel veri analizi elde edilen verileri bilgiye dönüştürmek ve anlaşılır şekilde sunmak için kullanılmaktadır (Özdemir, 2010: 336). Betimsel veri analizi gerçekleştirilirken TÜİK, Trade Map, OECD ve Dünya Bankası verilerinden yararlanılmıştır.

Ticaret tamamlayıcılık endeksi, ECA ülkelerinin Türkiye ile ticaret tamamlayıcılık ölçüleri ne düzeyde olduğunu göstermek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ticaret tamamlayıcılık endeksi bir ülkenin ihracat yapısı ile başka bir ülkenin ithalat yapısının birbirini ne ölçüde tamamladığını göstermektedir. Böylece ülkelerin iş

birliklerini geliştirmesi ve ticareti arttırıcı politikalar izlemesinde fayda sağlamaktadır (World Integrated Trade Solution [WITS], 2024). Ticaret tamamlayıcı endeksleri her ülke ve yıl için WITS (World Integrated Trade Solution) zerinden hesaplanmıştır. WITS Dünya Bankası bünyesinde bulunmaktadır. WITS endeks hesaplamalarında Birleşmiş Milletler Emtia Ticaret İstatistikleri (United Nations Commodity Trade Statistics Database UN-COMTRADE) veri tabanını kullanmaktadır. Her lke için yıllar ve ürün sınıflandırmaları ayrı ayrı seçilerek veriler elde edilmiştir. rn sınıflandırma kodları HS 2022, HS 2017 ve HS 2012 kodları kullanılmıştır. Bazı ülkelerin güncel ürün sınıflandırmasına ait verileri bulunmadığı için var olan HS 2017 veya HS 2012 sınıflandırmasına göre veriler elde edilmiştir. HS (Harmonized System) yani Armonize sistem (AS) tüm dünyada uluslararası malların tek tip sınıflandırılması için kullanılmaktadır.

Türkiye'nin uygulayacağı politikalar doğrultusunda, ticaret hacmini ve ticari ilişkilerini arttırabilme ihtimali söz konusudur. Bu nedenle, bu bölgedeki ülkeler ile uygulayacağı politikalar ve ilişkiler için kolaylık sağlayacak olan OECD'nin 2022 yılına ait sunduğu ticaret kolaylaştırma göstergeleri bu bölümün altında detaylı şekilde yer verilmiştir. Ticaret kolaylaştırma göstergeleri ülkelerin ticari işlemlerinde ve ticari süreçlerinde performansını göstermektedir bu da ülkeler ile ticaret yapmanın kolay veya zor olacağına dair ön bilgi sağlamaktadır (OECD, 2024). Bölümün devamında ise OECD verilerine göre bu bölgede bulunan 48 ülkeden Türkiye ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi hariç 46 ülke ile Türkiye'nin ticaret tamamlayıcılık endeksleri 2018-2022 yılına ait veriler ile hesaplanacaktır. Bu endeks Türkiye ile ECA lkelerinin ticaretlerinin birbirlerini ne derecede uyumlu olduğunu ve birbirlerinin ihracat ve ithalat profillerini tamamladığını gösterecektir.

Bu nedenle bu endeksin hesaplanması ticari etkinliğin değerlendirilmesi için önem arz etmektedir. Tüm bunlar doğrultusunda, Türkiye'nin ECA bölgesindeki etkinliği veriler doğrultusunda analiz edilecektir. OECD ticaret kolaylaştırma performanslarını henüz 2023 için güncellemediği için doğru değerlendirme yapabilmek adına ticaret tamamlayıcılık endeksi 2018-2022 yıllarına ait 5 yıllık veriler ile hesaplanacaktır. Ayrıca Rusya ve Belarus'un 2022 yılına ait verilerine WITS üzerinden ulaşılamadığı için önceki yılların ticaret tamamlayıcılık endeks sonuçlarının ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

3.2.1. Türkiye ve ECA Ticareti Kolaylaştırma Göstergeleri

Ticareti kolaylaştırma göstergeleri (Trade Facilitation Indicators-TFI), uluslararası ticaretin giderek önem ve hız kazanması ticari işlemlerin ve ticari süreçlerin karmaşıklaşması üzerine 2013 yılında OECD tarafından geliştirilmiştir ve her iki yılda bir güncelleme yapılmaktadır. OECD belirttiği üzere, ticaret kolaylaştırma göstergelerini geliştirmesinin nedeni, uluslararası ticaretin küresel ekonominin bir motoru olduğu düşüncesidir. Uluslararası ticaret sayesinde dünyanın her yerine ürünler temin ediliyor. Bu ürünlerin dünyanın her yerine ulaşabilmesi için gerekli gümrük süreçlerinden, prosedürlerden geçmesi gerekmektedir. Bu nedenle ticaret kolaylaştırma göstergelerinin ülkelerin bu göstergedeki puanlarını göstermesi ve bu doğrultuda ilişki kurmak için son derece önemlidir. Çünkü karmaşık gümrük süreçleri ve prosedürleri bir ülke ile ticari ilişki kurmayı zorlaştırarak çeşitli maliyetlere ve zorluklara sürükleyebilmektedir. Fakat bu ticaret kolaylaştırma göstergelerinin varlığı ile daha sağlam ve kolay ilişkiler kurulabilmektedir. Bu nedenle hükümetlerin uluslararası ticaretten daha fazla kazanç sağlamak, ticari ilişkilerini artırmak ve ticari maliyetleri düşürmek için ticareti kolaylaştırma eylemlere öncelik vermeleri devletler açısından önem arz etmektedir (OECD, 2024).

Ticaret kolaylaştırma göstergeleri 0 ve 2 arasında değer almaktadır. Ticaret kolaylaştırma göstergelerinde 2 değeri en iyi performansı göstermektedir. Ticaret kolaylaştırma göstergelerinde değişkenler 0, 1, 2 olarak kodlanmıştır ve ülkelerin performansının düşük veya yüksek olduğu bu değerlere göre anlaşılabilir. Ticaret kolaylaştırma göstergeleri ülkelerin prosedürlerini karşılaştırmasına ve iyileştirmesine, ticareti kolaylaştırmak için güçlü ve zayıf yönlerinin belirlemeye bu doğrultuda kapasitelerini geliştirmek için harekete geçmelerine olanak sağlamaktadır. (OECD, 2024).

OECD (2024) Ticareti kolaylaştırma göstergeleri, önceden alınan kararlar, itiraz ve temyiz prosedürleri, komşu ve üçüncü ülkeler ile iş birliği, ülkenin sınır kurumları ile iş birliği ve gümrük kontrolü, ithalat ve ihracat için uygulanan masraf ve ücretler, otomatik veri alışverişi, ticari belgelerin basitleştirilmesi, uluslararası standartlara uygunluğu, sınır kontrollerinin basitleştirilmesi ve gümrükleme sonrası denetimler, gümrük yapıları ve işlevleri, ticari belgelerin yayınlanması ve erişilebilirliği, ticari taraflar ile görüşmeler gibi kategorilerden oluşmaktadır ve bu kategorilere göre puanlama yapılmaktadır. Tablo 3.3'te bu kategorilerde değerlendirilmeye alınan kriterler ve kodları

görülmektedir. Bu tabloda görülen kriterlere göre ve ağırlıklarına göre puanlama yapılmaktadır sonucunda ise ülkelerin ticareti kolaylaştırma performansları ortaya çıkmaktadır (OECD, 2024).

Tablo 3.1 OECD ticareti kolaylaştırma performansı detaylı değerlendirme kriterleri

Kategori Kodu	Ölçü Id	Ölçü Kodu	Alt Kategoriler
ECA-A	1	A.1	Ulusal gümrük web sitesinin kurulması
ECA-A	2	A.2	Gümrüklere çevrimiçi geri bildirim sağlama imkânı
ECA-A	3	A.3	Vergi oranlarının yayınlanması
ECA-A	4	A.4	Sorgulama noktalarının oluşturulması
ECA-A	5	A.5	Sorgu noktalarının çalışma saatlerinin ticari ihtiyaçlara göre ayarlanması
ECA-A	6	A.6	Sorgulama noktalarının zamanlılığı
ECA-A	7	A.7	İthalat ve ihracat prosedürlerine ilişkin bilgiler
ECA-A	8	A.8	İndirmek için gerekli belgelere kolayca erişilebilir
ECA-A	9	A.9	Yürürlüğe girmeden önce yayınlanan prosedürlere ilişkin bilgiler
ECA-A	10	A.10	Yayın tarihi itibarıyla yürürlüğe girmesi arasındaki ortalama süre
ECA-A	11	A.11	Yukarıdaki konulara ilişkin herhangi bir ülke veya ülkelerle yapılan anlaşmaların yayınlanması
ECA-A	12	A.12	Temyiz usul kurallarına ilişkin bilginin yayınlanması
ECA-A	13	A.13	Gümrük sınıflandırma kararlarının ve örneklerinin yayınlanması
ECA-A	14	A.14	Ön kararlara ilişkin gerekli bilgilerin yayınlanması
ECA-A	15	A.15	İthalat ve ihracat formalitelerinin ihlaline ilişkin ceza hükümleri yayımlandı
ECA-A	16	A.16	İnternette yayınlanan yürürlükteki mevzuat
ECA-A	17	A.17	Gümrük konularına ilişkin yargı kararlarının yayımlanması
ECA-A	18	A.18	Profesyonel kullanıcılar/şirketler için özel etkileşimli sayfa
ECA-A	19	A.19	Kullanım kılavuzları çevrimiçi olarak mevcuttur
ECA-A	20	A.20	Gümrük web sitesinin araştırma/yardım fonksiyonunun kalitesi/kullanıcı kolaylığı
ECA-A	21	A.21	Hükümet politikalarının şeffaflığı
ECA-B	22	B.22	Tüccarlar ve diğer ilgili taraflar ile hükümet arasında kamuya açık istişareler
ECA-B	23	B.23	Ticaret ve sınır sorunlarına uygulanabilir genel bildirim ve yorum çerçeve prosedürleri mevcuttur
ECA-B	24	B.24	Halkın katılımı sürecini yöneten yerleşik yönergeler ve prosedürler mevcut mu?
ECA-B	25	B.25	Hedeflenen paydaşlar
ECA-B	26	B.26	Halkla istişare sayısı
ECA-B	27	B.27	Yürürlüğe girmeden önce yayınlanan taslaklar
ECA-B	28	B.28	Kamuoyunun görüşleri dikkate alındı
ECA-B	29	B.29	Politika hedeflerinin iletilmesi
ECA-C	30	C.30	Bağlayıcı ön kararların verilmesi
ECA-C	31	C.31	Tarife sınıflandırmasına ilişkin ön karar talebi sayısı
ECA-C	32	C.32	Menşele ilgili ön karar taleplerinin sayısı
ECA-C	33	C.33	Toplam ön karar talebi sayısı
ECA-C	34	C.34	Ön kararın geçerli olduğu süre (süre)
ECA-C	35	C.35	Ön kararın verileceği azami sürenin yayınlanması
ECA-C	36	C.36	Ön kararın verileceği azami süre
ECA-C	37	C.37	Azami veriliş süresi içinde verilen ön kararların yüzdesi
ECA-C	38	C.38	Önemli genel çıkarı ilgilendiren ön kararlara ilişkin bilgiler yayımlandı

ECA-C	39	C.39	Ön kararın incelenmesini veya iptalini/değiştirilmesini talep etme imkânı
ECA-C	40	C.40	Ön kararların verilmesinin reddedilmesi veya iptali saklıdır
ECA-D	41	D.41	Temyiz usul kurallarına ilişkin bilgiler kamuya açık mı?
ECA-D	42	D.42	Gümrük kararları için bağımsız veya daha üst düzey idari ve/veya adli itiraz prosedürleri mevcuttur
ECA-D	43	D.43	İtiraz mekanizmasının zamanında olması – başvuru ve itiraz için mevcut süre
ECA-D	44	D.44	İtiraz mekanizmasının zamanında olması – aşırı gecikmelerin önlenmesi
ECA-D	45	D.45	İdarenin kararlarının gerekçelerine ilişkin mevcut bilgiler
ECA-D	46	D.46	Gümrükler veya diğer sınır kurumları tarafından yapılan ve tüccarlar lehine sonuçlanan itirazların ortalama yüzdesi
ECA-D	47	D.47	Tüccarlar tarafından yapılan ve Gümrük veya diğer sınır kurumları lehine sonuçlandırılan itirazların ortalama yüzdesi
ECA-D	48	D.48	Yıllık ortalama idari itiraz sayısı
ECA-D	49	D.49	Yıllık ortalama adli temyiz sayısı
ECA-D	50	D.50	Adli itirazların karara bağlanması için süre sınırının varlığı
ECA-D	51	D.51	Adli itirazların karara bağlanması için süre sınırı
ECA-D	52	D.52	Zorlu düzenlemelerde yasal çerçevenin etkinliği
ECA-D	53	D.53	Yargı bağımsızlığı
ECA-E	54	E.54	Ücretler ve masraflar hakkında yayımlanan bilgiler
ECA-E	55	E.55	Ücret ve harçların değerlendirilmesi
ECA-E	56	E.56	Her şey dahil ücretler ve masraflar hakkında bilgi
ECA-E	57	E.57	Toplanan toplam ücret sayısı (sayı-çeşitlilik)
ECA-E	58	E.58	Soruların yanıtlanması ve gerekli form ve belgelerin sağlanmasına ilişkin ücretler
ECA-E	59	E.59	Ücretler ve masraflar, hâlâ uygun ve geçerli olduklarından emin olmak için periyodik olarak gözden geçirilir
ECA-E	60	E.60	Yeni veya değiştirilmiş ücret ve harçların yayımlanması ile bunların yürürlüğe girmesi arasında tanınan yeterli süre
ECA-E	61	E.61	Normal çalışma saatleri sırasındaki gümrük hizmetleri ücretleri
ECA-E	62	E.62	Gümrük kanunlarının, yönetmeliklerinin veya usul gerekliliklerinin ihlali nedeniyle cezai disiplinlerin uygulanması- şeffaflık
ECA-E	63	E.63	Gümrük kanunlarının, yönetmeliklerinin veya usul gerekliliklerinin ihlali nedeniyle cezai disiplinlerin uygulanması- orantılılık
ECA-E	64	E.64	Cezalara ilişkin usul ve güvenceler
ECA-E	65	E.65	Cezaların ve görevlerin değerlendirilmesi ve tahsilinde çıkar çatışmaları
ECA-E	66	E.66	Gümrük mevzuatının ihlalinin sorumlu kişi tarafından gönüllü olarak açıklanması, cezaların belirlenmesinde hafifletici bir faktör müdür?
ECA-E	67	E.67	Ücret ve harçların çeşitliliği
ECA-F	68	F.68	Kabul edilen belgelerin kopyaları
ECA-F	69	F.69	İthalat, ihracat ve transit formaliteleri için gerekli olan ve kopyalarının kabul edildiği destekleyici belgelerin yüzdesi
ECA-F	70	F.70	Başka bir devlet kurumunun orijinali elinde bulundurduğu durumlarda kopyalar kabul edilir
ECA-F	71	F.71	Uluslararası Standartlara uygunluk
ECA-F	72	F.72	İçe aktarılacak belge sayısı
ECA-F	73	F.73	İhracat için belge sayısı
ECA-F	74	F.74	Dokümantasyon gerekliliklerinin periyodik olarak gözden geçirilmesi
ECA-F	75	F.75	İthalat için belgelerin hazırlanma süresi (gün)
ECA-F	76	F.76	İhracat için belgelerin hazırlanma süresi (gün)
ECA-G	77	G.77	Elektronik olarak onaylanan ithalat beyanlarının yüzdesi
ECA-G	78	G.78	Elektronik olarak onaylanan ihracat beyannamelerinin yüzdesi
ECA-G	79	G.79	Elektronik işleme izin veren ithalat ve ihracat prosedürlerinin yüzdesi
ECA-G	80	G.80	Belgeleri elektronik formatta önceden sunma olanağıyla desteklenen varış öncesi işlemler

ECA-G	81	G.81	İthalat ve ihracat prosedürleri, harçların, vergilerin, harçların ve masrafların (muayeneler dahil) elektronik olarak ödenmesine olanak tanır.
ECA-G	82	G.82	Otomatik beyan/kargo işleme sistemleriyle entegre elektronik ödeme sistemi
ECA-G	83	G.83	Risk yönetimi otomatikleştirilmiş bir ortamda uygulanır ve çalışır
ECA-G	84	G.84	Bilgi teknolojisiyle desteklenen tek pencere
ECA-G	85	G.85	Elektronik ortamda veri kabul etme ve alışverişi yapabilen BT Sistemleri
ECA-G	86	G.86	Otomatik işleme sistemi, malların koşullara bağlı olarak (yani garanti) serbest bırakılmasına olanak tanıyan işlevleri içerir.
ECA-G	87	G.87	Dijital sertifikalar ve imzalar mevcut
ECA-G	88	G.88	Gümrük beyannamelerinin otomatik işlenmesi tam zamanlı (7/24) mevcuttur
ECA-G	89	G.89	Telekomünikasyon ve BT kalitesi
ECA-H	90	H.90	Tek pencere
ECA-H	91	H.91	Ortalama yayın sürelerinin yayınlanması
ECA-H	92	H.92	Ortalama temizleme süresi
ECA-H	93	H.93	Malların varış öncesi işlenmesine izin veren prosedürler
ECA-H	94	H.94	Varış öncesi işlemlerin yüzdesi
ECA-H	95	H.95	Fiziksel muayeneye tabi tutulan malların yüzdesi
ECA-H	96	H.96	Çabuk bozulan mallar, fiziksel muayeneler (zamanlama) açısından, bozulmayan mallardan farklı muameleye tabi tutulur
ECA-H	97	H.97	Çabuk bozulan mallar için fiziksel denetimlerin yüzdesi
ECA-H	98	H.98	Çabuk bozulan mallar, fiziksel muayene-depolama koşulları açısından bozulmayan mallardan farklı muamele görür
ECA-H	99	H.99	Gümrük vergilerinin nihai tespiti ve ödenmesinden ayrı olarak malların teslimi
ECA-H	100	H.100	Gümrük vergileri, vergiler, harçlar ve harçların nihai tespiti ve ödenmesinden önce serbest bırakılan eşyanın yüzdesi
ECA-H	101	H.101	Gümrük vergileri, vergiler, harçlar ve harçların nihai tespiti ve ödenmesinden önce çabuk bozulan malların serbest bırakılmasının yüzdesi
ECA-H	102	H.102	Çabuk bozulan mallar, serbest bırakmanın gümrükten çekilmesinden ayrılması konusunda, bozulmayan mallardan farklı muameleye tabi tutulur
ECA-H	103	H.103	Risklerin uygun seçicilik kriterleri aracılığıyla değerlendirilmesine olanak tanıyan bir risk yönetimi sistemi tarafından desteklenen gümrük kontrolleri
ECA-H	104	H.104	Risk yönetimi sistemi tarafından desteklenen diğer sınır kontrolleri
ECA-H	105	H.105	Gümrükleme sonrası denetimler (PCA'lar) tarafından desteklenen gümrük ve diğer ilgili yasa ve düzenlemelere uyum
ECA-H	106	H.106	Gerçekleştirilen onay Sonrası Denetimlerin (PCA'lar) yüzdesi
ECA-H	107	H.107	PCA'lara rehberlik edecek standart politika ve prosedürlerin oluşturulması
ECA-H	108	H.108	Gümrük konularında gerekli sevk öncesi muayenelerin kullanılması
ECA-H	109	H.109	Belirlenen kriterleri karşılayan işletmecilere (yetkili işletmeciler) ek ticaret kolaylaştırma tedbirleri sağlama imkânı
ECA-H	110	H.110	Yetkili operatör olarak kalifikasyon kriterlerinin ve AO statüsü için başvuruların sunulması ve incelenmesine ilişkin prosedürlerin şeffaflığı
ECA-H	111	H.111	Yetkili operatörlerin toplam yatırımcı sayısına oranı
ECA-H	112	H.112	KOBİ'lerin toplam Yetkili İşletmeci sayısı içindeki yüzdesi
ECA-H	113	H.113	Yetkili Operatörler tarafından gerçekleştirilen ticaret hacminin yıllık yüzdesi
ECA-H	114	H.114	Yetkili operatör sertifikasını almak için gereken ortalama süre
ECA-H	115	H.115	Yetkili İşletmecilere sağlanan faydalar
ECA-H	116	H.116	Gümrük personelinin çalışma saatlerinin ticari ihtiyaçlara göre ayarlanması
ECA-H	117	H.117	Üçüncü taraf bir gümrük komisyoncusu tarafından gümrükleme gerekliliği
ECA-H	118	H.118	Hızlandırılmış tahliye prosedürleri
ECA-H	119	H.119	Reddedilen malların yeniden ihracatına ilişkin prosedürler
ECA-H	120	H.120	Malların geçici kabulü ve dahilde ve hariçte işleme
ECA-H	121	H.121	Gümrüklerin etkinliği ve İthalatın Teslimi
ECA-H	122	H.122	Gümrüklerin verimliliği ve İhracatın Teslimatı

ECA-H	123	H.123	Prosedürlerin basitleştirilmesi (zaman)
ECA-H	124	H.124	Prosedürlerin basitleştirilmesi (maliyet)
ECA-I	125	I.125	Sınır kontrol verimliliğini artırmak ve ticareti kolaylaştırmak amacıyla, sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan yerel kuruluşların faaliyetlerinin genel iş birliği ve koordinasyonu
ECA-I	126	I.126	Kurumlar arası koordinasyonu destekleyecek kurumsallaşmış mekanizma
ECA-I	127	I.127	Yurt içi kurumlar arası koordinasyon mekanizmaları, strateji geliştirmek ve sınır teşkilatı iş birliğinin uygulanmasını denetlemek için düzenli olarak toplanıyor
ECA-I	128	I.128	Sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan kurumlar arasında veri gereklilikleri ve belge kontrollerinin yurt içi koordinasyonu/uyumlaştırılması
ECA-I	129	I.129	Sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan yerel kurumlar arasında birbirine bağlı veya paylaşılan bilgisayar sistemleri ve ilgili verilerin gerçek zamanlı kullanılabilirliği
ECA-I	130	I.130	Sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan kurumlar arasındaki denetimlerin yurt içi koordinasyonu
ECA-I	131	I.131	Sınır kontrol verimliliğini artırmak ve ticareti kolaylaştırmak amacıyla sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan kuruluşlar arasında yapılan denetim ve kontrollerin ortak sonuçları
ECA-I	132	I.132	Ulusal düzeyde kontrol heyeti
ECA-I	133	I.133	Koordineli/paylaşılan risk yönetimi mekanizmaları
ECA-I	134	I.134	Yetkili Operatör programları
ECA-I	135	I.135	Koordineli/paylaşılan altyapı ve ekipman kullanımı
ECA-J	136	J.136	Sınır kontrol verimliliğini artırmak ve ticareti kolaylaştırmak amacıyla sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan kuruluşların sınır ötesi iş birliği ve faaliyetlerinin koordinasyonu
ECA-J	137	J.137	Varsa kara sınırlarında çalışma gün ve saatlerinin komşu ülkelerle uyumlu hale getirilmesi
ECA-J	138	J.138	Uygun olduğu durumlarda sınırlarda komşu ülkelerle prosedür ve formalitelerin uyumlaştırılması
ECA-J	139	J.139	Veri gereklilikleri ve belge kontrollerinin sınır ötesi koordinasyonu/uyumlaştırılması
ECA-J	140	J.140	Farklı bilgisayar sistemlerinin sınır ötesi koordinasyonu / uyumlaştırılması
ECA-J	141	J.141	Risk yönetimi iş birliği
ECA-J	142	J.142	Risk analizinin iyileştirilmesi, sınır kontrollerinin etkinliği ve yasal ticaretin kolaylaştırılması amacıyla sınır geçişlerinde kontrol sonuçlarının komşu ülkeler arasında sistematik olarak paylaşılması
ECA-J	143	J.143	Komşularla ortak tesislerin geliştirilmesi ve paylaşılması
ECA-J	144	J.144	Uygun olduğu durumlarda sınır geçişlerinde komşu ülkelerle ortak kontroller
ECA-J	145	J.145	Geçerli olduğu durumlarda, Yetkili İşletmecilere (AO'lar) İlişkin Karşılıklı Tanıma Anlaşmaları/Düzenlemeleri
ECA-J	146	J.146	Uluslararası düzeyde personel değişimi ve eğitim programları
ECA-K	147	K.147	Sınır teşkilatlarındaki şeffaf yapılar ve işlevler açıkça tesis edilmiştir
ECA-K	148	K.148	Sınır teşkilatlarına uygulanan etik politikası
ECA-K	149	K.149	Sınır teşkilatlarında oluşturulan Davranış Kuralları
ECA-K	150	K.150	Sınır teşkilatı personelinin suistimallerine karşı etkili yaptırımlar
ECA-K	151	K.151	Sınır sürecine dahil olan kurumların politika ve prosedürleri hakkında etkin iç iletişim
ECA-K	152	K.152	Sınır sürecine dahil olan çeşitli kurumlarda oluşturulan iç denetim mekanizması
ECA-K	153	K.153	Sınır teşkilatı personeline yönelik uyumsuzluk cezaları şeffaf ve orantılı
ECA-K	154	K.154	Gümrük idaresinin finansmanına ilişkin açık hükümler
ECA-K	155	K.155	Yıllık gümrük Raporunun Yayınlanması

Kaynak: OECD, 2022a

Bu kriterlere göre Türkiye'nin 2017, 2019 ve 2022 yılları ticaret kolaylaştırma performansı aşağıda Tablo 3.4'te gösterilmektedir. Bu göstergelere göre Türkiye'nin yıllara göre ticareti kolaylaştırma performansı artmıştır ve bu yönde kendini geliştirmiştir.

Dolayısıyla ticaretini kolaylaştırması ticaret akışlarını ve ticaret ilişkilerini artırmaya da fayda sağlamıştır. Türkiye'nin dış ticaret analizinin ele alındığı bölümde Türkiye'nin yıllara göre dış ticaret değerlerinde de görüldüğü üzere dış ticaret hacimleri artmıştır. Dış ticaret hacminin artmasında birçok faktörün yanında Türkiye'nin ticaretini yıldan yıla kolaylaştırması da buna öncü olmuş olabilir.

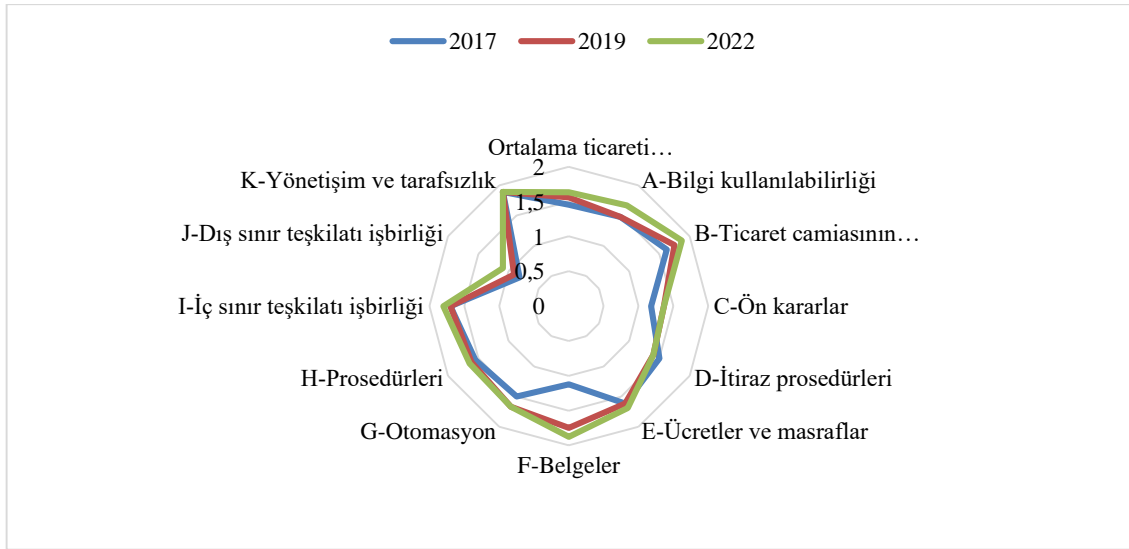
Tablo 3.2 Türkiye ticaret kolaylaştırma performansı

Kategori	2017	2019	2022
Ortalama ticareti kolaylaştırma performansı	1,453	1,558	1,633
A-Bilgi kullanılabilirliği	1,476	1,476	1,667
B-Ticaret camiasının katılımı	1,625	1,75	1,875
C-Ön kararlar	1,182	1,364	1,364
D-İtiraz prosedürleri	1,5	1,4	1,4
E-Ücretler ve masraflar	1,615	1,615	1,692
F-Belgeler	1,125	1,75	1,875
G-Otomasyon	1,5	1,667	1,667
H-Prosedürleri	1,548	1,613	1,645
I-İç sınır teşkilatı iş birliği	1,7	1,7	1,8
J-Dış sınır teşkilatı iş birliği	0,818	0,909	1,091
K-Yönetişim ve tarafsızlık	1,889	1,889	1,889

Kaynak: OECD, 2022a

Türkiye yaklaşık olarak her kategoride ilerleme ve gelişme kaydetmiştir. En çok gelişme gösterdiği kategori F kategorisi olan belgeler kategorisi olmuştur. Belgeler kategorisi içerisinde değerlendirilen kriterler yukarıda Tablo 3.2'de görüldüğü üzere, belge sayıları, belgelerin hazırlanma süresi, uluslararası standartlara uygunluğu, dokümantasyon gerekliliklerinin gözden geçirilmesi gibi kriterlerde kendini geliştirdiği söylenebilmektedir (OECD, 2022). En yüksek performansa sahip olduğu kategoriler ise belgeler, yönetim ve tarafsızlık, ticaret camiasının katılımı, iç sınır içinde teşkilat birliği kategorileri olmuştur. Bu kategorilerde iyi performans göstermesi de başka ülkelerin ticari ilişkiler kurması bakımından fayda sağlamaktadır.

Tablo 3.4'te görüldüğü üzere doğrudan ortalama ticareti kolaylaştırma performansına bakıldığında da yıllara göre ilerleme ve gelişme kaydettiği görülmektedir. 2017 yılında ortalama performansı 1,45 iken 2019 yılında 1,56'ya ve 2019 yılında 1,63'e yükselmiştir. Aşağıda Şekil 3.5'te görüldüğü üzere, Türkiye'nin yıllara göre ticaretini kolaylaştırdığı görülmektedir.

Şekil 3.1 Türkiye 2017, 2019, 2022 yılları OECD ticaret kolaylaştırma performansı

Kaynak: OECD, 2022a

Aşağıda Tablo 3.5'te ECA ülkelerinin ticareti kolaylaştırma performansları yer almaktadır¹. Burada ortalama ticareti kolaylaştırma da en yüksek performansa sahip ülkeler Hollanda, Norveç, İsveç, Portekiz, Finlandiya, Lüksemburg, Birleşik Krallık, Danimarka, Estonya, İspanya, Fransa, İsviçre gibi gelişmiş ülkeler olmuştur. Bu ülkelerden Hollanda yalnızca D kategorisinde yani itiraz ve temyiz prosedürleri kategorisinde düşük performans göstermiştir. Geri kalan tüm kategorilerde yüksek performans sergilemiştir. Bu noktada Hollanda ve performansı yüksek olan ülkeler ile ticaret yapmak daha kolay hale gelmektedir ve diğer ülkelerinde çeşitli düzenlemeler ve politikalar ile yüksek performans sergilemesi bu ülkeler ile ticari ilişkilerini de güçlendirecektir.

Tablo 3.3 ECA ülkeleri OECD ticaret kolaylaştırma göstergeleri (2022)

Ülkeler	Ort. Per.	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
Hollanda	1,874	2	1,88	1,91	1,42	1,93	2	2	1,94	1,64	1,91	2
Norveç	1,858	2	1,75	1,73	1,75	1,79	2	2	1,79	1,73	1,91	2
İsveç	1,845	1,91	2	1,91	1,58	1,86	1,78	1,85	1,87	1,64	1,91	2
Portekiz	1,833	1,86	1,86	1,91	1,88	1,79	2	1,77	1,66	1,55	1,91	2
Finlandiya	1,829	2	1,88	1,91	1,46	1,71	1,89	1,92	1,71	1,91	1,73	2
Lüksemburg	1,824	1,76	2	1,91	1,67	1,92	2	1,77	1,81	1,5	1,73	2
Birleşik Krallık	1,822	1,91	1,88	1,91	1,46	1,71	1,89	2	1,66	1,73	1,91	2
Danimarka	1,819	1,95	1,75	1,91	1,82	1,92	1,78	1,85	1,7	1,7	1,64	2
Estonya	1,817	1,95	1,75	1,91	1,89	1,86	1,88	1,85	1,73	1,55	1,64	2

¹ Tabloda gösterilen ticaret kolaylaştırma göstergeleri kategori harfleri; A- Bilgi Kullanılabilirliği, B-Ticaret Camiasının Katılımı, C- Ön Kararlar, D-İtiraz Prosedürleri, E-Ücretler ve Masraflar, F-Belgeler, G-Otomasyon, H-Prosedürleri, I-İç Sınır Teşkilat Birliği, J-Dış Sınır Teşkilat Birliği, K-Yönetim ve Tarafsızlık.

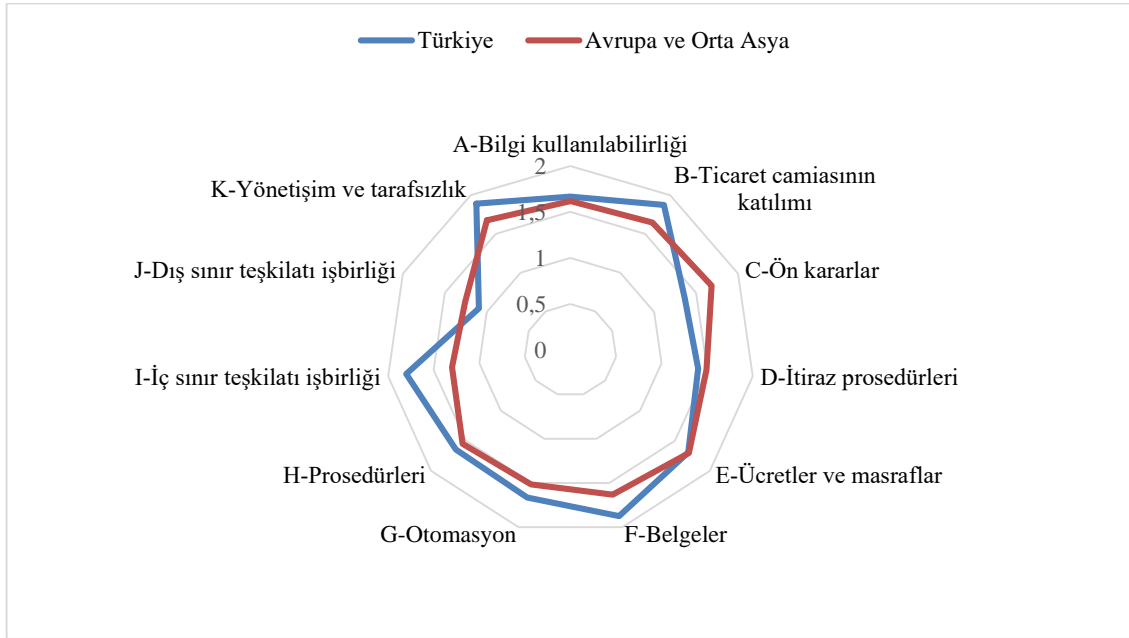
İspanya	1,809	1,76	1,75	1,91	1,78	1,92	2	1,85	1,66	1,64	1,64	2
Fransa	1,805	1,81	1,75	1,91	1,78	1,92	1,88	1,62	1,74	1,64	1,82	2
İsviçre	1,801	1,91	1,75	1,82	1,58	1,79	1,89	1,77	1,86	1,82	1,64	2
Belçika	1,799	1,76	1,88	1,91	1,58	1,92	1,89	1,77	1,73	1,64	1,82	1,89
Polonya	1,798	1,86	1,63	1,91	1,46	2	1,88	1,69	1,82	1,55	2	2
Hırvatistan	1,793	1,76	2	1,91	1,78	2	1,56	1,92	1,91	1,46	1,55	1,89
İrlanda	1,792	1,81	1,71	1,91	1,92	2	1,88	1,92	1,58	1,55	1,55	1,89
Avusturya	1,786	1,81	1,88	1,91	1,42	1,92	1,78	1,77	1,71	1,64	1,82	2
Kıbrıs	1,786	1,91	2	1,91	1,67	2	1,56	1,67	1,87	1,46	1,73	1,89
Almanya	1,775	1,86	1,86	1,82	1,46	1,86	1,88	1,69	1,74	1,64	1,73	2
Slovenya	1,773	1,81	1,75	1,91	1,58	2	2	1,85	1,88	1,3	1,55	1,89
Litvanya	1,769	1,71	2	1,91	1,46	1,86	2	1,77	1,75	1,46	1,55	2
Letonya	1,727	1,81	1,5	1,91	1,62	1,93	1,78	1,92	1,72	1,36	1,46	2
İtalya	1,723	1,7	1,5	1,91	1,33	1,92	1,89	1,69	1,73	1,55	1,73	2
Çek Cumhuriyeti	1,708	1,62	1,5	1,91	1,5	1,93	1,89	1,69	1,68	1,36	1,82	1,89
Bulgaristan	1,693	1,81	1,86	1,91	1,67	1,77	1,89	1,46	1,67	1,18	1,64	1,78
Malta	1,69	1,8	2	1,91	1,44	1,85	1,67	1,62	1,78	1,36	1,73	1,44
Rusya	1,689	1,91	1,88	1,7	1,31	1,86	1,75	1,77	1,59	1,64	1,18	2
Slovakya	1,687	1,71	1,71	1,91	1,31	2	1,33	1,83	1,77	1,36	1,73	1,89
Yunanistan	1,674	1,67	1,63	1,9	1,64	1,71	1,88	1,46	1,85	1,36	1,55	1,78
İzlanda	1,663	1,81	1,83	1,46	1,77	1,85	1,89	1,58	1,64	1,3	1,27	1,89
Türkiye	1,633	1,67	1,88	1,36	1,4	1,69	1,88	1,67	1,65	1,8	1,09	1,89
Macaristan	1,624	1,52	1,57	1,9	1,23	2	1,56	1,85	1,63	1,27	1,46	1,89
Romanya	1,622	1,86	1,71	1,91	1,67	1,92	1,67	1,23	1,7	1,18	1,55	1,44
Gürcistan	1,609	1,62	1,88	1,46	1,23	1,5	1,89	1,69	1,62	1,73	1,09	2
Ermenistan	1,441	1,57	1,14	1,67	1,75	1,85	1,38	1,36	1,52	0,91	0,82	1,89
Arnavutluk	1,426	1,43	1,57	1,57	1,67	1,85	1,56	1,18	1,42	1	0,82	1,63
Kuzey Makedonya	1,386	1,2	1,29	1,75	1,11	1,77	1,67	1,46	1,59	1,2	0,55	1,67
Sırbistan	1,353	1,35	1,29	1,75	1,56	1,62	1,56	1	1,46	0,64	1	1,67
Karadağ	1,347	1,33	1,67	1,36	1,25	1,75	1,56	1,42	1,44	1	0,82	1,22
Azerbaycan	1,299	1,52	1,29	1,33	1,25	1,39	1	1,39	1,46	1,09	0,91	1,67
Kazakistan	1,278	1,1	1,57	2	1,44	1,77	1,13	1,4	1,32	0,82	0,64	0,88
Bosna Hersek	1,243	1,19	1,17	1,88	1,556	1,83	1,11	0,92	1,19	0,82	0,46	1,56
Moldova	1,111	0,95	1,5	1,57	1,56	1,08	0,67	1	1,3	1	0,36	1,22
Ukrayna	1,075	1,1	1,67	1	1,63	1,58	0,78	0,92	0,8	0,5	0,64	1,22
Kırgızistan	1,05	1,19	1,33	1,6	1,22	1,33	0,63	0,67	0,91	0,36	0,64	1,67
Tacikistan	1,043	0,65	1,5	1	0,78	1,67	1	0,89	1,27	0,64	0,64	1,44
Özbekistan	0,854	0,79	1,29	1,33	1,29	1	0,88	0,31	0,86	0,46	0,46	0,75
Belarus	0,694	0,9	0,71	1,29	0,38	0,2	1,13	0,7	0,96	0,44	0,6	0,33

Kaynak: Tablodaki veriler OECD üzerinden alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur (OECD, 2022b).

Bu ülke performanslarına bakıldığında Türkiye'nin ticareti kolaylaştırma performansının altında kalan Macaristan, Romanya, Gürcistan, Ermenistan, Arnavutluk, Kuzey Makedonya, Sırbistan, Karadağ, Azerbaycan, Kazakistan, Bosna Hersek, Moldova, Ukrayna, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Belarus ülkeleri ile ticaret yapması daha karmaşık ve zorlu olabilir. Bu noktada Türkiye'nin gösterdiği performansa

yakın veya üzerinde kalan ülkeler ticaret gerçekleştirirken bu performanslar göz önünde bulundurulursa daha faydalı ticari ilişkiler kurulabilir ve ticaret hacmi artırılabilir.

Aşağıdaki Şekil 3.6'da ECA bölgesi ile Türkiye'nin ticaret performansını karşılaştırılması görülmektedir. Türkiye ECA bölgesinin ortalama performansı ile kıyaslandığında düşük kalmamaktadır. Bu da Türkiye'nin ECA bölgesi ülkeleri ile ticaretinin artırılabilirliğini ve ilişkilerinin sağlıklı ilerleyebileceğini göstermektedir. Elbette ülkelerin kendi politikaları ve ticareti etkileyecek birçok faktör bu performanslar içerisinde yer almamaktadır. Fakat ülkeler ile ticaret gerçekleştirirken ticareti kolaylaştırma performanslarına bakmak ülkelere ticaret yapmak için ön bilgi sağlayabilir ve göstergeler ışığında benimsenen politikalara yön verilebilir.

Şekil 3.2 Türkiye ve ECA bölgesi 2022 OECD ticaret kolaylaştırma performansı

Kaynak: OECD, 2022c

3.2.2 Türkiye'nin ve ECA Ülkeleri ile Ticaret Tamamlayıcılık Endeksi

Bu bölümde Türkiye'nin ECA ülkeleri sektörel olarak dış ticaret iş birlikleri geliştirmesini ve ticaret hacmini artırıcı politikalar izlemesine fayda sağlayacak olan ticaret tamamlayıcılık endeksi hesaplanmaktadır. Ticaret tamamlayıcılık endeksi (Trade Complementarity Index- TCI) bir ülkenin ihracat yapısının diğer ülkenin ithalat yapısı ile ne derece benzeştiğini yani örtüştüğünü hesaplamaktadır. Ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek değere sahip olması ticaretin artması ile iki ülkenin de kazançlı

olabileceğini ihtimalini göstermekte, ikili veya bölgesel ticaret anlaşmalarının düzenlemelerinin değerlendirilmesi için de fayda sağlayabilmektedir (WITS, 2024).

Ticaret tamamlayıcılık endeksi 0 ile 100 arasında değer almaktadır. 0 değeri ülkelerin ticaret profillerinin uyuşmadığını göstermektedir, 100 ise ülkelerin ticaretinin yüzde yüz tamamlayıcı olduğunu göstermektedir. TCI hesaplanan değeri 100 değerine yaklaştıkça ülkelerin ihracat ve ithalat yapılarının tamamlayıcılığı artmakta, 0 değerine yaklaştıkça azalmaktadır (Economic and Social Commission for Asia and The Pacific, 2009: 80). Ticaret tamamlayıcılık endeksi formülü aşağıdaki gibidir:

$$100 * \left[1 - \sum_k \left| \frac{m_{jk}}{M_j} - \frac{x_{ik}}{X_i} \right| \right] \quad (3.1)$$

Formülde gösterilen x ev sahibi olan yani ihracat gerçekleştiren i ülkesinden k ürününün ihracat değerini göstermektedir. X ise i ülkesinin toplam ihracatını göstermektedir. Partner ülke olan yani ithalat yapan ülke j 'nin k ürünü ithalatının değeri m ile gösterilmektedir. M ise j ülkesinin toplam ithalat değerini göstermektedir (World Integrated Trade Solution, 2013:19).

Endeks her ne kadar faydalı olacak sonuçlar verse de bazı sınırlılıkları vardır. Bu endekste ticaret ortaklarının mesafeleri ve taşıma maliyetleri göz önüne alınmamaktadır. Endekse göre tamamlayıcı yüksek çıkan ve ideal ticaret ortağı olabilecek ülkeler uzak mesafeden dolayı olamayabilirler (World Integrated Trade Solution [WITS], 2013:19). Başka bir sebep ise geçmişte aralarında yaşanan gerilimli olaylar ideal ticaret ortağı olmasını engelleyebilir. Endeks bunları ele almamaktadır. Fakat ülkeler endeks sonucuna göre ikili anlaşma veya düzenlemeleri değerlendirebilir ve böylelikle ikili ilişkiden kazançlı çıkabilirler.

Türkiye ile ECA ülkelerinin ticaret tamamlayıcılık endeksi, Türkiye'nin kazançlı çıkabileceği ticaret ortaklarının belirlenmesi ve bu ortaklar ile ikili veya bölgesel anlaşmaların değerlendirilerek yeni anlaşmalar veya düzenlemelere gidilmesi için bilgi verme amaçlıdır. Ayrıca endeksin yüksek çıktığı ülkeler ile zaten güçlü ilişkiye sahip olduğu ve böylece kazançlı çıktığı ticaret ortakları da belli olacaktır veya endeksin yüksek çıktığı fakat ticaret hacminin ve ilişkilerinin zayıf olduğu ülkeler de belli olacaktır. Dolayısıyla ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilerek Türkiye'nin dış ticaretinde ticari iş birliklerini ve anlaşmalarını güçlendirmesi amacıyla ticaret tamamlayıcılık endeksi hesaplanacaktır.

Aşağıda Tablo 3.6’da ECA ülkelerinin Türkiye ile ticaret tamamlayıcılık endekslerinin sonuçları yer almaktadır. Tabloda ülkeler 2022 yılında en yüksek değerden en düşük değere doğru sıralanmıştır. Ticaret tamamlayıcılığı en yüksek ülke olarak Avusturya üst sırada yer almaktadır. En düşük tamamlayıcılığı olan ülke ise Malta olmuştur.

Tablo 3.4 Türkiye ile ECA ülkeleri ticaret tamamlayıcılık endeksleri

Ülkeler	2018	2019	2020	2021	2022
Avusturya	68,47	70,13	70,65	70,49	71,94
Lüksemburg	71,86	73,66	72	70,75	71,85
Polonya	66,94	69,49	68,4	69,13	70,7
Kazakistan	63,61	63,62	62,83	68,4	70,69
Romanya	67,99	69,36	68,74	69,16	70,55
Ermenistan	63,24	65,3	63,88	65,14	70,21
Azerbaycan	64,16	65,29	64,97	67,46	69,97
Norveç	66,09	67,33	67,75	67,04	69,28
Özbekistan	63,97	64,45	62,43	64,96	69,24
Danimarka	64,35	66,43	66,3	66,94	69,12
Arnavutluk	67,09	67,15	69,36	67,86	68,96
Portekiz	67,23	67,55	67,85	67,22	68,53
Estonya	63,38	66,9	66,47	65,75	68,2
Bosna Hersek	63,62	65,49	65,3	66,25	67,73
Gürcistan	64,55	67,94	66,5	65,28	67,61
Fransa	65,71	67,72	68,81	67,69	67,29
Almanya	64,99	66,91	66,83	66,33	67,09
İsveç	64,33	66,37	64,94	65,12	66,73
Çek Cumhuriyeti	63,8	64,86	63,05	64,09	66,23
Bulgaristan	62,24	63,61	63,51	64,16	66,16
Slovakya	67,31	68,08	65,62	64,54	65,82
İtalya	66,1	68,05	68,14	67,21	65,78
Kırgız Cumhuriyeti	61,62	63,12	66,33	65,53	65,56
Hırvatistan	65,62	68,46	67,53	66,93	65,5
Finlandiya	61,53	63,43	64,21	63,02	65,28
İzlanda	59,73	61,09	64,46	63,09	65,22
İspanya	65,66	67,37	66,4	64,38	65,15
Birleşik Krallık	64,73	64,92	63,17	63,94	64,69
Karadağ	63,07	65,07	64,36	62,76	63,58
Macaristan	60,75	61,9	61,1	61,05	63,14
Ukrayna	57,81	62,25	64,18	62,72	63,04
Rusya	63,23	63,07	62,75	61,92	62,74
Sırbistan	60,22	61,67	62,34	62,31	62,59
Belarus	62,68	64,18	64,67	58,31	62,46
Kuzey Makedonya	62,33	61,97	62,08	62,79	62,45
Letonya	62,65	64,34	64,08	64,1	62,2
Tacikistan	59,78	59,42	54,52	60,48	61,73

Litvanya	61,93	63,82	64,9	63,81	61,71
Slovenya	68,5	66,84	64,16	62,68	61,09
Moldova	62,96	64,46	65,69	63,86	61,07
Belçika	63,17	66,25	65,85	63,01	60,1
Hollanda	56,33	58,28	58,4	57,43	57,73
Yunanistan	51,72	54,5	54,94	53,43	53,83
İrlanda	46,97	49,82	49,83	49,53	50,98
İsviçre	49,8	49,62	47,06	49,79	50,24
Malta	44,05	41,81	48,08	46,14	48,67

Kaynak: Türkiye ile ECA ülkelerinin ticaret tamamlayıcılık endeksleri ayrı ayrı WITS üzerinden hesaplanarak yazar tarafından oluşturulmuştur (WITS, 2024).

4. BULGULAR

Bu bölümde Türkiye ile ECA ülkeleri arasındaki ticarete ilişkin analizlerin bulguları ele alınmaktadır. OECD verilerine göre ECA bölgesinde 48 ülke bulunması ve doğru değerlendirme yapabilmek adına Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin ülkeler arasından çıkartılması çalışmanın sınırlılıklarından biridir. Bu doğrultuda, Türkiye ile birlikte 46 ülke ele alınmıştır. Türkiye'nin ECA ülkeleri ile ticareti, ticaret tamamlayıcı endeks sonuçları ve bu ülkelerin ticaret kolaylaştırma performanslarından ulaşılan göstergeler ve bunların sonuçları doğrultusunda elde edilen bulgular ile ele alınarak değerlendirilecektir.

4.1. Türkiye ile Ticaret Tamamlayıcılık Endeksi Yüksek ECA Ülkeleri ve Ticaret Kolaylaştırma Performansları

Tablo 3.6'da yer alan değerlere göre 46 ülke içerisinde en yüksek ticaret tamamlayıcılık endeks sonuçları olan 28 ülke Tablo 4.1' de gösterilmiştir. Ayrıca Tablo 3.5'te yer alan 46 ülkeden ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan 28 ülkenin Tablo 4.2'de ticaret kolaylaştırma performansları gösterilmiştir. Tablo 4.1'de ülkeler ticaret kolaylaştırma performanslarına göre yeşil, turuncu, kırmızı ile renklendirilmiştir.

Aşağıda Tablo 4.1'e göre ticaret tamamlayıcılık endeks sonuçları görülmektedir. TCI değeri yüksek olan değerden düşük olan değere doğru Türkiye'nin ihracatın da tamamlayıcılığı en yüksek olan ülkeler sıralanmıştır. Türkiye ile tamamlayıcılığı %65 ve üzeri olan 27 ülke ile ticaret tamamlayıcılığı %64,69 olan Birleşik Krallık tabloda yer almaktadır. ECA ülkelerinde bu ülkelerinin ithalat yapısının yıllar içerisinde Türkiye'nin ihracat yapısı ile ne derece uyduğu/benzeştiği yani tamamlayıcılığı görülmektedir.

Tablo 4.1'de ülkelerin renkli gösterilmesinin sebebi yukarıdaki bölümde verilen Türkiye ile ECA ülkelerinin ticaret kolaylaştırma performanslarını daha anlaşılır biçimde değerlendirmek içindir. Ticaret kolaylaştırma performansı iyi olan ve Türkiye'den yüksek olan ülkeler yeşil ile, ticaret kolaylaştırma performansı orta olan ve Türkiye ile ortalama aynı performansa sahip ülkeler turuncu renk ile, yine performansı hem diğer ülkelere hem de Türkiye'ye göre düşük olan ülkeler kırmızı renk ile belirtilmiştir. Renkler ile gösterilmesinin nedeni bir ülke ile ticaret tamamlayıcılık endeks sonucu yüksek olsa bile o ülkenin ticaret kolaylaştırma performansının düşük olması ticari ilişkiler kurmayı olumsuz etkileyebilir.

Tablo 4.2’de Türkiye ile ticaret tamamlayıcı endeksi yüksek olan 28 ülkenin ticaret kolaylaştırma göstergeleri görülmektedir. Bu ülkeler ticaret kolaylaştırma performansına göre en yüksekte en düşüğe sıralanmıştır.

Tablo 4.1’e bakıldığında Türkiye’nin ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkeler görülmektedir. Bu ülkelerden Avusturya, Lüksemburg, Polonya, Norveç, Danimarka, Portekiz, Estonya, Fransa, Almanya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Slovakya, İtalya, Hırvatistan, Finlandiya, İzlanda, İspanya, Birleşik Krallık ülkelerinin hem ticaret tamamlayıcılığı hem de ticaret kolaylaştırma performansları yüksektir. Bu da Türkiye’nin ihracat yapısının bu ülkelerin ithalat yapısıyla iyi uyduğunu ve bu ülkelerin ticaret kolaylaştırma performanslarının iyi olduğunu göstermektedir. Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan fakat ticaret kolaylaştırma performansı ortalama ve Türkiye ile aynı düzeylerde olan ülkeler ise Romanya, Ermenistan, Arnavutluk, Gürcistan ülkelerinden oluşmaktadır. Yine Türkiye ile ticaretin tamamlayıcılığının yüksek olduğu fakat ticaret kolaylaştırma performanslarının düşük olduğu ülkeler Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan, Bosna Hersek, Kırgızistan ülkelerinden oluşmaktadır.

Tablo 4.1 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ECA ülkeleri

Ülkeler ¹	2018	2019	2020	2021	2022
Avusturya	68,47	70,13	70,65	70,49	71,94
Lüksemburg	71,86	73,66	72	70,75	71,85
Polonya	66,94	69,49	68,4	69,13	70,7
Kazakistan	63,61	63,62	62,83	68,4	70,69
Romanya	67,99	69,36	68,74	69,16	70,55
Ermenistan	63,24	65,3	63,88	65,14	70,21
Azerbaycan	64,16	65,29	64,97	67,46	69,97
Norveç	66,09	67,33	67,75	67,04	69,28
Özbekistan	63,97	64,45	62,43	64,96	69,24
Danimarka	64,35	66,43	66,3	66,94	69,12
Arnavutluk	67,09	67,15	69,36	67,86	68,96
Portekiz	67,23	67,55	67,85	67,22	68,53
Estonya	63,38	66,9	66,47	65,75	68,2
Bosna Hersek	63,62	65,49	65,3	66,25	67,73
Gürcistan	64,55	67,94	66,5	65,28	67,61
Fransa	65,71	67,72	68,81	67,69	67,29
Almanya	64,99	66,91	66,83	66,33	67,09
İsveç	64,33	66,37	64,94	65,12	66,73
Çek Cumhuriyeti	63,8	64,86	63,05	64,09	66,23

¹ Yeşil renkli sahip ülkeler ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olanlar, turuncu renkli ülkeler ticaret kolaylaştırma performansı ortalama değerde olanlar, kırmızı renkli ülkeler ise ticaret kolaylaştırma performansı düşük olanlardır.

Bulgaristan	62,24	63,61	63,51	64,16	66,16
Slovakya	67,31	68,08	65,62	64,54	65,82
İtalya	66,1	68,05	68,14	67,21	65,78
Kırgızistan	61,62	63,12	66,33	65,53	65,56
Hırvatistan	65,62	68,46	67,53	66,93	65,5
Finlandiya	61,53	63,43	64,21	63,02	65,28
İzlanda	59,73	61,09	64,46	63,09	65,22
İspanya	65,66	67,37	66,4	64,38	65,15
Birleşik Krallık	64,73	64,92	63,17	63,94	64,69

Kaynak: Türkiye ile ECA ülkelerinin ticaret tamamlayıcılık endeksleri ayrı ayrı WITS üzerinden hesaplanarak Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur (WITS, 2024).

Tablo 4.1’de ülkelere bakıldığında yıllara göre Türkiye ile ticaretin tamamlayıcılığının yükseldiği görülmektedir. Kazakistan, Ermenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Danimarka, Kırgızistan, İzlanda ülkelerinin yıllara göre ithalat yapıları Türkiye’nin ihracat yapısı ile daha uyumlu hale gelmiştir. Genele bakıldığında ülkelerin yıllara göre Türkiye’nin ihracat yapısı ile uyumlu bir yapıda ilerlediği görülmektedir. Ancak ülkeler arasında İtalya ve Hırvatistan’ın 2022 yılındaki tamamlayıcılığı önceki yıllara göre düşmüştür. İtalya’nın 2018 yılından 2021 yılına kadar ticaret tamamlayıcılığı artış göstermiş fakat 2018 yılında 67,21 olan tamamlayıcılık endeksi 65,78’e düşmüştür. Hırvatistan 2018 yılında 65,62 iken 2019 yılında artmış fakat 2020 yılı itibariyle 2021, 2022 yıllarında Türkiye ile tamamlayıcılığı azalmıştır. Burada bu iki ülkenin ithalat yapılarının Türkiye’nin ihracat yapısı ile tamamlayıcılığının azaldığı görülmektedir. Yıllara göre bu ülkelerin ithalat yapılarındaki değişim çeşitli nedenlerden değişmiş olabilir fakat özellikle 2019 ve 2022 yıllarında tamamlayıcılığın azalması pandemi nedeniyle ithalat yapılarının değişikliğe uğramış olmasından kaynaklı olabilir. 2019 yılında meydana gelen pandemi nedeniyle ülkelerin ihtiyaç ve talepleri değişmiş ve buna karşın ihracat ve ithalat yapıları değişmiştir. Bu nedenle Tablo 4.1’de görülen ülkelere Lüksemburg, Polonya, Ermenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Danimarka, Estonya, Bosna Hersek, Gürcistan, Almanya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Slovakya, Hırvatistan, İspanya, Birleşik Krallık ülkelerinin 2019 yılından 2020 yılına Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı azalmıştır. Bu ülkelerin ithalat yapısı ile Türkiye’nin ihracat yapısında uyum yani tamamlayıcılık azalmıştır. Fakat bazı ülkelere bu ülkelerin aksine 2019 yılından 2020 yılına tamamlayıcılık artış göstermiştir. 2019 yılında ortaya çıkan pandemi ile ülke içinde değişen ihtiyaç ve talepler Portekiz, Arnavutluk, Fransa, Finlandiya, İzlanda ülkelerinin ithalat yapısını Türkiye’nin ihracat yapısı ile uyumunu, tamamlayıcılığını artırmış olabilir.

Tablo 4.1’de yer alan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performanslarına bakıldığında yedi ülke hariç diğerlerinin performansları yüksek ve Türkiye’den iyidir. Diğer ülkelerden dördünün performansı Türkiye ile yaklaşık olarak aynıdır. Geri kalan üç ülkenin ise performansları Türkiye’den düşüktür. Bu ülkelerin ticaret kolaylaştırma göstergelerine detaylı olarak Tablo 4.2’de ele alınmıştır ve kategorilere göre aldıkları değerler görülmektedir. Öncelikle Türkiye’nin ticaret tamamlayıcılığını yüksek olduğu ülkeleri ele almak değerlendirme ve sonuca ulaşma bakımından önemlidir. Bu nedenle Tablo 4.1’deki ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performanslarına sırayla bakılacak olursa ilk sırada Avusturya incelenmelidir. Avusturya’nın ticaret kolaylaştırma göstergeleri detaylı olarak ele alındığında Avusturya performans sıralamasında ECA ülkeleri arasında 17. Sırada yer almaktadır.

Tablo 4.2 Ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan 28 ülkenin ticaret kolaylaştırma göstergeleri

Ülkeler	Ort. Per.	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K
Norveç	1,858	2	1,75	1,73	1,75	1,79	2	2	1,79	1,73	1,91	2
İsveç	1,845	1,91	2	1,91	1,58	1,86	1,78	1,85	1,87	1,64	1,91	2
Portekiz	1,833	1,86	1,86	1,91	1,88	1,79	2	1,77	1,66	1,55	1,91	2
Finlandiya	1,829	2	1,88	1,91	1,46	1,71	1,89	1,92	1,71	1,91	1,73	2
Lüksemburg	1,824	1,76	2	1,91	1,67	1,92	2	1,77	1,81	1,5	1,73	2
Birleşik Krallık	1,822	1,91	1,88	1,91	1,46	1,71	1,89	2	1,66	1,73	1,91	2
Danimarka	1,819	1,95	1,75	1,91	1,82	1,92	1,78	1,85	1,7	1,7	1,64	2
Estonya	1,817	1,95	1,75	1,91	1,89	1,86	1,88	1,85	1,73	1,55	1,64	2
İspanya	1,809	1,76	1,75	1,91	1,78	1,92	2	1,85	1,66	1,64	1,64	2
Fransa	1,805	1,81	1,75	1,91	1,78	1,92	1,88	1,62	1,74	1,64	1,82	2
Polonya	1,798	1,86	1,63	1,91	1,46	2	1,88	1,69	1,82	1,55	2	2
Hırvatistan	1,793	1,76	2	1,91	1,78	2	1,56	1,92	1,91	1,46	1,55	1,89
Avusturya	1,786	1,81	1,88	1,91	1,42	1,92	1,78	1,77	1,71	1,64	1,82	2
Almanya	1,775	1,86	1,86	1,82	1,46	1,86	1,88	1,69	1,74	1,64	1,73	2
İtalya	1,723	1,7	1,5	1,91	1,33	1,92	1,89	1,69	1,73	1,55	1,73	2
Çek Cumhuriyeti	1,708	1,62	1,5	1,91	1,5	1,93	1,89	1,69	1,68	1,36	1,82	1,89
Bulgaristan	1,693	1,81	1,86	1,91	1,67	1,77	1,89	1,46	1,67	1,18	1,64	1,78
Slovakya	1,687	1,71	1,71	1,91	1,31	2	1,33	1,83	1,77	1,36	1,73	1,89
İzlanda	1,663	1,81	1,83	1,46	1,77	1,85	1,89	1,58	1,64	1,3	1,27	1,89
Romanya	1,622	1,86	1,71	1,91	1,67	1,92	1,67	1,23	1,7	1,18	1,55	1,44
Gürcistan	1,609	1,62	1,88	1,46	1,23	1,5	1,89	1,69	1,62	1,73	1,09	2
Ermenistan	1,441	1,57	1,14	1,67	1,75	1,85	1,38	1,36	1,52	0,91	0,82	1,89
Arnavutluk	1,426	1,43	1,57	1,57	1,67	1,85	1,56	1,18	1,42	1	0,82	1,63
Azerbaycan	1,299	1,52	1,29	1,33	1,25	1,39	1	1,39	1,46	1,09	0,91	1,67
Kazakistan	1,278	1,1	1,57	2	1,44	1,77	1,13	1,4	1,32	0,82	0,64	0,88
Bosna Hersek	1,243	1,19	1,17	1,88	1,556	1,83	1,11	0,92	1,19	0,82	0,46	1,56

Kırgızistan	1,05	1,19	1,33	1,6	1,22	1,33	0,63	0,67	0,91	0,36	0,64	1,67
Özbekistan	0,854	0,79	1,29	1,33	1,29	1	0,88	0,31	0,86	0,46	0,46	0,75

Kaynak: Tablo OECD 2022 verilerine göre yazar tarafından oluşturulmuştur (OECD, 2022b).

Tablo 4.2’de gösterilen kategoriler ise şöyledir;

- A-Bilgi Kullanılabilirliği
- B-Ticaret Camiasının Katılımı
- C-Ön Kararlar
- D-İtiraz Prosedürleri
- E-Ücretler ve Masraflar
- F-Belgeler
- G-Otomasyon
- H-Prosedürleri
- I-İç Sınır Teşkilat Birliği
- J-Dış Sınır Teşkilat Birliği
- K-Yönetim ve Tarafsızlık

Avusturya’nın bu kategorilere göre Tablo 4.2’de ticaret kolaylaştırma göstergelerine bakıldığında en iyi değere sahip olduğu kategori K- yönetim ve tarafsızlık kategorisidir. Kategori değeri 2’dir. Diğer tüm ülkelerin bu kategorisindeki değere göre karşılaştıracak olursak var olan en yüksek değer zaten 2 değeridir. Bu kategoriler arasından en düşük değere sahip olduğu kategori ise 1,42 değerle D- itiraz prosedürleridir. Diğer kategorilere bakıldığında bir diğer en yüksek kategori C- ön kararlar ve E- ücretler ve masraflar kategorileridir. Avusturya’nın genel olarak kategori değerleri yüksektir. En yüksek olan yönetim ve tarafsızlık kategorisinin alt kategorilerine bakıldığında ise 2 değerini hangi kriterler doğrultusunda aldığı Tablo 3.3’te yer almaktadır. Yönetim ve tarafsızlık kategorisi için, sınır teşkilatlarındaki şeffaf yapılar ve işlevlerin açıkça tesis edilmesi, sınır teşkilatlarında uygulanan etik politikası, sınır teşkilatlarında oluşturulan davranış kuralları, sınır teşkilatı personelinin suistimallerine karşı etkili yaptırımlar, sınır sürecine dahil olan kurumların politika ve prosedürleri hakkında etkin iç iletişim, sınır sürecinde dahil olan çeşitli kurumlarda oluşturulan iç denetim mekanizması, gümrük idaresinin finansmanına ilişkin açık hükümler, yıllık gümrük raporunun yayımlanması gibi kriterlere göre puan almış ve kategorinin ağırlığına göre bu değere ulaşılmıştır. Kategoriler arasından en düşük değere sahip olduğu itiraz prosedürlerinin değerlendirme kriterlerine bakıldığında ise temyiz usul kararlarına ilişkin bilgilerin kamuya açık olması,

gümrük kararları için bağımsız veya üst düzey idari ve adli itiraz prosedürlerinin mevcut olması, itiraz mekanizmasının zamanında olması, idarenin kararlarına ilişkin mevcut bilgiler, gümrükler veya diğer sınır kurumları tarafından yapılan ve tüccarlar lehine sonuçlanan itirazların ortalama yüzdesi, yıllık ortalama itiraz sayısı, yıllık ortalama adli temyiz sayısı, adli itirazların karara bağlanması için süre sınırının varlığı, zorlu düzenlemelerle yasal çerçevenin etkinliği, yargı bağımsızlığı gibi kriterlere göre bu değeri aldığı görülmektedir. Yine yüksek değere sahip olduğu ön kararlar kategorisinde topla ön karar sayısı talebi, ön kararın verileceği azami süre, bağlayıcı ön kararların verilmesi, ön kararın geçerli olduğu süre, ön kararın incelenmesini veya değiştirilmesini talep etme hakkı gibi kriterle göre, ücretler ve masraflar kategorisinde ise ücretler ve masraflar hakkında yayınlanan bilgiler, her şey dahil ücretler ve masraflar hakkında bilgi, soruların yanıtlanması ve gerekli form ve belgelerin sağlanmasına ilişkin ücretler, ücret ve harçların çeşitliliği gibi kriterlere göre yüksek değer almıştır. Genel olarak Avusturya'nın kategorilerde yüksek değer alması ticaretini kolaylaştırma performansını yükseltmiştir. Performansının yüksek olması diğer ülkelerin Avusturya ile ticaret yapmanın daha güvenilir ve kolay olacağını sağlam ilişkiler kurulabileceğini ve süreçlerin daha kolay yürütüleceği bu sayede ön görülebilmektedir.

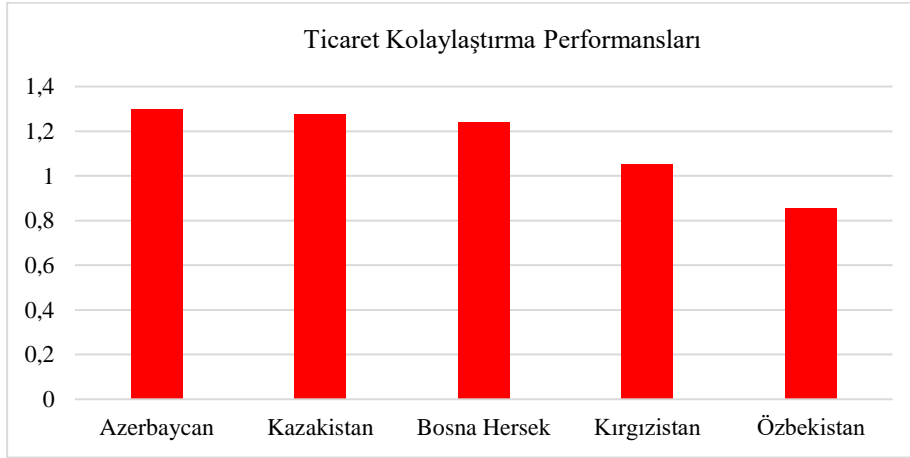
Lüksemburg Tablo 4.2'ye göre B- ticaret camiasının katılımı, F- belgeler, K- yönetim ve tarafsızlık kategorilerinde 2 değerine sahiptir. Diğer kategoriler de yüksek değerlere sahiptir ve kategoriler arasından en düşük değere sahip olduğu kategori ise 1,5 değeri ile I- iç sınır teşkilatı iş birliği kategorisidir. Bu kategori, sınır kontrol verimliliğini artırmak ve ticareti kolaylaştırmak amacıyla, sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan yerel kuruluşların faaliyetlerinin genel işbirliği ve koordinasyonu, kurumlar arası koordinasyonu destekleyecek kurumsallaşmış mekanizma, sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan kurumlar arasındaki denetimlerin yurt içi koordinasyonu, Sınır kontrol verimliliğini artırmak ve ticareti kolaylaştırmak amacıyla sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan kuruluşlar arasında yapılan denetim ve kontrollerin ortak sonuçları, koordineli/paylaşılan risk yönetimi mekanizmaları, koordineli/paylaşılan altyapı ve ekipman kullanımı, yetkili operatör programları gibi kriterlere göre değerlendirilmiştir. Genel olarak bakıldığında Lüksemburg ile ticaret yapma sürecinin kolay ve güvenli yürütüleceği, bilgilere erişilebilir olacağı, belgeler ile süreçlerin kolay işleyeceği ön görülebilmektedir.

Polonya da ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olan ülkeler arasındadır. Lüksemburg'a benzer biçimde, yüksek değere sahip olduğu kategoriler E- ücretler ve masraflar, J- dış sınır teşkilatı, K- yönetim ve tarafsızlık kategorileridir. Kategoriler arasında en düşük olan ise D- itiraz prosedürleri kategorisidir. Fakat yine de tüm kategoriler Türkiye'den yüksek değerdedir ve ülkenin ticaret kolaylaştırma performansı genel olarak yüksektir. Bu da ticaret yapmanın kolay olabileceği bir ülke olarak kabul edilebilmesine imkân sağlamaktadır. Yine ticaret kolaylaştırma da yüksek performansa sahip olan ülkeler, Norveç, Danimarka, Portekiz, Estonya, Fransa, Almanya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Slovakya, İtalya, Hırvatistan, Finlandiya, İzlanda, İrlanda, Birleşik Krallık ülkeleridir. Bu ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları genel olarak tüm kategorilerde yüksektir. Sıralaması ticaret tamamlayıcı endekse göre olduğu için ticaret kolaylaştırma performansları birbirinden daha yüksek veya daha düşük olabilir. Bu ülkelerin belli kategorileri Türkiye'nin bazı kategorilerinden düşük değerdedir. Fakat genel görünümde Tablo 4.1'de yeşil renkte görünen ülkelerin hepsinin performansları Türkiye'den belli ölçüde yüksektir. Bazı ülkelerin ticaret kolaylaştırma göstergeleri Türkiye'den daha yüksek olmasına karşın, bazıları Türkiye'den daha az değere sahiptir. Fakat ticaret yapılırken önemli olan kriterlerinden biri ticaret kolaylaştırma performansının yüksek olmasıdır. O nedenle bu ülkeler ile ticaret yapmak hem ticaret tamamlayıcılığın yüksek olması nedeniyle hem de ticaret kolaylaştırma performanslarının yüksek olması sebebiyle iyi olabileceğini göstermektedir.

Tablo 4.1'de ticaret tamamlayıcı endeksinin yüksek olduğu diğer ülkelere bakıldığında turuncu renkli ülkeler ortalama ticaret kolaylaştırma performansına sahip olan ülkeler olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin Tablo 4.2'de ticaret kolaylaştırma performanslarının Türkiye'den düşük olduğu görülmektedir. Romanya, Ermenistan, Arnavutluk, Gürcistan ülkelerinin ticaret kolaylaştırma performansının 1,6 ve 1,4 civarlarında olduğu görülmektedir. Diğer yandan Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan, Bosna Hersek ve Kırgızistan'ın ticaret kolaylaştırma performansları Türkiye'nin çok daha altında kalmaktadır. Bu ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları 1,2 ila 0,8 arasındadır. Oldukça düşük performanslara sahip bu ülkeler ile ticaret yaparken bu değerler göz önüne alınmalıdır. Ortalama değerde olan turuncu renkli ülkelerin ticaret kolaylaştırma göstergelerini detaylı olarak bakıldığında Tablo 4.1'de ilk sırada olan Romanya ele alınmalıdır. Romanya'nın sahip olduğu en yüksek değer E- ücretler ve masraflar kategorisidir. Bu kategorinin değeri 1,92'dir ardından C- ön kararlar

kategorisinde 1,91 değerine sahiptir. Fakat Romanya'nın yüksek olduğu bu kategorilerde Türkiye' daha düşük değerlere sahiptir. Romanya'nın en düşük olduğu kategori 1,23 puan ile G- otomasyon kategorisidir. Türkiye bu kategoride 1,69 değerine sahiptir. Romanya'nın diğer kategorilerde ortalama 1,98 ile 1,4 aralığındadır. Tablo 3.3'te G kategorisini değerlendirme kriterlerine bakıldığında Romanya'nın otomasyon kategorisinde düşük bir değer almasının nedeni, elektronik gümrük süreçlerinden düşük puan almış olmasıdır. Dolayısıyla Romanya ile ticaret yaparken otomasyon sisteminin Türkiye'ye göre daha az gelişmiş olması elektronik ortamda yapılacak işlemlerin daha yavaş ilerlemesine ve uzun sürmesine dolayısıyla işlemlerde kolaylık bakımından zayıf kalmasına neden olabilir. Fakat Romanya'nın bazı kategorilerinin Türkiye'den yüksek olması ise karşılıklı olarak tolere edilebilir. Tablo 4.2'ye bakıldığında Gürcistan ise K-yönetim ve tarafsızlık kategorisinde en yüksek değere sahiptir ve 2 değerini almıştır. En düşük olduğu kategori ise 1,09 değeri ile J- dış sınır teşkilat birliği kategorisidir. Bu kategori Türkiye'nin de en düşük değere sahip olduğu kategoridir ve Gürcistan ile aynı değeri almıştır. Tablo 3.3'te düşük olduğu kategorinin kriterlerine bakıldığında, sınır kontrol verimliliğini artırmak ve ticareti kolaylaştırmak amacıyla sınır ötesi ticaretin yönetiminde yer alan kuruluşların sınır ötesi iş birliği ve faaliyetlerinin koordinasyonu, varsa kara sınırlarında çalışma gün ve saatlerinin komşu ülkelerle uyumlu hale getirilmesi, farklı bilgisayar sistemlerinin sınır ötesi koordinasyonu/uyumlaştırılması, risk yönetimi iş birliği, komşularla ortak tesislerin geliştirilmesi ve paylaşılması, uluslararası düzeyde personel değişimi ve eğitim programları gibi kriterlerinden düşük puan aldığı görülmektedir. Düşük değer aldığı bir diğer kategori itiraz prosedürleri kategorisidir. Ermenistan ise en yüksek K-yönetim ve tarafsızlık kategorisinden 1,89 değerini almıştır, Türkiye ile bu kategoride aynı değeri almışlardır. En düşük değer aldığı kategoriler I-iç sınır teşkilat birliği ile J-dış sınır teşkilat birliği kategorileridir. Bu değerler Türkiye'nin aynı kategorideki değerlerine göre düşüktür. Bu da ticaret gerçekleştirirken Türkiye için problem yaratabilir. Tablo 4.2'ye bakıldığında Arnavutluk'un en yüksek değer aldığı kategorinin E- ücretler ve masraflar kategorisi olduğu görülmektedir. Bu kategori de Türkiye'den daha yüksek bir değere sahiptir. Türkiye'nin bu kategorideki değeri 1, J- dış sınır teşkilat birliği 1,69 iken Arnavutluk'un 1,85'tir. Fakat bazı kategorilerde Türkiye'nin yüksek olması bazı kategorilerde Arnavutluk'un yüksek değere sahip olması tolere edilebilir görülmektedir. Türkiye Tablo 4.1'de bulunan turuncu renkli olan ülkelerden ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olsa da kategoriler ayrı ayrı incelendiğinde bazı kategorilerde bu ülkeden düşük puan

aldığı görülmektedir. Bu nedenle genel olarak bu ülkeler ile bazı aksaklıklar karşılıklı olarak tolere edilerek iyi bir ticaret ortağı olabilecekleri görülmektedir.

Şekil 4.1 Ticaret kolaylaştırma performansı düşük olan ECA ülkeleri

Tablo 4.1’de kırmızı renkli ülkeler Türkiye’den çok daha düşük ticaret kolaylaştırma performansına ve göstergelerine sahiptir. ECA ülkeleri arasında Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu bu ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansı tabloda görünen diğer ülkelerden en düşük seviyede olanlardır. Bu ülkeler Tablo 4.1’deki sırasına göre Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan, Bosna Hersek ve Kırgızistan ülkeleridir. Yukarıdaki Şekil 4.1’de bu ülkelerin ticaret kolaylaştırma göstergeleri en yüksekten en düşüğe Azerbaycan 1,299, Kazakistan 1,278, Bosna Hersek 1,243, Kırgızistan 1,05 ve en düşük seviyede olan Özbekistan ise 0,854 ticaret kolaylaştırma performansına sahiptir. Azerbaycan tüm kategorilerde Türkiye’den düşük seviyededir. Dolayısıyla ticaret kolaylaştırma performansının tüm kategorilerde düşük olması Türkiye’nin ticaret gerçekleştirirken çeşitli sorunlarla karşılaşabileceği bir ticaret ortağı görünümünü vermektedir. Kazakistan’a bakıldığında C- ön kararlar kategorisinde 2 değerini alarak en yüksek kategorisi olmuştur. Aynı zaman da Türkiye bu kategoride 1,36 değerini almıştır. Yine E- ücretler ve masraflar kategorisinde az bir farkla Türkiye’den yüksek değere sahiptir. Genel olarak performans açısından Türkiye’den zayıf olsa da iki kategoride de Türkiye’den yüksek olması ticaret yaparken bu kategoriler açısından kolaylık sağlayabilir. Fakat bazı kategorilerde Türkiye’den daha düşük seviyede değere sahip olması Türkiye’nin ticaret ortağı olarak sorun yaratabilir. Bosna Hersek de Kazakistan ile aynı kategorilerde yüksek değere sahiptir ve Türkiye bu kategorilerde düşük seviyede kalmıştır ayrıca itiraz prosedürlerinde de az bir farkla Türkiye’den yüksek değere sahiptir. Fakat genel çerçevede diğer kategoriler Türkiye’den oldukça düşük seviyede kalmıştır. Özellikle J- dış sınır teşkilatı iş birliği kategorisinde 0,46 değerle en

düşük kategorisi olmuştur. Kırgızistan, performans olarak oldukça düşük kalmıştır ve performans değeri 1,05'tir. C- ön kararlar kategorisi hariç diğer tüm kategorilerde Türkiye'den çok düşük bir seviyede performansa sahiptir. Bu Kırgızistan ile ticaret ortağı olmanın zorlu olabileceğini göstermektedir. Ticaret tamamlayıcılık endekslerinin bulunduğu Tablo 4.1'de bulunan son ülke olarak ele alacağımız Özbekistan ise bu ülkeler arasında en düşük ticaret kolaylaştırma performansına sahiptir ve değeri 0,854'tür. Dolayısıyla Türkiye'den çok düşük bir seviye olması, ticaret kolaylaştırma göstergelerinin tümünde zayıf kalması ve ticaret kolaylaştırma bakımından daha gelişmemiş bir yapıda kalması zorlu bir ticaret ortağı olacağını göstermektedir. Tüm kategorilerde çok düşük puan alması değerlendirilen kriterlerde çok fazla eksiklik olduğunu göstermektedir. Ticaret gerçekleştirirken bu aksaklıklar ve eksiklikler, süreçlerin uzun sürmesi ve yavaş ilerlemesi, otomasyon sisteminin zayıf olması, iç ve dış sınır teşkilat iş birliğinin zayıf olması, yönetim ve tarafsızlığın zayıf olması belli sorunlara yol açabilecektir.

Sonuç olarak ticaret tamamlayıcılık endekslerine bakıldığında ve ayrıca ticaret kolaylaştırma performans ve kriterleri göz önüne alındığında, Türkiye'nin ticaret kolaylaştırma bakımından gelişim kaydetmesi halinde yeşil renkte olan ülkelerle ticaret ortaklığını daha ileriye götürebileceği ifade edilebilir. Bu ülkeler ticaret kolaylaştırma bakımından performansları en yüksek ülkelerdir bu bakımından dolayı Türkiye ile ticaret yapmak onlar bakımından daha zor olabilir; çünkü bazı kategorilerde Türkiye'nin aldığı puanlar bu ülkelerden düşük kalmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin ticareti kolaylaştırma performansını daha fazla yükselttiği durumda Avusturya, Lüksemburg, Polonya, Norveç, Danimarka, Portekiz, Estonya, Fransa, Almanya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Slovakya, İtalya, Hırvatistan, Finlandiya, İzlanda, İrlanda ve Birleşik Krallık ülkeleri ile daha iyi bir ticaret ortaklığı kurabileceği ve ortaklığını güçlendirebileceği söylenebilir. Tüm bunlar dışında 2022 yılına ait verilere bakıldığında, söz konusu ülkeler ile kolay ve güvenilir bir ticaret gerçekleştirmesi, ticaretini devam ettirmesi Türkiye'nin dış ticareti açısından oldukça faydalı olabilecektir.

Turuncu renkli ülkeler ise ticaret kolaylaştırma performansında Türkiye'den düşük performansa sahip ülkelerdir, bu ülkelerin belli kategorileri Türkiye'den yüksektir ve bu nedenle yaklaşık olarak ortalama aynı değerlere sahiptirler. Bu ülkeler ile ticaret kurmak yeşil renkli ülkelere göre zor olmayabilir; çünkü bu ülkelerin de belli kategorileri Türkiye'den yüksek fakat performans olarak Türkiye'den düşük seviyededir. Bu nedenle

bazı eksiklikler ve zayıflıklar karşılıklı tolere edilebileceğinden turuncu renkte olan Romanya, Ermenistan, Arnavutluk, Gürcistan ülkeleri ticaretleri daha fazla kolaylaştırdığı takdirde bu ülkeler ile ticareti artırmak yararlı olabilir. Dolayısıyla ticaret ortaklığı kolay ilerleyebilir ve ülkelerin birbirine güveni artabilir. Genel olarak bakıldığında bu ülkeler ile de ticaret tamamlayıcılığının yüksek olması ve bu ülkelerin ticaret kolaylaştırma performanslarının ortalama olarak iyi olması, Türkiye'nin bu ülkeler ile ticaretini artırıcı politikalar ve düzenlenmeler benimseyebileceğini ve bu sayede dış ticaretinde önemli bir gelişme kaydedebileceğini göstermektedir.

Kırmızı renkli ülkeler ise ticaret tamamlayıcı endeksi yüksek olmalarına rağmen ticaret kolaylaştırma performansları Türkiye'ye göre çok düşük olan ülkelerdir. Söz konusu ülkelerin ticaret kolaylaştırma performanslarının Türkiye'den çok daha düşük olması ticaret gerçekleştirirken çeşitli zorluklar çıkmasına neden olabilir. Bu nedenle ticaret yaparken bu bilgileri göz önüne alarak çeşitli düzenlemeler doğrultusunda ticaret artırıcı politikalar benimsenebilir.

4.2. Türkiye ile Ticaret Tamamlayıcılığı Yüksek Ülkelerin Dış Ticareti

Aşağıdaki Tablo 4.3'te¹ Türkiye ile ticaret tamamlayıcı sonuçları yüksek olan ülkeler görülmektedir. Aynı zamanda ülkelerin ticaret kolaylaştırma performanslarının daha kolay değerlendirilebilmesi adına yeşil, turuncu ve kırmızı renk ile belirtilmiştir². Bu ECA ülkelerinden Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin Türkiye ile gerçekleştirdikleri dış ticaret hacimleri ve dış ticaret dengeleri de Tablo 4.3'te görülmektedir. Yukarıdaki bölümde Tablo 4.1'de ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkeler ve Tablo 4.2'de ticaret kolaylaştırma performansları yer alan ülkeler incelenmiştir. Bu bölümde ise bu değerlendirmelerin üzerine ülkelerin Türkiye ile dış ticaret hacimleri ve dış ticaret dengeleri sırayla ele alınacaktır.

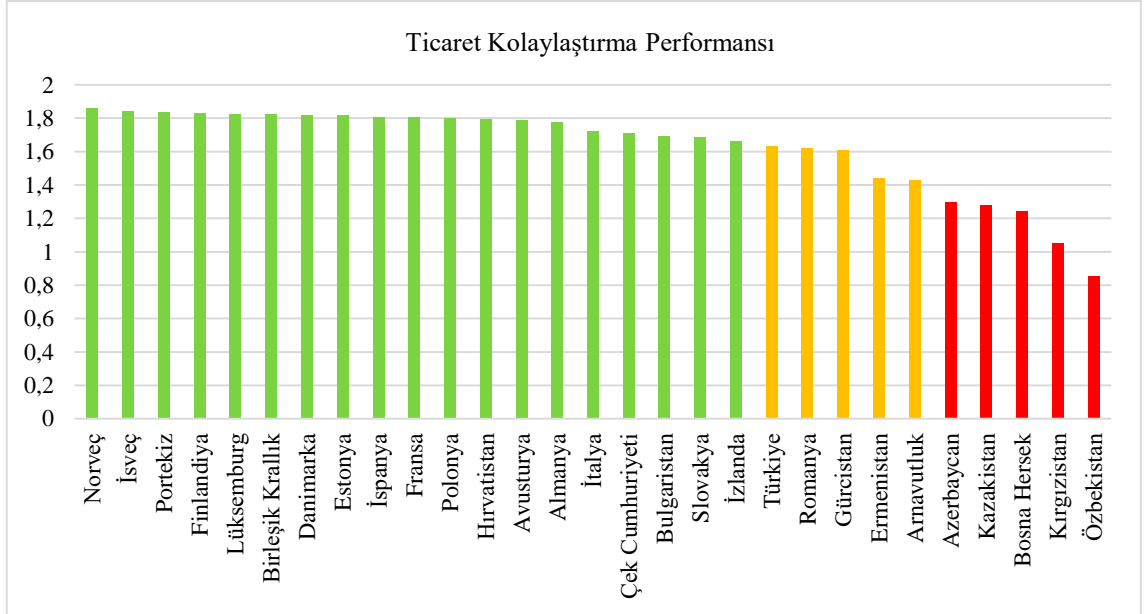
Tablo 4.3 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$)

Ülkeler	Dış ticaret Hacmi	Dış ticaret dengesi
Almanya	45.174.857	-2.891.291
İtalya	22.108.505	-6.055.998
Fransa	18.964.321	104.917
Birleşik Krallık	18.909.354	-14.001.020

¹ Yeşil renkli ülkeler, ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olanlar, turuncu renkli ülkeler ticaret kolaylaştırma performansı ortalama değerde olanlar, kırmızı renkli ülkeler ticaret kolaylaştırma performansı düşük olanlardır.

İspanya	16.658.331	2.650.305
Romanya	10.283.131	3.611.838
Polonya	9.711.822	1.123.083
Bulgaristan	7.414.986	2.028.304
Kazakistan	5.121.211	-1.908.605
Çek Cumhuriyeti	4.801.281	-989.553
İsveç	3.898.824	-496.966
Avusturya	3.749.354	-191.491
Özbekistan	3.560.081	195.004
Azerbaycan	3.340.866	1.667.980
Gürcistan	3.272.285	1.527.214
Portekiz	2.840.374	155.946
Danimarka	2.669.511	134.565
Finlandiya	2.104.083	-686.317
Slovakya	1.886.679	-368.036
Norveç	1.800.194	-312.156
Hırvatistan	1.141.666	262.369
Kırgızistan	1.022.268	783.161
Arnavutluk	1.065.332	915.901
Bosna Hersek	944.840	566.000
Estonya	410.559	-19.890
Lüksemburg	309.814	-51.183
İzlanda	84.546	13.161
Ermenistan	12.290	-5.122

Kaynak: Bulgular bir araya getirilerek, Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur (TÜİK, 2024f, TÜİK, 2024g; WITS, 2024; OECD, 2022b).

Şekil 4.2 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları
Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur (OECD, 2022b).

Tablo 4.3'e¹ bakıldığında Türkiye'nin dış ticaret hacminin en yüksek olduğu ülke Almanya'dır. Aynı zamanda 2022 yılında Türkiye'nin en çok ihracat gerçekleştirdiği birinci ülke konumundadır. İthalatta ise Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı üçüncü ülkedir (TÜİK, 2024b). Türkiye'nin Almanya ile 2022 yılında gerçekleştirdiği dış ticaret hacmi 45,1 milyar dolardır. Türkiye Almanya ile dış ticaretinde 2,8 milyar dolar dış ticaret açığı vermektedir. Türkiye'nin Almanya ile ticaret tamamlayıcılığı ise Tablo 4.1'de görüldüğü üzere 2022 yılında 67,09 dur. Oldukça iyi bir tamamlayıcılığa sahip olmasına rağmen dış ticaret açığı verdiği ülkelere biridir. Türkiye'nin dış ticaret açığı vermesi, Almanya'dan ithalatını yaptığı ürünlerin Almanya'ya ihracatını yaptığı ürünlerden daha maliyetli ve katma değeri daha yüksek ürünler olmasından kaynaklı olabilir. Almanya'ya yapılan ihracatta tekstil ve deri ürünleri, otomobil ve gıda ve makineler yoğunlukta olmasına rağmen ithal ettiği ürünlerin otomobil ve otomobil yan sanayi ürünleri ve kimyasal ürünlerden oluşması da bu durumu kanıtlar niteliktedir (Auswärtiges Amt, 2024).

Türkiye'nin Almanya ile en çok ihracat yaptığı ürünler; demiryolu ve tramvay vagonları dışındaki taşıtlar ve parçaları, kazanlar, nükleer reaktörler, makineler, mekanik cihazlar ve bunların aksam ve parçaları, örme ve tığ işi giyim eşyaları, elektrikli makine ve cihazlar ve bunların parçaları, alüminyum ve bunlardan mamul eşyalar, kauçuk ve bunlardan mamul eşyalar, plastikler ve bunlardan mamul eşyalar, yenilebilir meyve ve kabuklu yemişler, sebze, meyve ve kuruyemiş gibi ürünlerden oluşmaktadır (Trade Map, 2024i). İthalatını yaptığı ürünler ise kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, motorlu kara taşıtları bunların aksam ve parçaları, plastik ve mamulleri, elektrikli makine ve cihazlar bunların aksam ve parçaları, hava taşıtları, uzay taşıtları bunların aksam ve parçaları, demir ve çelik, eczacılık ürünleri, optik, fotografik, sinematografik, ölçme, kontrol, hassas, tıbbi veya cerrahi ürünleri, organik kimyasallar ve çeşitli kimyasal ürünlerinden oluşmaktadır (Trade Map, 2024i).

Almanya'ya gerçekleştirilen ihracat ürünlerinin Almanya'nın ithalat yapısıyla uyumlu olan ürünlerin ihracatının gerçekleştirilmesi için bu ürünler üzerinden anlaşmalar ve düzenlemeler geliştirilebilir. Ayrıca Almanya'nın Türkiye'den bu ürünler üzerinden ithalatını artırmak için de çeşitli anlaşmalar sağlanabilir. Böylelikle Almanya ile ticaret tamamlayıcılığın yüksek olması, Almanya'nın ticaret kolaylaştırma performansının

¹ Yeşil renkli ülkeler ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olanlar, turuncu renkli ülkeler ticaret kolaylaştırma performansı ortalama değerde olanlar, kırmızı renkli ülkeler ise ticaret kolaylaştırma performansı düşük olanlar ülkelerdir. Dış ticaret dengesinde dış ticaret fazlası olanlar sarı renk ile belirtilmiştir.

yüksek olması ve geçmişten beri süregelen dostane ilişkiler sayesinde Almanya'ya daha fazla ihracat gerçekleştirilebilir ve dış ticaret açığı azaltılabilir.

Tablo 4.3'e bakıldığında ECA ülkelerinden ticaret tamamlayıcılığı en yüksek olan ülkeler arasında Türkiye ile en çok ticaret hacmine sahip ikinci ülke İtalya'dır. Tablo 4.3'te görüldüğü üzere de 2022 yılı Türkiye'nin İtalya ile ticaret tamamlayıcılık endeksi sonucu 65,78'dir. Ayrıca İtalya'nın Şekil 4.2'de de görüldüğü üzere ticaret kolaylaştırma performansı yüksektir. Tablo 4.3'te Türkiye ile ticaret hacmine bakıldığında 22,1 milyar dolar olduğu görülmektedir. Türkiye İtalya ile gerçekleştirdiği dış ticaret dengesinde ise yaklaşık 6 milyar dolarlık açık vermektedir.

Türkiye'nin İtalya'ya en çok ihraç ettiği ürünler; otomotiv ana ve yan sanayii ürünleri, tekstil, demir, çelik ve yan ürünlerinden oluşmaktadır. Türkiye'nin İtalya'dan en çok ithal ettiği ürünler ise makine ve cihazlar, ulaşım araçları, metal ve kimyasallardan oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024c). İtalya'nın Türkiye ile ticaretinin tamamlayıcı nitelikte olması ve İtalya'nın ticaret kolaylaştırma performansının yüksek olması İtalya ile Türkiye'nin ticaret ortaklığını daha ileriye taşıyabileceğini göstermektedir. Bu durumda Türkiye'nin İtalya'ya ihracat edebileceği ürünleri iyi tespit ederek bu ürünler üzerinde çeşitli teşvik ve düzenlemelere giderek İtalya'ya olan ihracatını artırabilir ve böylelikle dış ticaret açığını azaltabilir.

Tablo 4.3'te görüldüğü üzere Türkiye ile en yüksek ticaret hacmine sahip üçüncü ülke Fransa'dır. Fransa ile ticaret tamamlayıcılığının yüksek olmasının yanında Şekil 4.2'de görüldüğü üzere Fransa'nın ticaret kolaylaştırma performansı da yüksektir. 2022 yılı Fransa'nın ithalat yapısının Türkiye'nin ile ihracat yapısı ile uyumu ticaret tamamlayıcı endeks sonuçlarına göre 67,29'dur. Türkiye'nin Fransa ile olan ticaret hacmi 18,9 milyar dolardır. Dış ticaret dengesinde ise 104,9 milyon dolar dış ticaret fazlası vermektedir.

Türkiye'nin Fransa'ya en çok ihraç ettiği ürünler; otomotiv ve kara taşıtları, giyim eşyası, makineler, beyaz eşyalar, elektrikli makine televizyon, demir çelikten eşya, plastik eşya, mineral yakıtlardan oluşmaktadır. Fransa'dan ithal ettiği ürünler arasında ise başlıca otomotiv ve kara taşıtları, makineler, uçak ve parçaları, uzay taşıtları, beyaz eşyalar, demir çelik, mineral yakıtlar gibi ürünler gelmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024ç). Fransa ile Türkiye'nin ihracat ve ithalat yapılarına göre birbirlerini tamamlayıcılığı yüksektir. Bu da karşılıklı olarak ticaret hacimlerinin daha da

artırılabilirliğini göstermektedir. Ayrıca Fransa'nın ticaret kolaylaştırma performansının da yüksek olması Fransa olan ticari ilişkilerimizin iyi yönde devam edebileceğini ön görmektedir. Elbette bu göstergeler ile ticareti aralarında oluşan siyasi gerginlikleri ve çeşitli olaylar kapsamının dışında değerlendirilmektedir. Bu nedenle yalnızca bu göstergeler ışığında ticari ilişkilerine bakıldığında çeşitli düzenlemeler ve anlaşmaların artırılması ile ticaret ortaklığının daha iyiye gidebileceğini söylenebilir.

Tablo 4.3'te görüldüğü üzere ECA ülkelerinden ticaret tamamlayıcılığı en yüksek olan ülkeler arasında Türkiye'nin en çok ticaret hacmine sahip olduğu dördüncü ülke Birleşik Krallık'tır. Ticaret hacimleri 18,9 milyar dolardır. Türkiye dış ticaret dengesinde 14 milyar dolar açık vermektedir. Birleşik Krallık ile Türkiye'nin ticaret tamamlayıcı endeksi 64,69'dur. Ayrıca Şekil 4.2'de görüldüğü üzere Birleşik Krallık'ın ticaret kolaylaştırma performansı da yüksektir.

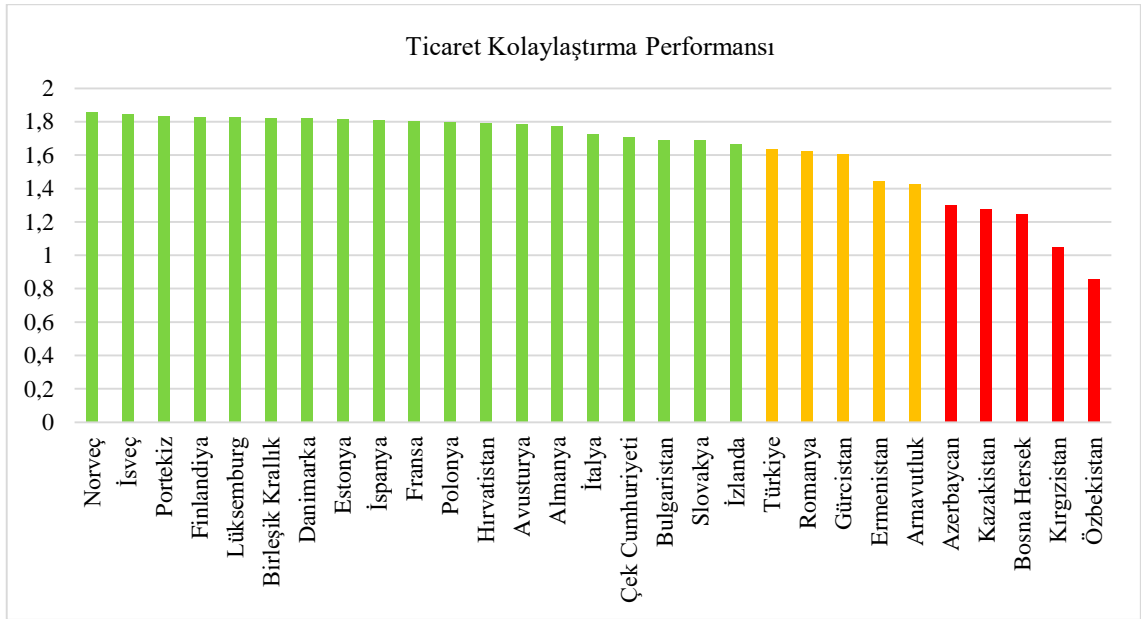
Türkiye'nin Birleşik Krallık'a en çok ihraç ettiği ürünler, elektrikli ve elektriksiz makineler, demir-çelik ürünleri, beyaz eşya, hazır giyim ürünleri, tekstil ürünleri, motorlu araçlar ve parçaları, TV elektrikli aletlerdir. İthal ettiği ürünler ise elektriksiz makineler, otomotiv ana ve yan sanayi ürünleri, demir-çelik, eczacılık ürünleri, plastik ve mamulleri, organik kimyasallardır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024d). Türkiye'nin Birleşik Krallık ile ticaretinde dış ticaret açığı vermesi ithal ettiği ürünlerin katma değeri yüksek olan ürünler olması ve ihraç ettiği ürünlerin katma değeri düşük ve az miktarda ürün olmasından kaynaklı olabilir. Bu nedenle dış ticaret açığının azaltılması ve yapılan ihracatın artırılması için Birleşik Krallık'a ihraç edilebilecek ve Birleşik Krallık'ın ithal yapısına uyumlu olan ürünlerin ihracatının teşvik edilebilir ve bu ürünler üzerinden çeşitli anlaşmalar yapılarak ihracat artırılabilir.

Tablo 4.4 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$)

Ülkeler	Dış ticaret Hacmi	Dış ticaret dengesi
Almanya	45.174.857	-2.891.291
İtalya	22.108.505	-6.055.998
Fransa	18.964.321	104.917
Birleşik Krallık	18.909.354	-14.001.020
İspanya	16.658.331	2.650.305
Romanya	10.283.131	3.611.838
Polonya	9.711.822	1.123.083
Bulgaristan	7.414.986	2.028.304
Kazakistan	5.121.211	-1.908.605
Çek Cumhuriyeti	4.801.281	-989.553

İsveç	3.898.824	-496.966
Avusturya	3.749.354	-191.491
Özbekistan	3.560.081	195.004
Azerbaycan	3.340.866	1.667.980
Gürcistan	3.272.285	1.527.214
Portekiz	2.840.374	155.946
Danimarka	2.669.511	134.565
Finlandiya	2.104.083	-686.317
Slovakya	1.886.679	-368.036
Norveç	1.800.194	-312.156
Hırvatistan	1.141.666	262.369
Kırgızistan	1.022.268	783.161
Arnavutluk	1.065.332	915.901
Bosna Hersek	944.840	566.000
Estonya	410.559	-19.890
Lüksemburg	309.814	-51.183
İzlanda	84.546	13.161
Ermenistan	12.290	-5.122

Kaynak: Bulgular bir araya getirilerek, Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur (TÜİK, 2024f, TÜİK, 2024g; WITS, 2024; OECD, 2022b).

Şekil 4.3 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur (OECD, 2022b).

Tablo 4.4'e bakıldığında Türkiye'nin en çok ticaret hacmine sahip olduğu beşinci ülke İspanya'dır. İspanya'nın ithalat yapısı ile Türkiye'nin ihracat yapısının uyumluluğu yüksektir ve ticaret tamamlayıcı endeks sonucu 65,15'tir. Bunun yanı sıra İspanya'nın ticaret kolaylaştırma performansı da yüksektir. Türkiye'nin İspanya ile gerçekleştirdiği dış ticaret hacmi 16,6 milyar dolardır, dış ticaret dengesinde ise Türkiye 2,6 milyar dolar civarı fazla vermektedir.

Türkiye'nin İspanya'ya en çok ihracatını yaptığı ürünler otomobiller, tekstil, petrol yağları, demir veya alaşımsız çelikten yassı hadde ürünleri, karayolu taşıtları için aksam ve parçaları, eşya taşıma amaçlı motorlu taşıtlardan oluşmaktadır. En çok ithalini gerçekleştirdiği ürünler ise otomobiller, karayolu taşıtları için aksam ve parçaları, işlenmemiş çinko, propilen ve diğer olefinlerin polimerleri, eşya taşıma amaçlı motorlu taşıtlar, helikopterler, rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları, büyükbaş hayvanlardan oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024e). İspanya Türkiye'nin iyi dış ticaret fazlası verdiği ülkelerden biridir bu da Türkiye'nin İspanya ile ticaretinde etkin bir konumda olduğunu göstermektedir. İspanya'nın ticaret kolaylaştırma performansının yüksek olması, aralarında ticaret yapılarının uyumlu olması, olası haller ve siyasi anlaşmazlıklar dışında ticaret ortaklığının iyi ilerleyebileceğini göstermektedir.

Tablo 4.4'teki ülkeler arasında Türkiye'nin en çok ticaret hacmine sahip olduğu altıncı ülke Romanya'dır. Romanya ile Türkiye'nin ticaret hacmi 10,2 milyar dolardır. Dış ticaret dengesinde Türkiye 3,6 milyar civarı dış ticaret fazlası vermektedir ve Romanya ile Türkiye'nin ticaret tamamlayıcılığı yüksektir. Romanya da yine Türkiye'nin ticaretinde etkin olduğu ülkelerden biridir. Şekil 4.3'e bakıldığında Romanya'nın ticaret kolaylaştırma performansının Türkiye ile ortalama olarak benzer durumda olduğu görülmektedir. Bu da aralarında ticaret yapmayı zorlaştıracak bir etken değildir, ticaret hacimlerine bakıldığında da bu durum anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Romanya'ya ihraç ettiği ürünler çoğunlukla, otomotiv yedek parçaları, taşıt araçları, tarım ürünleri, demir-çelik ürünleri, makine sanayi ürünleridir. En çok ithalatı yapılan ürünler ise; demir-çelik hurdası, demir-çelik mamulleri, taşıt araçları, işlenmiş petrol ürünleri, Ayçiçeği tohumu, otomotiv yedek parça, kimyasal gübrelerdir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024f).

Tablo 4.4'te ülkeler arasında en çok ticaret hacmine sahip olunan yedinci ülke Polonya'dır. Türkiye'nin Polonya ile ticaret hacmi 9,7 milyar dolardır. Türkiye Polonya ile olan ticaretinde 1,1 milyar dolarlık dış ticaret fazlası vermektedir. Ayrıca Polonya ile ticaret tamamlayıcılığı yüksektir. Polonya ticaret kolaylaştırma performansı olarak da performansı yüksek olan ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin Polonya ile ticaretinde etkin bir konumda olduğu söylenebilmektedir. Ticaret tamamlayıcılığının yüksek olması ve ayrıca dış ticaret fazlası vermesi, aralarında doğru ve uyumlu bir ticaret akışının olduğu ve Türkiye'nin de bu ticarete etkin olduğu söylenebilir. Polonya'nın

ithalat yapısı göz önünde bulundurularak Türkiye ihracat yapısıyla örtüşen ürünleri ihraç etmesi ile etkinliğini artırabilir.

Türkiye'nin Polonya'ya en çok ihraç ettiği ürünler; otomobiller, kara yolu taşıtları için aksam ve parçalar, traktörler, tekstil ve hazır giyim ürünleri, beyaz eşya, alüminyumdan çubuklar ve profiller, yaş meyve ve sebzelerdir. En çok ithalatı yapılan ürünler ise makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, elektrikli makine ve cihazlar, motorlu kara taşıtları, demir ve çelik, kozmetik, kimyasallar, mobilyalardan oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024g).

Tablo 4.4'te en çok ticaret hacmine sahip olunan sekizinci ülke Bulgaristan'dır. Türkiye'nin Bulgaristan ile ticaret hacmi 7,4 milyar dolardır. Dış ticaret dengesinde ise Türkiye 2 milyar dolar dış ticaret fazlası vermektedir. Bulgaristan'ın ithalat yapısı ile Türkiye'nin ihracat yapısı ticaret tamamlayıcılık endeks sonuçlarına göre yüksek çıkmıştır. Ayrıca Bulgaristan'ın ticaret kolaylaştırma performansı da yüksektir. Bu da iki ülkenin iyi bir ticaret ortağı olabileceğini göstermektedir. Göstergeler ışığında da Türkiye'nin Bulgaristan ile ticaretinde etkin olduğu söylenebilmektedir.

Türkiye'nin Bulgaristan'a en çok ihraç ettiği ürünler ise şöyledir; petrol yağları ve mineralli yağlar, otomobiller ve diğer taşıtlar, bakır ve hurdalar, tel ve kablolar, işlenmemiş alüminyum, haddelenmiş demir-çelik ürünleri, otomotiv yedek parçaları, plastik ve plastikten yedek eşyalar, monitörler ve projektörlerdir. En çok ithal edilen ürünler ise petrol yağları ve mineralli yağlar, bakır izole kablolar, Ayçiçek tohumu, bakır izole kablolar, kolza tohumları, yolcu taşımacılığında kullanılan motorlu araçlar, kauçuktan borular, çinko, kabinlerdir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024ğ).

Bulgaristan ile ticarete dış ticaret fazlası verilen ülkelerden biridir. Bulgaristan'ın ticaret kolaylaştırma performansının yüksek olması, Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığının yüksek olması çeşitli siyasi ilişkiler ve olağan durumlar haricinde sunulan göstergeler ışığında Bulgaristan ile ticaret hacminin daha da artırılabilirliğini ön görmektedir.

Tablo 4.4'te en çok ticaret hacmine sahip dokuzuncu ülke olarak Kazakistan bulunmaktadır. Kazakistan ile Türkiye'nin ticaret hacmi 5,1 milyar dolardır. Dış ticaret dengesinde ise Türkiye 1,9 milyar dolar açık vermektedir. Şekil 4.3'te görüldüğü üzere Kazakistan'ın ticaret kolaylaştırma performansı Türkiye'den düşüktür. Bu da ticaret gerçekleştirirken çeşitli zorluklara neden olabilir. Dolayısıyla Türkiye'nin Kazakistan'ın

ithalat yapısını göz önünde bulundurarak ihraç edebileceği ürünleri dikkate alarak ve bu ürünler üzerinde yoğunlaşması gerekmektedir. Diğer yandan Kazakistan ile yapılan ticarete çeşitli zorluklar göz önünde bulundurulduğu takdirde ve Kazakistan'ın ticaret kolaylaştırma performansını yükseltmesi durumunda ticaret hacimlerini artırabileceği ve dış ticaret açığını dış ticaret fazlasına dönüştürülebileceği ön görülebilir.

Kazakistan ile yapılan ticarete en çok ihracatı yapılan ürünler, prefabrik yapılar, tohum, mücevherci eşyası, hububat ve kurubaklagillerdir. En çok ithal edilen ürünler ise, rafine edilmiş bakır, işlenmemiş çinko, petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlardır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024h).

Tablo 4.4'te Türkiye'nin en çok ticaret hacmine sahip olduğu onuncu ülke Çek Cumhuriyeti'dir. Türkiye Çek Cumhuriyeti ile 4,8 milyar dolar ticaret hacmine sahiptir. Dış ticaret dengesinde açık verdiği ülkelerden biridir. Dış ticaret açığı 989,5 milyon dolardır. Türkiye ile Çek Cumhuriyeti'nin ticaret tamamlayıcılık endeks sonuçları yüksektir. Dolayısıyla Çek Cumhuriyeti'nin ithalat yapısı ile Türkiye'nin ihracat yapısı benzemektedir. Ayrıca Çek Cumhuriyeti'nin ticaret kolaylaştırma performansı da yüksektir. Tüm bunlar doğrultusunda iyi bir ticaret ortaklığı sürdürebilecekleri ön görülebilir. Türkiye'nin Çek Cumhuriyeti'nden ithalat profile uygun olan ihraç ürünlerini Çek Cumhuriyeti'ne ihraç etmesi ile dış ticaret açığı dış ticaret fazlasına dönüştürülebileceği söylenebilir. Elbette siyasi ilişkiler ve çeşitli politikalar bu değerlendirmeye dahil edilmemektedir.

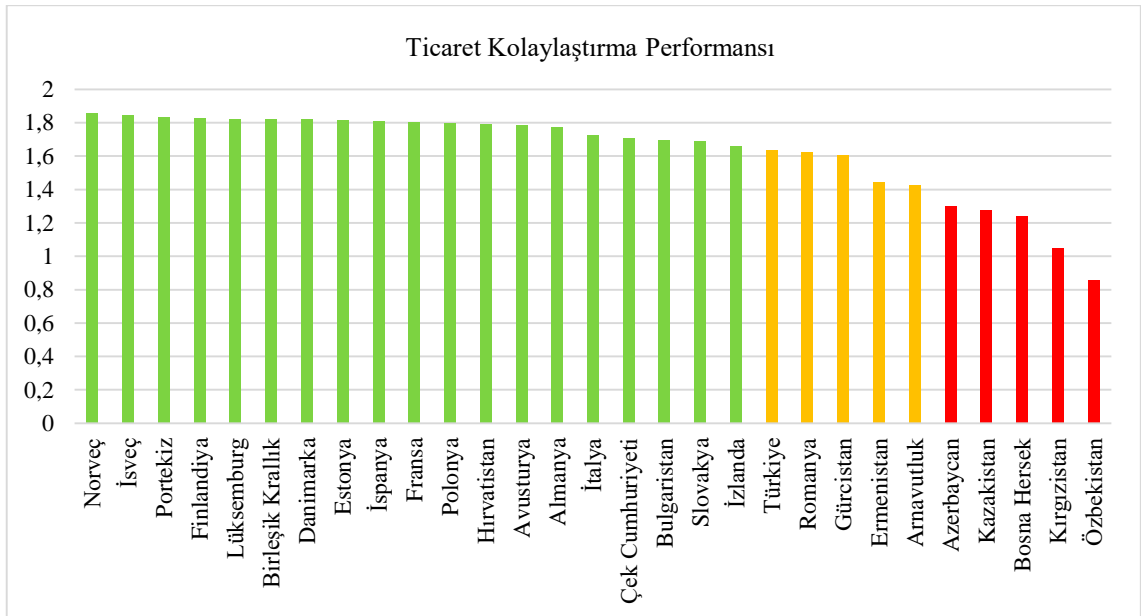
Türkiye'nin Çek Cumhuriyeti'ne sıklıkla ihraç ettiği ürünlerden bir kısmı şöyledir; mücevher, kara yolu taşıtları için aksam ve parçalar, giyim eşyası, alüminyumdan çubuklar ve profillerdir. En çok ithal edilen ürünlerin bir kısmı ise otomobiller, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, karayolu taşıtları için aksam ve parçalar, elektrikli cihazlar, büro makineleri ve otomatik veri işleme makineleri, monitörler ve projektörlerdir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024ı).

Tablo 4.5 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$)

Ülkeler	Dış ticaret Hacmi	Dış ticaret dengesi
Almanya	45.174.857	-2.891.291
İtalya	22.108.505	-6.055.998
Fransa	18.964.321	104.917
Birleşik Krallık	18.909.354	-14.001.020
İspanya	16.658.331	2.650.305
Romanya	10.283.131	3.611.838

Polonya	9.711.822	1.123.083
Bulgaristan	7.414.986	2.028.304
Kazakistan	5.121.211	-1.908.605
Çek Cumhuriyeti	4.801.281	-989.553
İsveç	3.898.824	-496.966
Avusturya	3.749.354	-191.491
Özbekistan	3.560.081	195.004
Azerbaycan	3.340.866	1.667.980
Gürcistan	3.272.285	1.527.214
Portekiz	2.840.374	155.946
Danimarka	2.669.511	134.565
Finlandiya	2.104.083	-686.317
Slovakya	1.886.679	-368.036
Norveç	1.800.194	-312.156
Hırvatistan	1.141.666	262.369
Kırgızistan	1.022.268	783.161
Arnavutluk	1.065.332	915.901
Bosna Hersek	944.840	566.000
Estonya	410.559	-19.890
Lüksemburg	309.814	-51.183
İzlanda	84.546	13.161
Ermenistan	12.290	-5.122

Kaynak: Bulgular bir araya getirilerek, tablo yazar tarafından oluşturulmuştur (TÜİK, 2024f, TUİK, 2024g; WITS, 2024; OECD, 2022b).

Şekil 4.4 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur (OECD, 2022b).

Tablo 4.5'te İsveç'e Türkiye'nin en çok ticaret hacmine sahip olduğu on birinci ülkedir. Türkiye ile ticaret hacmi 3,8 milyar dolardır. Türkiye'nin İsveç ile dış ticaretinde

496,9 milyon dolarlık dış ticaret açığı vardır. İsveç, Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerdendir. Ayrıca Şekil 4.4'te görüldüğü üzere İsveç'in ticaret kolaylaştırma performansı da yüksektir. Bu doğrultuda Türkiye'nin ticaret ortaklığı iyi sürdürebileceği ve ticaret ortaklığını ileriye taşıyabileceği ülkeler arasındadır. İsveç ile yapılan ticarete dış ticaret fazlası, ithalat yapısı dikkate alınarak Türkiye'nin ihracat yapısında bulunan ürünlerin ihraç edilmesi yolu ile artırılabilir.

İsveç'e ihracat edilen ürünler, hazır giyim ve tekstil ürünleri, buzdolapları ve dondurucular, televizyon alıcı cihazları, binek otomobilleri, elektrikli makineler ve ev aletleri, kamyonlar, kablolar, otomotiv ürünleri ve parça aksesuarları, demir veya çelikten eşyalar, alüminyum eşyalar, ev tekstil ürünleri gibi ürünlerden oluşmaktadır. En çok ithal edilen ürünler ise; elektrikli makine ve cihazlar, metal cevherleri, kâğıt ve kartondan eşya, mineral yakıtlar, demir-çelik, plastik ve plastik mamulleri ve eşyaları, ilaçlar, kara taşıtları, optik cihazları gibi ürünlerdir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024i).

Tablo 4.5'te Avusturya'ya ECA ülkelerinden Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı en yüksek olan ülkeler arasında en çok ticaret hacmine sahip olan on ikinci ülkedir. Türkiye'nin Avusturya ile ticaret hacmi 3.7 milyar dolardır. Dış ticaret dengesinde ise 191,4 milyon dolar açık vermektedir. Avusturya ticaret kolaylaştırma performansına bakımından ise performansı yüksek olan ülkeler arasındadır. Bu durum da Türkiye'nin Avusturya ile ticaret yaparken süreçleri kolaylaştıracak bir etken olmaktadır.

Türkiye'nin Avusturya'ya en çok ihracatını yaptığı ürünler, otomobil, binek otomobil ve yolcu taşıma amaçlı motorlu taşıtlar, magnezit, meyve ve konserve ürünleridir. En çok ithal ettiği ürünler ise; su türbinleri, çarklar gibi ürünler için regülatörler, suni devamsız lifler, serum, aşı gibi ürünlerden oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024j)

Avusturya ile Türkiye'nin ticaret tamamlayıcı endeks sonuçlarının yüksek olmasına rağmen ticaret hacimleri azdır. Türkiye Avusturya'nın ithalat yapısına uyan ihraç ürünlerini tespit ettiği ve Avusturya'ya bu ürünlerin ihracatını yoğunlaştırdığı takdirde dış ticaret hacimlerinin artma olanağı olabilir.

Tablo 4.6'da Türkiye'nin en çok dış ticaret hacmine sahip olduğu on üçüncü ülke Özbekistan'dır. Özbekistan'ın da Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olmasına karşın düşük ticaret hacmine sahiptir. Ayrıca aşağıda Şekil 4.5'te görüldüğü üzere Özbekistan'ın ticaret kolaylaştırma performansı Türkiye'den düşük performanstadır bu

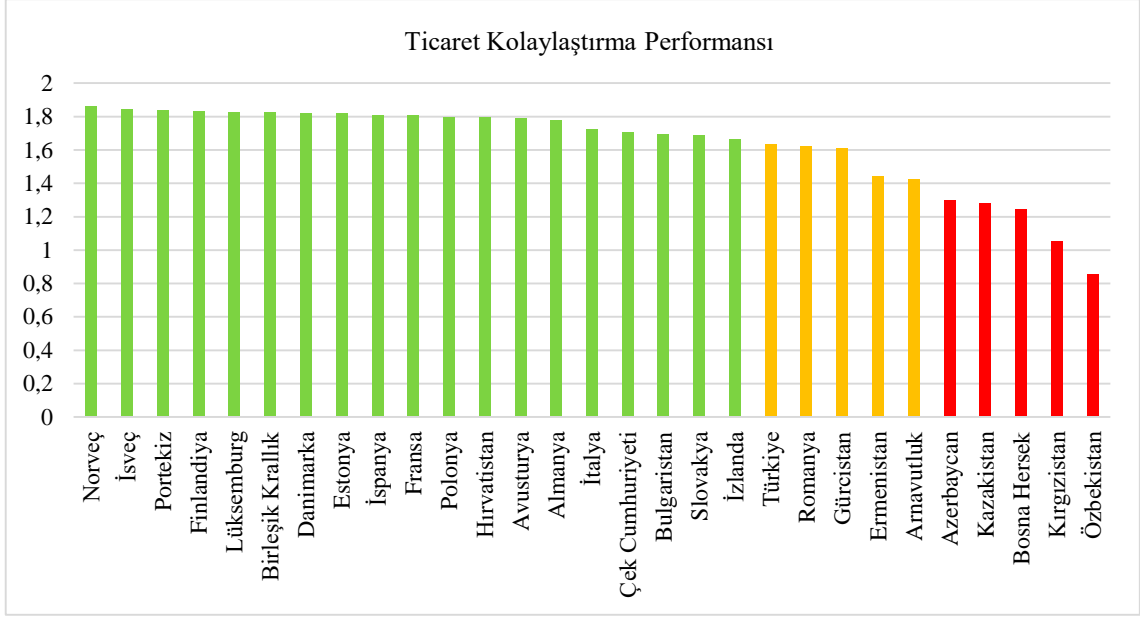
da Türkiye'nin Özbekistan ile ticaret gerçekleştirirken çeşitli sorunlar yaşamasına neden olabilir. Türkiye Özbekistan ile dış ticaretinde 195 milyon dolar dış ticaret fazlası vermiştir.

Türkiye'nin Özbekistan'a ihraç ettiği ürünlerin bazıları, temizlik maddeleri, ilaçlar, plastik ürünler, gıda işleme makineleri ve römorklardan oluşmaktadır. En çok ithal ettiği ürünler ise bakır ve bakır alaşımları, levhalar, işlenmemiş çinko, gübre, petrol yağları, konserve, işlenmemiş kurşun, altın, ipek ürünlerinden oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024k).

Tablo 4.6 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$)

Ülkeler	Dış ticaret Hacmi	Dış ticaret dengesi
Almanya	45.174.857	-2.891.291
İtalya	22.108.505	-6.055.998
Fransa	18.964.321	104.917
Birleşik Krallık	18.909.354	-14.001.020
İspanya	16.658.331	2.650.305
Romanya	10.283.131	3.611.838
Polonya	9.711.822	1.123.083
Bulgaristan	7.414.986	2.028.304
Kazakistan	5.121.211	-1.908.605
Çek Cumhuriyeti	4.801.281	-989.553
İsveç	3.898.824	-496.966
Avusturya	3.749.354	-191.491
Özbekistan	3.560.081	195.004
Azerbaycan	3.340.866	1.667.980
Gürcistan	3.272.285	1.527.214
Portekiz	2.840.374	155.946
Danimarka	2.669.511	134.565
Finlandiya	2.104.083	-686.317
Slovakya	1.886.679	-368.036
Norveç	1.800.194	-312.156
Hırvatistan	1.141.666	262.369
Kırgızistan	1.022.268	783.161
Arnavutluk	1.065.332	915.901
Bosna Hersek	944.840	566.000
Estonya	410.559	-19.890
Lüksemburg	309.814	-51.183
İzlanda	84.546	13.161
Ermenistan	12.290	-5.122

Kaynak: Bulgular bir araya getirilerek, Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur (TÜİK, 2024f, TÜİK, 2024g; WITS, 2024; OECD, 2022b).

Şekil 4.5 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur (OECD, 2022b).

Tablo 4.6’da Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan Türkiye’nin en çok dış ticaret hacmine sahip olduğu on dördüncü ülke Azerbaycan’dır. Türkiye’nin Azerbaycan ile dış ticaret hacmi 3,3 milyar dolardır. Dış ticaret dengesinde ise Türkiye 1,6 milyar dolarlık dış ticaret fazlası vermiştir. Azerbaycan ile dış ticaret hacmi diğer ülkelere az olmasına rağmen dış ticaret fazlası verdiği ülkeler arasında yüksek değerde olan dördüncü ülkedir. Şekil 4.5’te Azerbaycan’ın ticaret kolaylaştırma performansı Türkiye’den düşüktür. Bu da aralarındaki ticareti olumsuz etkileyen bir faktör olabilir. İhracat gerçekleştirmek isteyen firmaların Azerbaycan ile ticaret gerçekleştirmesinde çekingen davranmasına neden olabilecek bir etken olabilir. Azerbaycan’ın ilerleyen dönemlerde ticaret kolaylaştırma performansının yükselmesi ile aralarındaki ticaret hacmi de artış gösterebilir. Diğer yandan Azerbaycan’ın ithalat profiline uygun olan ürünlerin ihraç edilmesi ve bu ürünler üzerinde çeşitli anlaşmalar ve teşvikler düzenlenmesi ile ihracat artırılabilir dolayısıyla dış ticaret hacmi ve dış ticaret fazlasının da artış göstereceği düşünülebilir.

Örneğin Azerbaycan’ın ithalat profilinde makinalar, gıda ürünleri, taşıt ve parçaları demir ve çelik mamulleri gibi ürünler vardır. Bu ürünlerin ihracatı için çeşitli düzenlemeler ile Azerbaycan’a ihracatı artırılabilir. Azerbaycan’a en çok ihracatı gerçekleştirilen ürünler ise çoğunlukla şöyledir; makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, hava taşıtları, plastik ve mamulleri, elektrikli makine ve cihazlardır. Burada Azerbaycan’ın ithalat profiline uygun olarak ihracat edilen ürünlerden biri makinalardır.

Dolayısıyla diğ er ürünlerin ihracatı da yapılarak artırılabilir. Azerbaycan'dan en çok ithal edilen ürünler ise pamuk ve pamuk ipliğ i, plastik ve mamulleri, alüminyum ve mamulleri, doğ algaz, mineral yakıtlar ve yağ lardan oluş maktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dış iş leri Bakanlığı, 2024l).

Gürcistan, Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığ ı yüksek olan ve ticaret kolaylaştırma performansı Türkiye ile ortalama olarak benzer olan bir diğ er ülkedir. Tablo 4.6'da yer alan Türkiye'nin en çok dış ticaret hacmine sahip olduğ u on beş inci ülke Gürcistan'dır. Türkiye'nin Gürcistan ile dış ticaret hacmi 3,2 milyar dolardır. Dış ticaret dengesinde ise Türkiye 1,5 milyar dolar fazla vermiştir. Yine Türkiye'nin bu ülkeler arasında görece dış ticaret hacmini düşük olduğ u fakat dış ticaret fazlası verdiğ i ülkelere biridir. Bu nedenle bu ülke ile de dış ticaret fazlasını artırabilecek kapasite de olan ülkelere biri olabilir. Dolayısıyla Türkiye'nin Gürcistan'ın ithalat profili örtüş en ürünleri ihraç etmesi ile ihracatını ve dış ticaret fazlasını artırabileceğ i ön görülebilir.

Gürcistan'a en çok ihraç edilen ürünler, elektrikli makine ve cihazlar, izole edilmiş tel, kablo, fiber optik kabloları metallere nihai ürünler, giyim eş yası ve aksesuarları, demir ve ç eliktir. En çok ithal edilen ürünler ise, giyim eş yası ve aksesuarları, demir, demir ve ç elik, alaş ımsız ç elik karbondur. Gürcistan'ın ithalat profiline bakıldığında mineral yakıtlar ve yağ lar, motorlu kara taşıtları, makinalar ve mekanik aletler, nükleer reaktörler ve kazanlar, demir, cüruf ve kül, elektrikli aletler ve ekipman olduğ u görülmektedir. Bu ürünler üzerinden ihracat gerçekleşt irdiğ i takdirde dış ticaret hacmi ve ihracatı da artırılabilir göz önünde bulundurulmalıdır (Türkiye Cumhuriyeti Dış iş leri Bakanlığı, 2024m).

Tablo 4.6'da Portekiz, Türkiye'nin 2022 en çok ticaret hacmine sahip olduğ u on alt ıncı ülke konumundadır. Türkiye, Portekiz ile 2,8 milyar dolar ticaret hacmine sahiptir. Dış ticaret dengesinde ise 155,9 milyon dolar dış ticaret fazlası vermiştir. Ş ekil 4.5'te görüldüğü üzere Portekiz ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olan bir ülkedir. Aynı zamanda Türkiye'nin ihracat yapısı ile örtüş en bir ithalat yapısına sahip olması ticaretin artırılabilirliğini göstermektedir.

Türkiye'nin Portekiz'e en çok ihraç ettiğ i ürünler, motorlu kara taşıtları, pamuk ipliğ i, buzdolabı ve derin dondurucular, demir ve alaş ımsız ç elikten oluş maktadır. En çok ithal edilen ürünler ise, sodalı veya sülfatlı kimyasal odun hamuru, sıvanmamış kâğıt ve karton, karayolu taşıtları parç a ve aksesuarları, elektrik kontrol, dağıtım Tabloları,

konsollar gibi ürünlerden oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024n).

Tablo 4.6’da Danimarka, ECA’da Türkiye’nin ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerden en çok ticaret hacmine sahip olduğu on yedinci ülkedir. Danimarka ile ticaret hacmi 2,6 milyar dolardır. 2022 yılında dış ticaret dengesi ise Türkiye’nin 134,5 milyon dolar fazla vermesi ile sonuçlanmıştır. Danimarka bir diğer ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olan ülkedir. Dolayısıyla Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığının yüksek olması hem de ticaret kolaylaştırma performansının yüksekliği nedeniyle ticaret ortaklığı ileriye taşınabilir ve ihracatı ve dış ticaret fazlası artırılabilir.

Danimarka’ya Türkiye’den en çok ihracatı gerçekleştirilen ürünler, giyim eşyası ve aksesuarları, kara ulaşım araçları, elektrikli makine ve cihazlar, diğer ulaşım araçları, metallere ürünler, sebze ve meyve ürünleridir. Çoğunlukla ithalatı yapılan ürünler ise, metal cevherleri, kimya sanayii ürünleri, elektrikli makine ve cihazlar, organik kimyasal ürünler gibi ürünlerden oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024o).

Tablo 4.6’da yer alan en fazla ticaret hacmine sahip olunan on sekizinci ülke ise Finlandiya’dır. Finlandiya ile ticaret hacmi 2,1 milyar dolardır. Dış ticaret dengelerinde Türkiye 2022 yılında 686,3 milyon dolar açık vermiştir. Finlandiya, Türkiye’nin ihracat profiline uygun ithalat yapısına sahip ülkelerden biridir. Ayrıca Şekil 4.5’te görüldüğü üzere Finlandiya’nın da ticaret kolaylaştırma performansı yüksektir. Tüm bunlar göz önüne alındığında ticaret hacimlerinin daha fazla olabileceği söylenebilir. Fakat önceki değerlendirilen ülkelere göre ticaret hacmi azdır. Fakat Finlandiya ile yapılacak çeşitli anlaşma ve düzenlemeler ile Finlandiya’nın ithalat yapısına uygun ürünlerin ihracatı artırılabilir.

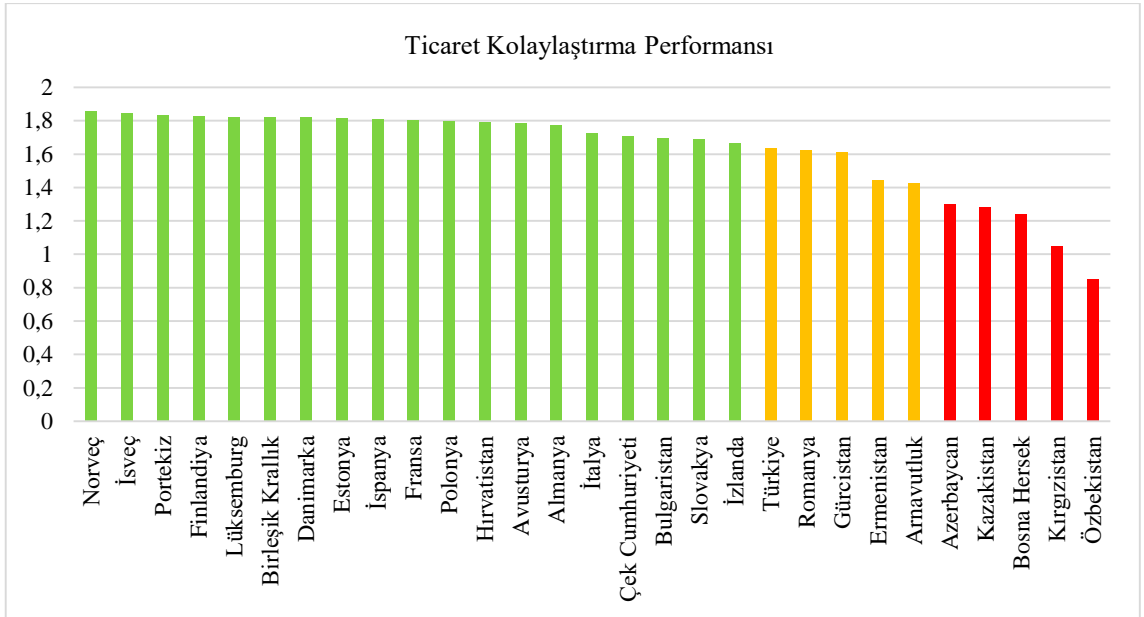
Finlandiya’ya Türkiye tarafından en çok ihracatı yapılan ürünler, motorlu kara taşıtları, tekstil ve hazır giyim, demir-çelik, elektrikli araç ve gereçlerden oluşmaktadır. En çok ithalat yapılan ürünler ise kâğıt ve karton ürünleri, kâğıt hamuru, elektrikli cihazlar, endüstri makinaları, demir ve çelik, plastik hammaddelerden oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024ö).

Tablo 4.7 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$)

Ülkeler	Dış ticaret Hacmi	Dış ticaret dengesi
Almanya	45.174.857	-2.891.291
İtalya	22.108.505	-6.055.998

Fransa	18.964.321	104.917
Birleşik Krallık	18.909.354	-14.001.020
İspanya	16.658.331	2.650.305
Romanya	10.283.131	3.611.838
Polonya	9.711.822	1.123.083
Bulgaristan	7.414.986	2.028.304
Kazakistan	5.121.211	-1.908.605
Çek Cumhuriyeti	4.801.281	-989.553
İsveç	3.898.824	-496.966
Avusturya	3.749.354	-191.491
Özbekistan	3.560.081	195.004
Azerbaycan	3.340.866	1.667.980
Gürcistan	3.272.285	1.527.214
Portekiz	2.840.374	155.946
Danimarka	2.669.511	134.565
Finlandiya	2.104.083	-686.317
Slovakya	1.886.679	-368.036
Norveç	1.800.194	-312.156
Hırvatistan	1.141.666	262.369
Kırgızistan	1.022.268	783.161
Arnavutluk	1.065.332	915.901
Bosna Hersek	944.840	566.000
Estonya	410.559	-19.890
Lüksemburg	309.814	-51.183
İzlanda	84.546	13.161
Ermenistan	12.290	-5.122

Kaynak: Bulgular bir araya getirilerek, Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur (TÜİK, 2024f, TÜİK, 2024g; WITS, 2024; OECD, 2022b).

Şekil 4.6 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur (OECD, 2022b).

Tablo 4.7’de yer alan Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek bir diğer ülke Slovakya’dır. Slovakya bu ülkeler arasından ticaret hacmine en fazla sahip olunan on dokuzuncu ülkedir. Türkiye’nin Slovakya ile dış ticaret hacmi 2022 yılında 1,8 milyar dolardır. Dış ticaret dengelerinde ise Türkiye 368 milyon dolar dış ticaret açığı vermiştir. Slovakya ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olan ülkelerden bir diğeridir. Bu da Türkiye’nin ticaret yapmasını kolaylaştırmasında bir etkidir.

Türkiye’nin Slovakya ile yapılan dış ticaretinde en çok ihraç edilen ürünler, binek otomobilleri, bakırdan teller, kablolar, örme halatlar, alüminyum saçlar ve tekstil ürünlerinden oluşmaktadır. En çok ithalatı yapılan ürünler ise binek otomobilleri, kauçuktan dış lastikler, hava veya vakum pompaları, karayolu taşıtları için parça ve aksesuarlarından oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024p).

Tablo 4.7’de Türkiye’nin en çok dış ticaret hacmine sahip olduğu yirminci ülke Norveç’tir. Türkiye’nin Norveç ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret hacmi 1,8 milyar dolardır. Dış ticaret dengelerinde ise Türkiye 312,1 milyon dolar açık vermiştir. Şekil 4.6’da görüldüğü üzere Norveç ticaret kolaylaştırma performansı bakımından yüksek performans sergileyen ülkelerden biridir.

Türkiye’den Norveç’e en çok ihracatı yapılan ürünlerin bir kısmı, deniz ulaştırma araçları, motorlu araçlar ve tekstil ürünleridir. Türkiye’nin Norveç’ten en çok ithal ettiği ürünler ise petrol gazları ve diğer hidrokarbonlar, ferro alyajlar, balık ürünleridir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024r).

Tablo 4.7’de Türkiye’nin ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu bir diğer ülke Hırvatistan’dır. Türkiye’nin dış ticaret hacmine sahip olduğu ülkeler arasında yirmi birinci sırada yer almaktadır. Türkiye ile Hırvatistan arasında gerçekleşen ticaret hacmi 1,1 milyar dolardır. Bu ticarete Türkiye’nin dış ticaret dengesine bakıldığında 262,3 milyon dolar dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Hırvatistan ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olan ülkelerdendir. Bunlar doğrultusunda Türkiye’nin ticaret ortaklığını ileriye taşıyabileceği ve dış ticaret hacmi ile dış ticaret fazlasını arttırabileceği bir ülke olduğu görülmektedir.

Türkiye’nin Hırvatistan’dan sıklıkla ihraç ettiği ürünlere bakıldığında, motorlu kara taşıtları, elektrikli ve elektriksiz makinalar, örme veya örme olmayan eşya, plastik mamulleri ve demir çelikler olduğu görülmektedir. En çok ithalatı gerçekleştirilen

ürünlerde ise, elektrikli makine ve cihazların, demir ve çelik mamullerinin olduğu görülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024s).

Tablo 4.7’de Türkiye’nin en çok ticaret hacmine sahip olduğu ülkeler arasında yirmi ikinci sırada Kırgızistan gelmektedir. Türkiye’nin Kırgızistan ile ticaret hacmi 1 milyar dolardır. Dış ticaret dengesinde ise Türkiye 783,1 milyon dolar dış ticaret fazlası vermiştir. Türkiye’nin Kırgızistan ile ticaret hacmi diğer ülkelere göre az olmasına rağmen çoğu ülkeden daha fazla dış ticaret fazlası vermiştir. Fakat Şekil 4.6’da görüldüğü üzere Kırgızistan’ın ticaret kolaylaştırma performansı diğer ülkelere göre oldukça düşüktür. Tüm bunlara rağmen 2022 yılında dış ticaret fazlası verilen ülkelere biri olmuştur. Kırgızistan ile yapılan ticaretin ticaret performansından kaynaklı zorlu olabileceği göz önünde bulundurulsa da ilerleyen dönemlerde Kırgızistan ile zaten Türkiye’nin ticaret tamamlayıcılığının yüksek olması nedeniyle daha iyiye gidecek olduğu görülmektedir.

Türkiye’nin Kırgızistan ile ticaretinde en çok ihraç ettiği ürünler, mücevher eşyaları, tekstil ürünleri, karayolu taşıtları için aksam ve parçalarından oluşmaktadır. En çok ithal edilen ürünler ise altın, pamuk ve kuru baklagillerden oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024ş).

Tablo 4.7’de ülkelere bir diğer en çok ticaret hacmine sahip olunan yirmi üçüncü ülke Arnavutluk’tur. Arnavutluk ile ticaret hacmi 1 milyar dolar gerçekleşmiştir. Türkiye’nin Arnavutluk ile olan dış ticaret dengesinde 915,9 milyon dolar fazlalık vermiştir. Yine diğer ülkelere görece düşük ticaret hacmine sahip olurken çoğu ülkeden yüksek dış ticaret fazlası vermiştir. Bu da Türkiye’nin Arnavutluk ile ticaretinde etkin bir yapıda olduğunu göstermektedir. Arnavutluk’un ticaret kolaylaştırma performansı da Türkiye ile ortalama olarak benzer durumdadır. Bu nedenle aralarındaki ticaret ortaklığı daha ileriye taşınabilir. Türkiye’nin Arnavutluk’un ithalat yapısına uygun olan ihraç ürünlerini artırması ile ihracat hacmi ve dış ticaret fazlası daha iyi bir sonuca ulaşabilir. Böylece Türkiye’nin Arnavutluk ile daha etkin bir ticaret yapabileceği söylenebilir.

Türkiye’nin Arnavutluk’a sıklıkla ihraç ettiği ürünler ise şöyledir, demir ve çelik, hububat ürünleri, inşaat malzemeleri, elektrikli ev aletleri, hazır giyim, plastik malzemeler, kablo ve tel ürünleri. En fazla ithalatını gerçekleştirdiği ürünler ise şöyledir, parfümeri ve eczacılıkta kullanılan bitkisel maddeler, deri, ayakkabı ve tekstil ürünleri, alüminyum (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024t).

Aşağıda Tablo 4.8’de Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ve en çok ticaret hacmine sahip olan yirmi dördüncü ülke Bosna Hersek’tir. Türkiye’nin Bosna Hersek ile dış ticaret hacmi 944,8 milyon dolar gerçekleşmiştir. Dış ticaret dengesinde ise Türkiye 566 milyon dolar fazla vermiştir. Türkiye’nin dış ticaret hacmi az gerçekleşen ülkelerden biri olmasına rağmen çoğu ülkeden yüksek dış ticaret fazlasına sahip bir diğer ülke Bosna Hersek’tir. Türkiye Bosna Hersek ile dış ticaretinde etkin bir yapıdadır. Dış ticaret hacmine bakıldığında çoğunluk Türkiye’nin ihracatını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Bosna Hersek ile yapılan dış ticareti artırmak Türkiye’nin dış ticaretini de artırıcı bir durum olacaktır. Aşağıda Şekil 4.7’ye bakıldığında Bosna Hersek’in ticaret kolaylaştırma performansı Türkiye’den ve birçok ülkeden oldukça düşük bir durumdadır. Fakat Bosna Hersek’in ticaret kolaylaştırma performansının da ilerleyen dönemlerde yükseleceği senaryoda Türkiye ile ticaret ortaklığı daha iyi yerlere gelecektir ve Türkiye’nin de bu ortaklıktan kazançlı çıkabileceği ön görülebilmektedir.

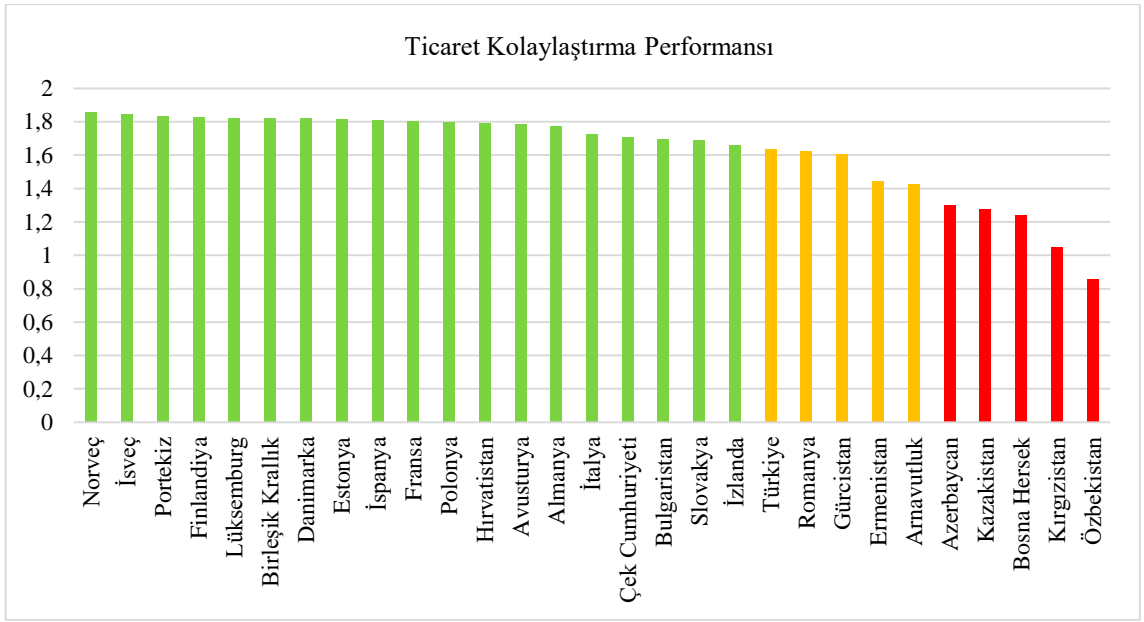
Türkiye’nin Bosna Hersek’e en çok ihracatını yaptığı ürünler, mineral yakıtlar ve yağlar, kara taşıtları, plastik ürünleri, tekstil ve konfeksiyon, televizyon, beyaz eşya, ilaçlar, demir-çelik, şeker mamullerinden oluşmaktadır. En çok ithalatını yaptığı ürünler ise, kimyasal maddeler, deri, tarım ürünleri, et ürünlerinden oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024u).

Tablo 4.8 2022 yılı ticaret tamamlayıcılık endeksinin yüksek olduğu ülkeler ile dış ticaret hacmi ve dengesi (Bin ABD \$)

Ülkeler	Dış ticaret Hacmi	Dış ticaret dengesi
Almanya	45.174.857	-2.891.291
İtalya	22.108.505	-6.055.998
Fransa	18.964.321	104.917
Birleşik Krallık	18.909.354	-14.001.020
İspanya	16.658.331	2.650.305
Romanya	10.283.131	3.611.838
Polonya	9.711.822	1.123.083
Bulgaristan	7.414.986	2.028.304
Kazakistan	5.121.211	-1.908.605
Çek Cumhuriyeti	4.801.281	-989.553
İsveç	3.898.824	-496.966
Avusturya	3.749.354	-191.491
Özbekistan	3.560.081	195.004
Azerbaycan	3.340.866	1.667.980
Gürcistan	3.272.285	1.527.214
Portekiz	2.840.374	155.946
Danimarka	2.669.511	134.565
Finlandiya	2.104.083	-686.317

Slovakya	1.886.679	-368.036
Norveç	1.800.194	-312.156
Hırvatistan	1.141.666	262.369
Kırgızistan	1.022.268	783.161
Arnavutluk	1.065.332	915.901
Bosna Hersek	944.840	566.000
Estonya	410.559	-19.890
Lüksemburg	309.814	-51.183
İzlanda	84.546	13.161
Ermenistan	12.290	-5.122

Kaynak: Bulgular bir araya getirilerek, Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur (TÜİK, 2024f, TÜİK, 2024g; WITS, 2024; OECD, 2022b).

Şekil 4.7 Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ülkelerin ticaret kolaylaştırma performansları

Kaynak: Şekil yazar tarafından oluşturulmuştur (OECD, 2022b).

Yukarıda Tablo 4.8’de Türkiye’nin ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu bir diğer ülke Estonya’dır. Estonya, Türkiye’nin en çok dış ticaret hacmine sahip olduğu yirmi beşinci ülkedir. Aralarındaki dış ticaret hacmi 410,5 milyon dolardır. Türkiye dış ticaret dengesinde ise 19,8 milyon açık vermiştir. Estonya ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olan ülkeler arasındadır. Dolayısıyla Türkiye ile ticaretlerini artırmanın ve ileriye taşımının önünde siyasi ilişkiler ve politikalar ele alınmadan bu göstergelere göre bir engel olmadığı görülmektedir.

Türkiye’nin Estonya’ya en çok ihracatını yaptığı ürünler, römorklar ve itici gemiler, demir veya alaşımsız çelikten mamuller ve borular, elektrik kontrol ve dağıtım için kullanılan tablolar, demir ve çelikten radyatör ve cihazlar, çimento ve pamuktan

oluşmaktadır. En çok ithalatı yapılan ürünler ise, dökme demir ve çelik hurdaları, telefon vb. ses ve görüntü cihazları, fiziksel ve kimyasal analiz cihazları, elektrik transformatörlerinden oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024ü).

Tablo 4.8’de ülkeler arasında Türkiye’nin en çok ticaret hacmine sahip olduğu yirmi altıncı ülke Lüksemburg’dur. Türkiye’nin Lüksemburg ile ticaret hacmi 309,8 milyon dolardır. Dış ticaret dengesinde ise Türkiye 51,1 milyon dolar açık vermektedir. Lüksemburg da ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olan ülkelerden biridir. Bu da Türkiye ile ticaret ortaklığına ileriye taşıma da ve ticaret hacimlerini artırma da bir engel değildir. Ayrıca ticaret tamamlayıcılıklarının yüksek olması da en başta ticari ilişkilerinin iyiye gidebilmesine etki edebilecek iyi bir noktadır.

Lüksemburg’a en çok ihracatı yapılan ürünler, mamul metal ürünleri, kimyevi ürünler, makine ve teçhizat gibi ürünlerden oluşmaktadır. En çok ithal edilen ürünler ise ulaştırma araçları, gıda ürünleri, makine ve teçhizat, canlı hayvan ürünlerinden oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024v).

Tablo 4.8’de Türkiye’nin ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu bir diğer ülke İzlanda’dır. İzlanda Tablodaki ülkeler arasında Türkiye’nin dış ticaret hacmine göre sıralamada yirmi yedinci ülke konumundadır. Türkiye’nin İzlanda ile dış ticaret hacmi 84,5 milyon dolardır. Dış ticaret dengesinde ise 13,1 milyon dış ticaret fazlası vermiştir. İzlanda’nın ticaret kolaylaştırma performansı yüksektir. Bu da Türkiye ile aralarındaki ticaretin iyi ilerlemesi için olumlu bir etkidir.

İzlanda’ya en çok ihraç edilen ürünler, demiryolu ve tramvay dışındaki araçlar, elektronik cihazlar, tuz, sülfür, alçı gibi ürünlerden oluşmaktadır. En çok ithalatı yapılan ürünler ise, balık ve deniz kabukları, makine, sıcak su kazanları, işlenmemiş alüminyumlardır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024y).

Tablo 4.8’de Türkiye ile tamamlayıcılığı yüksek olan ECA ülkelerinden Ermenistan, Türkiye ile ticaret hacmine bakıldığında yirmi sekizinci ve son sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye’nin Ermenistan ile ticaret hacmine bakıldığında 12,2 milyon dolar olduğu görülmektedir. Dış ticaret dengesinde ise 5,1 milyon dolar dış ticaret açığı vermiştir. Şekil 4.7’de Ermenistan, ticaret kolaylaştırma performansında Türkiye ile yaklaşık olarak benzer durumdadır yani ortalama bir ticaret performansına sahiptir. Dolayısıyla bu göstergeler ışığında hem ticaret tamamlayıcılığının yüksek olması hem de ticaret kolaylaştırma performansı olarak ortalama bir performansta olması ticaret

ortaklığının ileriye gidebileceğini göstermektedir. Fakat tüm bu değerlendirmeler ülkelerin siyasi ilişkileri ve politikaları ele alınmadan yalnızca bu göstergeler ışığında yapılmaktadır. Dolayısıyla bu göstergelere göre iki ülke çok iyi ticaret ortakları olabilecek durumda gözükseler de siyasi gerilimlerden ve uyguladıkları dış politikalarından kaynaklı aralarında ticari anlaşmazlıklar da meydana gelebilmektedir.

Türkiye'nin Ermenistan'a en çok ihracat yaptığı ürünler, insan taşıma amaçlı motorlu taşıtlar, makineler ve mekanik cihazlar, elektrikli makine ve cihazlardan oluşmaktadır (Trade Map, 2024j). En çok ithalatı yapılan ürünler ise, örme veya tığ işi olmayan giyim eşyaları, demir-çelik, cevherlerden oluşmaktadır (Trade Map, 2024k).

Bulgulara göre yapılan değerlendirme ve yorumlarda ülkelerin birbirleri arasında mesafeleri, lojistik maliyetleri, uyguladıkları politikalar, çeşitli siyasi gerilim ve anlaşmazlıklar sınırlıklara dahil edilmemiştir. Bu nedenle tüm değerlendirmeler bulgular ışığında gerçekleştirilmiştir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye 1980 yılından önce dış ticarete serbest ithalat rejimi politikası ve ithal ikameci politika izlemiştir. Fakat sonrasında meydana gelen ekonomik bunalımlar nedeniyle 1980 yılında dışa açık ihracata dayalı sanayileşme politikasına geçmiştir. Türkiye'nin 1990-2000 yılları arası dış ticaret verileri incelendiğinde genellikle dış ticaret hacmi, ihracatı ve ithalatı belli dönemler haricinde artış göstermiştir. Bu yıllarda dış ticaret açıkları dönemlere göre artış veya azalış göstermiş fakat dış ticaret fazlası verdiği bir dönem aralığı olmamıştır. 2000-2008 yılları arası döneme bakıldığında ise 2000 yılından 2008 yılına dış ticaret hızlı bir artış göstermiş fakat dış ticaret açıkları 2001 yılı dışında genellikle artış göstermiştir. 2008-2023 yılına gelindiğinde ise dış ticaret hacmi belli yıllarda meydana gelen krizler, felaketler ve siyasi gerilimlerden dolayı azalmış olsa da genel itibariyle 2023 yılına gelindiğinde önceki yılları göre iyi bir artış sergilemiştir. Fakat bununla birlikte ithalatın ihracattan daha hızlı artması nedeniyle bazı yıllar haricinde dış ticaret açıkları genel itibariyle artış göstermiştir ve gelinen son noktada dış ticaret açığı yaklaşık 106 milyar dolar olmuştur. Tüm bunlar neticesinde Türkiye'nin ihracatını artırarak dış ticaret açığını her geçen yıl azaltması ve tersine çevirerek dış ticaret fazlası vermeye başlaması ülke ekonomisi için son derece önem arz etmektedir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, Türkiye'nin dış ticaret seyrinin nasıl ilerlediğine dair bulgulara ulaşılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin dış ticaret kapsamında hangi politikalara ihtiyaç duyduğu ve bu doğrultuda nasıl bir yol izlemesi gerektiği konularında görüş elde etmek üzere, ECA ülkeleriyle olan ticaretinin etkinliği incelenmiştir. Türkiye'nin dış ticaretini ve ticaret etkinliğini için OECD üzerinden 46 ülkenin ticaret kolaylaştırma performans verileri elde edilmiştir. Bununla birlikte WITS üzerinden Türkiye ile ECA bölgesinde bulunan 46 ülkenin ticaret tamamlayıcılık endeksleri hesaplanmıştır.

Söz konusu verilere dayanarak elde edilen bulgu ve sonuçlara göre Türkiye'nin ECA ülkeleri arasından ticaret tamamlayıcılığının yüksek düzeyde olduğu 28 ülke bulunmaktadır. Diğer ülkeler ile de ticaret tamamlayıcılığı çok fazla düşük olmamakla birlikte 46 ülke arasından en düşük olan 3 ülkeden İrlanda ve İsviçre %50 tamamlayıcılığa sahiptir. Diğerleri ise Türkiye ile %50'nin altında ticaret tamamlayıcılığına sahip Malta'dır. Dolayısıyla ECA bölgesindeki ülkelerin tamamı ile ticaret ortaklığı kurmak ve ileriye taşımak faydalı olacaktır. Fakat esasen ticaret tamamlayıcılığının yüksek çıktığı 28 ülke ile dış ticaret gerçekleştirmesi ve gerekli politikaların benimsenmesi ile dış ticaretini ileriye taşıması Türkiye ekonomisi için önem arz etmektedir.

Türkiye ile ticaret tamamlayıcılık endeks sonuçlarına göre en yüksek çıkan 28 ülke sırayla Avusturya, Lüksemburg, Polonya, Kazakistan, Romanya, Ermenistan, Azerbaycan, Norveç, Özbekistan, Danimarka, Arnavutluk, Portekiz, Estonya, Bosna Hersek, Gürcistan, Fransa, Almanya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Slovakya, İtalya, Kırgızistan, Hırvatistan, Finlandiya, İzlanda, İspanya, Birleşik Krallık'tır. Bu ülkelerden ticaret kolaylaştırma performansları yüksek olan ülkeler ise Avusturya, Lüksemburg, Polonya, Norveç, Danimarka, Portekiz, Estonya, Fransa, Almanya, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Slovakya, İtalya, Hırvatistan, Finlandiya, İzlanda, İspanya, Birleşik Krallık'tır. Dolayısıyla bu ülkeler ile ticaret yapmak Türkiye açısından faydalı olacaktır. Çünkü hem ticaret tamamlayıcılığı hem de ticaret kolaylaştırma performansı yüksek olan ülkelerdir. Bu ülkelerin ticaret tamamlayıcılıklarının yüksek olması Türkiye'nin ihracat yapısı ile bu ülkelerin ithalat yapısının birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu ülkeler ile yapılan ticaretten iki tarafta kazanç sağlayabilir. Türkiye'nin ihracatını artırması ve dış ticaret fazlası verebilmesi için bu ülkeler ile dış ticarete ağırlık vermesi ve ayrıca ticari ilişkileri artırıcı, ihracatı teşvik edici politikalar benimsemesi durumunda Türkiye'nin bu bölgede daha etkin bir ticaret gerçekleştirmesi olasıdır. Fakat var olan ticari ilişkiler değerlendirmeye alındığında bu ülkeler ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olmasına karşın gerçekleştirilen dış ticaret hacimleri birkaç ülke dışında düşük kalmaktadır. Ayrıca dış ticaret hacmi görece yüksek ve 10 milyar doların üstünde olan ülkelerden 2022 yılında yalnızca Fransa, İspanya ve Romanya ile gerçekleştirilen ticarete dış ticaret fazlası vermiştir. Ticaret kolaylaştırma performansı Türkiye ile yaklaşık aynı ortalama da olan ülkeler ise Romanya, Gürcistan, Arnavutluk, Ermenistan olmuştur. Bu ülkelerle ticaret yapmak performansı yüksek olan diğer ülkelere göre kısmen dezavantajlı olabilir; fakat Türkiye'nin performansının da ortalama düzeyde olması söz konusu ülkeler ile olan ticaretine tolere edici etkide bulunacaktır. Romanya, Gürcistan, Arnavutluk, Ermenistan'ın ithalat profili Türkiye'nin ihracat profili ile birbirini tamamlayıcı nitelikte olsa da dış ticaret hacimleri düşük kalmıştır. Fakat Türkiye'nin bu ülkeler ile gerçekleştirdiği dış ticaret hacmi az olsa da Ermenistan hariç Romanya, Arnavutluk ve Gürcistan ile yapılan ticarete dış ticaret fazlası vermiştir. Yine de ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan bu ülkeler ile daha etkin bir ticaret yapılabilir. Bu nedenle özellikle ihracatı artırıcı politikalar izlenerek dış ticaret fazlası artırılabilir ve ticari ilişkilerin daha etkin hale gelebileceği ön görülebilir.

Türkiye ile ticaret tamamlayıcılığı yüksek olan ve ticaret kolaylaştırma performansı Türkiye'ye göre düşük kalan ülkeler Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Bosna Hersek'tir. Bu ülkelerin ithalat profilleri ve yapısı ile Türkiye'nin ihracat yapısının uyumu yüksektir. Fakat bu ülkelerin ticaret kolaylaştırma performanslarına bakıldığında ticaret yaparken çeşitli zorluklar ile karşılaşılabilen göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye Kazakistan hariç, Özbekistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Bosna Hersek ile 2022 yılında yapılan ticarete dış ticaret fazlası vermiştir. Dış ticaret hacimleri görece düşük olmasına karşın Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği ülkeler olması bu ülkeler ile yapılan ticaretin artırılması sonucu Türkiye'nin dış ticaret fazlasının artabileceği ön görülebilir.

Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkeler, dış ticaret hacmine göre sıralandığında ve Türkiye'nin dış ticaret fazlası verdiği ülkelere bakıldığında Fransa, İspanya, Romanya, Polonya, Bulgaristan, Özbekistan, Azerbaycan, Gürcistan, Portekiz, Danimarka, Hırvatistan, Kırgızistan, Arnavutluk, Bosna Hersek, İzlanda ortaya çıkmaktadır. Genel olarak bakıldığında, Türkiye ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu 28 ülke ile gerçekleştirmiş olduğu ticarete 15 ülke ile dış ticaret fazlası verirken 13 ülke ile dış ticaret açığı vermiştir. Bu ülkeler arasından en yüksek dış ticaret fazlası verdiği ülke 3,6 milyar dolar ile Romanya'dır. Romanya ile dış ticaret hacmi 10,2 milyar dolardır. Dolayısıyla Türkiye'nin etkin ticaret yaptığı ülkelere ilkini Romanya olduğu söylenebilir. Yine dış ticaret fazlası vermiş olduğu ülkelere Fransa hariç dış ticaret hacmi düşük olmasına karşın dış ticaret fazlası verdiği ülkelere İspanya, Romanya, Polonya, Bulgaristan, Özbekistan, Azerbaycan, Gürcistan, Portekiz, Danimarka, Hırvatistan, Kırgızistan, Arnavutluk, Bosna Hersek, İzlanda ile etkin bir ticaret gerçekleştirmiştir. Dış ticaret açığı verdiği ülkelere ise en fazla dış ticaret verdiği ülke Birleşik Krallık olmuştur. 18,9 milyar dolar ticaret gerçekleştirdiği Birleşik Krallık ile ticaretinde 14 milyar dolar dış ticaret açığı vermiştir. Dolayısıyla Birleşik Krallık ile gerçekleştirilen ticarete etkin bir konumda olmadığı söylenebilir. Birleşik Krallık ile ticaret tamamlayıcılığının yüksek olmasına karşın dış ticaret açığının yüksek olması aralarında etkili bir ticaret gerçekleşmediğini göstermektedir. Dolayısıyla Birleşik Krallık ile yapılan ticarete gerekli düzenlemeler yapılarak ihracatı artırıcı yönlü anlaşmaların yapılması ve politikaların benimsenmesi ile ihracat artırılabilir ve aralarında daha etkili bir ticaret gerçekleşebilir. Türkiye, 45,1 milyar dolar ile en yüksek dış ticaret hacmine sahip olduğu Almanya ile ticaretinde 2,8 milyar dolar dış ticaret açığı vermiştir.

Dolayısıyla aralarında etkili bir ticaret gerçekleştiği söylenebilir. Dış ticaret açığı verdiği ülkelerden İtalya'nın dış ticaret hacminin görece yüksek olması nedeniyle İtalya hariç, Kazakistan, Çek Cumhuriyeti, İsveç, Avusturya, Finlandiya, Slovakya, Norveç, Estonya, Lüksemburg, Ermenistan ile gerçekleştirilen ticarete hem dış ticaret hacimleri düşüktür hem de dış ticaret açığı vermiştir. Dolayısıyla, bu ülkeler ile hem dış ticaret hacmini artırıcı hem de ihracatı artırıcı politikalar ile gerekli anlaşmalar yapılabilir. Böylece ilerleyen dönemlerde aralarında daha etkili bir ticaret gerçekleşebilir ve Türkiye daha etkin bir konuma gelebilir.

Genel olarak ticaret tamamlayıcılık endeks sonuçlarına bakıldığında Türkiye'nin ECA bölgesinde bulunan 46 ülkeden 28 ile ticaret tamamlayıcılığı yüksektir. Ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu bu 28 ülkeden ise daha çok etkili ticaret yaptığı ülkeler 1 milyar doların üstünde dış ticaret fazlası vermiş olduğu ülkelerdir. Bu ülkeler ise İspanya, Romanya, Polonya, Bulgaristan, Azerbaycan, Gürcistan'dır. Diğer etkili olduğu ülkeler ise yine dış ticaret fazlası vermiş olduğu Fransa, Özbekistan, Portekiz, Danimarka, Hırvatistan, Kırgızistan, Arnavutluk, Bosna Hersek ve İzlanda'dır. Nihayetinde Türkiye'nin ticaret tamamlayıcılığının yüksek olduğu bu 28 ülkenin ithalat yapısına uygun ürünlerin öne çıkarılması, ülkelerin ticaret kolaylaştırma performanslarının dikkate alınması ve bu doğrultuda gerekli politikaların benimsenmesi ile Türkiye'nin ECA bölgesinde daha etkili bir dış ticaret gerçekleştirebileceği ön görülmektedir. Ticaret tamamlayıcılık endeksi kapsamındaki bulgular Türkiye'nin dış ticaret politikasının potansiyel ve zayıf yönlerini görmek, ayrıca muhtemel politika değişiklikleri konusunda görüş bildirmek açısından yardımcı olmuştur. Elde edilen bulgular Türkiye'nin dış ticaretteki iş birliklerini geliştirmesi, gözden geçirmesi ve bu yönde ticareti artırıcı politikalar izlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Türkiye mevcut siyasi durumu ve ülkeler arası lojistik maliyetleri de göz önüne alarak, dış ticaretinde olumlu yönde sonuçla elde edebilir. Tüm bunlar doğrultusunda çalışma kapsamında Türkiye'nin ECA bölgesi ile dış ticaretinde etkinliğinin ne durumda olduğu, ticaretini daha etkin hale nasıl getirebileceği ve bu doğrultuda nasıl bir yol izleyeceği konusunda önemli bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda Türkiye'nin dış ticareti ayrıntılı yönleriyle analiz edilmiş ve ECA ülkeleri ile ticaretinin etkinliği değerlendirilmiştir. Türkiye'nin dış ticaretinde nasıl bir yol izlenebileceğine dair bilgiler sunulmuş, bu doğrultuda ülke ekonomisine katkı sağlayabilecek gerekli politikalar izlenebilmesi için önerilere yer verilmiştir.

Çalışmada ticaret tamamlayıcılık endeksi üzerinden Türkiye'nin ECA ülkeleri ile olan dış ticareti analiz edilmiştir. Bu husus çalışmanın bir kısıtı olarak kabul edilebilir. Zira farklı endeksler ya da göstergeler üzerinden de Türkiye'nin söz konusu ülkelerle olan ticaretinin etkinliği incelemek ve kayda değer bulgulara ulaşmak mümkündür. Bu nedenle gelecekteki çalışmalarda Türkiye'nin dış ticaret yapısı hakkında faydalı bulgulara ulaşmak adına alternatif gösterge ve endeksleri kullanarak hem literatüre hem de uygulama alanına katkılar sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerinin makroekonomik analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 191-221. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iticusbe/issue/55168/755499>
- Akkoç, S. (2023). 2018 Kur şoku ve Türkiye ekonomisine yansımaları. *International Review of Economics and Management*, 11(2), 75-96. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.1366215>
- Aksoy, B., & Coşkun, M. (2004). Türkiye'nin yakın dönem dış ticaretindeki değişimler. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), 397-415. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gefad/issue/6758/90910>
- Akyıldız, H., & Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti dönemi uygulanan iktisat politikaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 43-62.
- Alexander, R.J. (1967). The import-substitution strategy of economic development. *Journal of Economic Issues*, 1(4), 297-308. <http://www.jstor.org/stable/4223869>
- Allen, W.R. (1991). *Mercantilism*. J. Eatwell et al. (Ed.). The world politics (pp. 440-448). London: Palgrave Macmillan. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-21315-3_58 (Erişim Tarihi: 26.10.2013)
- Altınkaya, Z., & Altın, M. (2023). Trump dönemi ticaret savaşlarında Türk demir çelik sektörü ihracatının politik ekonomisi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 11(1), 85-119. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovabaccd/issue/75032/1163429>
- Atik, H. (2006). Tercihlerde benzerlik teorisi: Türkiye ve bazı komşu ülkelerin dış ticareti üzerine bir analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(02), 33-43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3086/42739>
- Azgün, S. (2019). *Dış ticarete yeni teoremler*. Uluslararası iktisat içinde, 1-21. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve uluslararası ticaret teorileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 175-186
- Bayraktutan, Y. (2018). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Oğul Matbaacılık
- Carbaugh, R.J. (2019). *International economics* (Seventeenth Edition). USA: Cengage Learning.
- Chandran, S. (2011). Trade complementarity and similarity between India and ASEAN countries in the context of the RTA. *SSRN*, 1-12. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1763299>
- Coleman, D.C. (1980). Mercantilism revisited. *The Historical journal*, 23(4), 773-791.
- Çelen, A., & Demirel, A. (2018). Tamamlayıcılık indeksi çalışması: Türkiye örneği. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (20), 101-118. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/352068>
- Çelik, K., Kalaycı, C., & Rıza S.A. (2008). *Dış ticaret işlemleri yönetimi*. Trabzon: Murathan Yayınevi. (3.baskı)
- Davras, G.M., & Aktel, M. (2018). 2015-2016 krizinin Türkiye turizmüne yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(21), 27-38. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vizyoner/issue/38485/398722>

Deardorff, A.V. (1984). Testing trade theories and predicting trade flow. *Handbook of international economics*, 1, 467-517.

Auswärtiges Amt. (2024). Deutsche Vertretungen in der Türkei. <https://tuerkei.diplo.de/tr-tr/deutschland-und-die-tuerkei/03-deutschland-und-die-tuerkei/wirtschaft/-/1798704> (Erişim Tarihi: 16.04.2024)

Deviren, N.V. (2004). Yeni dış ticaret teorileri. *Mevzuat Dergisi*, 7(81), 1-11. <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/09a/05.htm> (Erişim tarihi: 11.11.2023)

Dunn, Jr, R.M., & Mutti, J.H. (2004). *International economics* (Sixth Edition). London: Taylor & Francis e-Library.

Duginets, G., & Omran, H.Z. (2022). Assessment of the effectiveness of Ukraine's foreign trade policy with the Middle East and Africa countries. *Access to science, business, innovation in digital economy*, 3(2), 147-158. <https://doi.org/10.46656/access>

Dura, C. (2000). Yeni dış ticaret teorileri: Genel bir bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16), 1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyesiibd/issue/38177/444606>

ESCAP. (2009). *Trade statistics in policymaking: A handbook of commonly used trade indices and indicators* (Revised Edition). United States: United Nations Publication

Elitaş, B. L., & şeker, A. (2017). Uluslararası ticarete tarife dışı önlemlerin rolü: Türkiye tekstil sektörü üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (74), 51-74. <https://doi.org/10.25095/mufad.396859>

Eğilmez, M. (2016). 2017 herkes için zor bir yıl olacak. <https://www.mahfiegilmez.com/2016/12/2017-herkes-icin-zor-bir-yl-olacak.html> (Erişim Tarihi: 02.01.2024)

Eğilmez, M. (2017b). 2017'den 2018'e geçerken. <https://www.mahfiegilmez.com/2017/12/2017den-2018e-gecerken.html> (Erişim Tarihi: 02.01.2024)

Eğilmez, M. (2019). Geldik 2020'ye. <https://www.mahfiegilmez.com/2019/12/2020ye-girerken-bir-durumtespiti.html> (Erişim Tarihi: 03.01.2024)

Engin, C., & Göllüce, E. (2016). 2008 Küresel finans krizi ve Türkiye üzerine yansımaları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 27-40.

Erdoğan, U. (2023). Cumhuriyetin yüz yılında Türkiye'de uluslararası ticaretin gelişimi. *Premium e-Journal of Social Science (PEJOSS)*, 7(35), 1318-1327.

Ertuğrul, C., Evren, İ., & Çolak, O. (2010). Küresel mali krizin Türkiye ekonomisine etkileri. *Journal of Management and Economics Research*, 8(13), 59-72. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yead/issue/21818/234538>

Fidan, A., & Fırat, E. (2020). 2008 Küresel finans krizinin gelişmekte olan ülke ekonomilerine etkisi: BRIC ülkeleri-Türkiye karşılaştırması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(39), 85-100. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/54099/654437>

Findlay, R. (1991). Comparative advantage. In Eatwell, J., Milgate, M., & Newman, P. (Eds.). *The World Economics* (Edition) (pp. 99-107). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-21315-3_14

- Gerber, J. (2023). *International economics* (Eighth Edition). United Kingdom: Pearson Education.
- Gürbüz, C., Türkoğlu, K., & Bekçi, İ. (2023). Cumhuriyet dönemi Türk dış ticareti ve bir gelecek öngörüsü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(100. Yıl Özel Sayısı), 360-381.
- Gürsoy, Y. (2020). *Dış ticaret işlemleri yönetimi* (13. Baskı). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2024). Dış ticaret ve ödemeler dengesi. https://www.hmb.gov.tr/ekonomik_programlar_arastirmalar-istatistik (Erişim Tarihi: 12.03.2024)
- Helleiner, E. (2011). Understanding the 2007–2008 global financial crisis: Lessons for scholars of international political economy. *Annual review of political science*, 14, 67-87.
- Husted, S., & Melvin, M. (2020). *Uluslararası iktisat* (9th ed.). F. Saygılı, E.T. Çalışkan (Çeviri Ed.). Ankara: Palme Yayınevi.
- International Monetary Fund. (2024). Global trade liberalization and the developing countries. <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2001/110801.htm> (Erişim Tarihi: 06.05.2024)
- İmanbeyli, V. (2015). ‘‘Uçak krizi’’ ve Türkiye-Rusya ilişkileri. *Seta Perspektif*, (119), 1-6. https://file.setav.org/Files/Pdf/20151231165033_ucak-krizi-ve-turkiye-rusya-iliskileri-pdf.pdf
- İyibozkurt, E. (2001). *Uluslararası iktisat teori- politika- uygulama* (4. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Kahveci, Ş. (2021). *Türkiye ile BRICS ülkeleri arasındaki dış ticaret üzerine ampirik bir analiz* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Karluk, S.R. (1973). Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin gelişmekte olan ülkeler yönünden geçerliliği üzerine düşünceler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 33(1-4), <https://dergipark.org.tr/pub/iuifm/issue/847/9396>
- Karluk, S.R. (2009). *Uluslararası ekonomi* (9.Baskı). İstanbul: Beta Yayınları
- Kartal, M., Depren, S.K., & Depren, Ö. (2018). Türkiye’de döviz kurlarını etkileyen makroekonomik göstergelerin belirlenmesi: MARS yöntemi ile bir inceleme. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 209-229. <https://dergipark.org.tr/pub/mjss/issue/40516/485840>
- Kaymakçı, O., Avcı, N., & Şen, R. (2007). *Uluslararası ticarete giriş. Teori, politika ve uygulama*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Keasing, D.B. (1965). Labor Skills and International Trade: Evaluating Many Trade Flows with a Single Measuring Device. *The Review of Economics and Statistics*, 47(3), 287-294. <https://www.jstor.org/stable/1927711> (Erişim tarihi: 09.11.2023)
- Keasing, D.B. (1971). Different countries’ labor skill coefficients and the skill intensity of international trade flows. *Journal of International Economics*, 1(4), 443–452. doi:10.1016/0022-1996(71)90044-4
- Kenen, P.B. (1970). *Skills, Human Capital, and Comparative Advantage*. W. L. Hansen (eds.) Education, Income, and Human Capital içinde, (pp. 195-240), National Bureau of Economic Research. <http://www.nber.org/chapters/c3280> (Erişim tarihi: 09.11.2023)

- Kılınç-Savrul, B., Özel, H.A., & Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın son döneminden günümüze Türkiye'de dış ticaretin gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 55-78. <https://acikerisim.comu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12428/409>
- Kindleberger, C. (1970). *Uluslararası İktisat*. N. Serin (Çeviri Ed.). Ankara: Doğan Yayınevi
- Krugman, P. (1983). New theories of trade among industrial countries. *American Economic Association*, 73(2), 343-347. <https://www.jstor.org/stable/1816867>
- Kutlu, E., & Başar, B. (2006). İhracatta taşıma ve taşıma maliyetleri. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (31), 102-111. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35600/395426>
- Kutlu, H.A., & Demirci, N.S. (2011). Küresel finansal krizi (2007-?) ortaya çıkaran nedenler, krizin etkileri, krizden kısmi çıkış ve mevcut durum. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (52), 121-136. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mufad/issue/35631/396079>
- Küçüksakarya, S. (2020). *Klasik ticaret teorileri*. S. Başar (Ed.). Uluslararası iktisat içinde, (3-79). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Mazlum, N. (2020). 1980-2018 dönemi Türkiye ekonomisi ve dış ticaretinin gelişim seyri. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 7(22), 54-71. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumrukticaretdergisi/issue/59461/776803>
- Mandel, M., & Müller, J. (1974). Aims of an export-oriented economic policy. *Acta Oeconomica*, 13(1), 35-47. <http://www.jstor.org/stable/40728316>
- Mızırak, Z. (2014). Türkiye dış ticaretinin gelişim serüveni (1980-2004). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(1-2), 89-100. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/selcuksbmyd/issue/11295/134989>
- OECD. (2022a). Türkiye ticareti kolaylaştırma performansı. <https://www.compareyourcountry.org/trade-facilitation/en/1/TUR/TUR/default> (Erişim Tarihi: 02.03.2024).
- OECD. (2022b). Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin ticareti kolaylaştırma performansı. <https://www.compareyourcountry.org/trade-facilitation> (Erişim Tarihi: 02.03.2024).
- OECD. (2022c). Avrupa ve Orta Asya bölgesi ticareti kolaylaştırma performansı. <https://www.compareyourcountry.org/trade-facilitation/en/1/TUR/ECA/default> (Erişim Tarihi: 02.03.2024).
- OECD. (2024). Ticareti kolaylaştırma Göstergeleri. <https://www.oecd.org/trade/topics/trade-facilitation/> (Erişim Tarihi: 01.02.2024)
- Orkunoğlu Şahin, I.F. (2022). Türkiye'nin 1980-2021 dönemi dış ticaret gelişiminin irdelenmesi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 9(27), 82-99. https://dergipark.org.tr/en/pub/gumrukticaretdergisi/issue/69206/1078322#article_cite
- Oskay, C.S. (2004). 1980'den günümüze Türkiye'de ihracatın gelişimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 7(1-2), 53-62. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/selcuksbmyd/issue/11295/134975>
- Öz, M. (2016). *Dış Ticaret ve Genel Anlamda Risklerin Kavramsal Çerçevesi*. Öz, M. ve Oğurlu, Y. (Ed.). Dış Ticarete Risk Yönetimi ve Sigortacılık içinde (Ünite 1). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Özalp, İ. (Ed.). (2004). *Uluslararası İşletmecilik*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ogusbd/issue/10997/131612>
- Özdemir, Ü., Yiğit, G.K., & Oral, M. (2016). Cumhuriyetten günümüze ekonomi politikaları bağlamında Türk dış ticaretinin gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149-174. <https://doi.org/10.17295/dcd.23130>
- Öztürk, N. (2003). Dış ticaret kuramında yeni yaklaşımlar. *Öneri Dergisi*, 5(19), 109-126. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.682633>
- Pelit, İ. (2023). Türkiye'nin ülke gruplarına göre ithalat ve ihracatının kümeleme analizi ile incelenmesi: 2013-2022 dönemi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 11(2), 103-113. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iicder/issue/80364/1328070>
- Pugel, T.A. (2023). *International economics*. United States of America: McGraw Hill
- Ruffin, R. (2002). David Ricardo's discovery of comparative advantage. *History of political economy*, 34(4), 727-748. <https://muse.jhu.edu/article/37770/summary>
- Saçık, S.Y. (2009). 1980-2006 döneminde Türkiye'nin dış ticaret politikaları ve performansı. *Mevzuat Dergisi*, 12 (140). <https://www.mevzuatdergisi.com/2009/08a/02.htm> (Erişim Tarihi: 11.12.2023)
- Salvatore, D. (2013). *International economics*. United States: John Wiley & Sons, Inc.
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile ilişkilerinde ekonominin rolü. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 8(2), 174-216. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuavid/issue/51438/668288>
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası İktisat, teori, politka ve uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları. (Geliştirilmiş 16. Baskı)
- Seyidoğlu, H. (2016). *Uluslararası iktisat teorisi*. E. Kutlu (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Seymen, D. (2005). Dış ticaret-çevre ilişkilerinin dengelenmesi: Sürdürülebilir ticaret, teori ve Türkiye değerlendirmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 99-127.
- Sezgin, Ş. (2009). Türkiye'de 1990-2006 yılları arasında dış ticaret- ekonomik büyüme ilişkisi. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22), 175-190. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/manassosyal/issue/49930/639838>
- Shepherd, B., & Wilson, J.S. (2009). Trade facilitation in ASEAN member countries: Measuring progress and assessing priorities. *Journal of Asian Economics*, 20(4), 367-383. <https://doi.org/10.1016/j.asieco.2009.03.001>
- Soyyigit, S. (2010). Türkiye'de ihracata dayalı sanayileşme stratejisi uygulamaları ve imalat sanayii üzerinde etkinliği: Nedensellik analizi (1990-2008). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 60(2), 135-156. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/797/8701>
- Sultan, M.K., & Zainal Abidin, I.S. (2019). Pakistan's trade complementarities with OECD countries. *Journal of Research in Administrative Sciences*, 8(1), 7-9. <https://repo.uum.edu.my/id/eprint/26293>

Şahin, D. (2016). Faktör yoğunluğuna göre endüstri-içi ticaretin statik ölçümü: Türkiye örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), 174-187. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/abuhsbd/issue/32956/366240>

Şanlısoy, S. (1999). Bilgi toplumunda ortaya çıkabilecek sorunlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2). 169-184. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuiibfd/issue/22772/243066>

Şenkardeşler, R.A. (2018). Cumhuriyetten günümüze Türkiye'nin dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine nedensellik analizi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4(1), 108-129.

Şentürk, M. (2014). Gümrük Birliği üyeliğinden günümüze Türkiye'nin dış ticareti üzerine bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 127-142.

Tabassum, A. (2021). Trade intensity and trade complementarity between India and Bangladesh. *Webology*, 18(5). 325-334. <https://www.webology.org/abstract.php?id=1638>

Taymaz, E., Voyvoda, E., & Yılmaz, K. (2008). *Türkiye imalat sanayiinde yapısal dönüşüm, üretkenlik ve teknolojik değişme dinamikleri*. (TÜBİTAK Proje No. 106K050). Economic Research Center Middle East Technical University. <https://erc.metu.edu.tr/en/system/files/menu/series08/0804.pdf> (Erişim Tarihi: 27.12.2023)

TBMM. (2004). Türkiye Cumhuriyeti devletinin para birimi hakkında kanun tasarısı ve plan ve bütçe komisyonu raporu (1/741). Dönem 2, Yasama yılı 2, S. sayısı 356. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c040/tbmm22040048ss0356.pdf> (Erişim Tarihi: 22.12.2023)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). Yıllık ekonomik rapor 2023. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/10/2023-Yillik-Ekonomik-Rapor.pdf> (Erişim Tarihi: 12.03.2024)

TCMB. (2004). Türk lirasından altı sıfırın atılması ile ilgili sunum. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e090e486-b093-43a8-964b-d21985487051/sunum12102004.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-e090e486-b093-43a8-964b-d21985487051-m3fBeUA> (Erişim Tarihi: 22.12.2023)

TCMB. (2008a). Para reformu 2. aşama Türk lirasına geçiş projesi bilgilendirme toplantısı sunumu. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/06dc4359-fc13-47f7-9461-cff69d0cfb68/tl+sunum_baskan1.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-06dc4359-fc13-47f7-9461-cff69d0cfb68-m3fBfel#:~:text=1%20Ocak%202005'te%20tarihi,ve%20nihai%20a%C5%9Famas%C4%B1na%20gelmi%C5%9F%20bulunuyoruz. (Erişim Tarihi: 22.12.2023)

TCMB. (2008b). Küresel mali kriz ve Türkiye ekonomisine etkileri: Nasıl başladı, hangi aşamadayız. Başkan Durmuş Yılmaz sunum/toplantı. Ankara. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/54b9c0b1-2ebf-493c-9280-fee0fcd6fbc/TEK_27Aralik2008.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-54b9c0b1-2ebf-493c-9280-fee0fcd6fbc-m3fC4Ge (Erişim Tarihi: 26.12.2023)

TCMB. (2023a). Merkez Bankası Başkanı Gazi Erçel'in IMF ile yapılan stand-by anlaşması çerçevesinde; Türk bankacılık sektörünü 1999 yılı ve 2000 yılına dönük değerlendirmesi. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/63c6ff49-103e-4022-8c80->

7cbccd1141a3/12basin000307.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-63c6ff49-103e-4022-8c80-7cbccd1141a3-m3fBeN1 (Erişim Tarihi: 20.12.2023)

TCMB. (2023b). Merkez Bankası para politikası çerçevesi. 2001 krizi sonrası yapılan değişiklikler.

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB%20TR/Main%20Menu/Temel%20Faaliyetler/Para%20Politikasi/Para%20Politikasi%20Cerceve> (Erişim Tarihi: 21.12.2023)

Trade Map. (2024a). Bilateral trade between Türkiye and Germany product. Export. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c276%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 05.01.2024)

Trade Map. (2024b). Bilateral trade between Türkiye and United States of America product. Export. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c842%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 05.01.2024)

Trade Map. (2024c). Bilateral trade between Türkiye and Iraq product. Export. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c368%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 05.01.2024)

Trade Map. (2024d). Bilateral trade between Türkiye and United Kingdom product. Türkiye's exports to United Kingdom. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c826%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 05.01.2024)

Trade Map. (2024e). Bilateral trade between Türkiye and Germany product. Türkiye's imports from Germany. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c276%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 08.01.2024)

Trade Map. (2024f). Bilateral trade between Türkiye and Switzerland product. Türkiye's imports from Switzerland. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c757%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 08.01.2024)

Trade Map. (2024g). Bilateral trade between Türkiye and United States of America product. Türkiye's imports from United States of America. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c842%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 08.01.2024)

Trade Map. (2024h). Bilateral trade between Türkiye and Italy product. Türkiye's imports from Italy. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c381%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 08.01.2024)

Trade Map. (2024ı). Bilateral trade between Türkiye and Germany product. Türkiye's exports to Germany. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c276%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c%7c1 (Erişim Tarihi: 16.04.2024)

Trade Map. (2024i). Bilateral trade between Türkiye and Germany product. Türkiye's imports from Germany. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c276%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c%7c1 (Erişim Tarihi: 16.04.2024)

Trade Map. (2024j). Bilateral trade between Türkiye and Armenia product. Türkiye's exports to Armenia. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c051%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 (Erişim Tarihi: 22.04.2024)

Trade Map. (2024k). Bilateral trade between Türkiye and Armenia product. Türkiye's imports from Armenia. https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c051%7c%7cTO TAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1 Erişim Tarihi: 22.04.2024)

TÜİK. (2024a). Yıllara göre dış ticaret istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> (Erişim Tarihi: 07.03.2024)

TÜİK. (2024b). Ülkelere göre yıllık ihracat (en çok ihracat yapılan 20 ülke). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104> (Erişim Tarihi: 07.03.2024)

TÜİK. (2024c). Fasıllara göre ihracat. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104> (Erişim Tarihi: 08.03.2024)

TÜİK. (2024d). Ülkelere göre yıllık ithalat (en çok ithalat yapılan 20 ülke). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104> (Erişim Tarihi: 07.03.2024)

TÜİK. (2024e). Fasıllara göre ithalat. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104> (Erişim Tarihi: 08.03.2024)

TÜİK. (2024f). Ülkelere göre ithalat. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> (Erişim Tarihi: 10.03.2024)

TÜİK. (2024g). Ülkelere göre ihracat. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> (Erişim Tarihi: 10.03.2024)

Tunalı, D., & AYTEKİN, A. (2017). Türkiye dış ticaretinin kümeleme analizi ile incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(3), 103-116.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2024a). Türkiye-Rusya ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi:08.01.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024b). Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik İlişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi:08.01.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024c). İtalya'nın ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/italya-ekonomisi.tr.mfa#:~:text=%C3%9Cİlkemizde%201.500%C3%BC%20a%C5%9Fk%C4%B1n%20C4%B0talyan,toplam%C4%B1%20600%20milyon%20Dolar%20olmu%C5%9Ftur>. (Erişim Tarihi:16.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024ç). Fransa'nın ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/fransa-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi:16.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024d). Birleşik Krallık'ın ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/birlesik-krallik-ekonomisi.tr.mfa#> (Erişim Tarihi: 17.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024e). İspanya'nın ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/ispanya-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 17.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024f). Romanya ile ikili ilişkiler. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye---romanya-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 17.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024g). Türkiye-Polonya ilişkileri <https://www.mfa.gov.tr/-turkiye-polonya-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 17.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024ğ). Türkiye-Bulgaristan ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-bulgaristan-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 17.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, (2024h). Kazakistan'ın ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/kazakistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 17.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024ı). Türkiye-Çek Cumhuriyeti ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-cek-cumhuriyeti-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 17.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, (2024i). Türkiye-İsveç ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-isvec-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 17.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024j). Avusturya'nın ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/avusturya-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 18.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024k). Özbekistan'ın ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/ozbekistan-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 18.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024l). Azerbaycan'ın ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 18.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024m). Gürcistan'ın ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/gurcistan-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 18.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024n). Portekiz'in ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/portekiz-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024o). Türkiye-Danimarka ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-danimarka-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024ö). Türkiye-Finlandiya ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-finlandiya-iliskileri-.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye%2DFinlandiya%20%C4%B0li%C5%9Fkileri%20%2F%20T.C.,D%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1&text=T%C3%BCrkiye%20Cumhuriyeti%20ile%20Finlandiya%20diplomatik,olmas%C4%B1yla%20m%C3%BCttefiklik%20boyutu%20da%20eklenmi%C5%9Ftir.> (Erişim Tarihi: 19.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024p). Slovakya'nın ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-slovakya-ticari-ve-ekonomik-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024r). Türkiye-Norveç ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-norvec-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024s). Türkiye-Hırvatistan ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-hirvatistan-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024ř). Kırgızistan'ın ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-cumhuriyeti-ekonomik-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024t). Türkiye-Arnautluk ilişkileri. https://www.mfa.gov.tr/_turkiye-arnavutluk-siyasi-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 19.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024u). Türkiye-Bosna Hersek ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 19.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024ü). Türkiye-Estonya ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-estonya-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 22.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024v). Lüksemburg'un ekonomisi. <https://www.mfa.gov.tr/luksemburg-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 22.04.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı. (2024y). Türkiye-İzlanda ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-izlanda-iliskileri.tr.mfa#:~:text=Siyasi%20%C4%B0li%C5%9Fkiler,Kopenhag%20B%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7isi%20de%20%C3%BClkemize%20akreditedir.> (Erişim Tarihi: 22.04.2024)

Türkiye İhracatçılar Meclisi. (2022). Rusya ülke bilgi notu. *TİM Ekonomik Araştırmalar*, 1-15. https://www.tim.org.tr/files/downloads/Ulke_Bilgi_Notlar%C4%B1/Rusya%20%C3%9Clke%20Bilgi%20Notu.pdf (Erişim Tarihi: 08.01.2024)

Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi. (2008). *Değişen denge ve parametreler*. Kültür Coğrafyası, Stratejik Rapor. https://tasam.org/Files/PDF/Raporlar/TASAM_Stratejik_Raporu_TR.pdf_4e926c29-9aa0-43f6-815d-6b47d6392dba.pdf

Uğur, B. (2022). *Dış ticaret teorilerinin evrimi*. Ankara: İksat yayınları.

- Ünüvar, İ., & Aktaş, H. (2022). Dünya’da ve Türkiye’de Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 124-140.
- Van Dijck, P., Linnemann, H., & Verbruggen, H. (1987). *Export-oriented industrialization in developing countries*. NUS Press.
- World Integrated Trade Solution. (September, 2013). *Online trade outcomes indicators-user’s manuel-*. The World Bank. <https://wits.worldbank.org/WITS/docs/TradeOutcomes-UserManual.pdf>
- World Integrated Trade Solution. (2024). https://wits.worldbank.org/WITS/WITS/TradeIndicatorsHelp/TradeOutcomes_Help.htm#TCI (Erişim Tarihi: 15.03.2024)
- Yaycı, C. (2019). *Irak’ta yaşanan savaşlar ve Türkiye’ye etkileri*. Güvenlik Stratejileri, 15(30), 331-352. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjtj.620961>
- Yıldırım, S. (2006). Türkiye’de 24 Ocak 1980 öncesi ve sonrası sanayileşme ve ekonomik büyümeye etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 171-193. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/10988/131504>
- Yüksel, E., & Sarıdoğan, E. (2011). Uluslararası ticaret teorileri ve Paul R. Krugman’ın katkıları. *Öneri Dergisi*, 9(35), 199-206. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruoneri/issue/17898/187791>
- Zengin, E. (2015). Türkiye ve Rusya Federasyonu ticari ilişkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 4(1), 61-103. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iauavid/issue/23613/251495>
- Zhang, W.B. (2008). *Classical international trade theories*. Capital, Knowledge, Economic Structure, Money, and Prices over Time. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag. https://doi.org/10.1007/978-3-540-78265-0_2 (Erişim tarihi: 27.10.2023).

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı: Elif SARIÇİÇEK

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

- 2022, Araştırma Görevlisi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
- 2022, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü/Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı
- 2022, Araştırma Görevlisi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
- 2022 (Bahar Dönemi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Anabilim Dalı/ İngilizce Dış Ticaret Programı
- 2021, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümü

Yayınları ve Bilimsel/Sanatsal Faaliyetleri:

- Sarıççek, E. (2024). *Kripto Paraların Suç Örgütlerinin Hareket Sahasını Genişletmesi*. Ö.F. Arslan (Ed.). Sosyal, İktisadi, Beşerî ve Yönetim Alanları Perspektifinde Sorunlara Bakış içinde (ss. 61-74). İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık.

Yabancı Dil Bilgisi:

YDS İngilizce (2023): 72,50